

HANS-HERMANN HOPPE

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΚΑΙ Η
ΑΥΣΤΡΙΑΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

IDEAS
MARKETS
HUMAN
ACTION
A FREER
SOCIETY

Η Οικονομική Επιστήμη και η Αυστριακή Μέθοδος

του Hans-Hermann Hoppe

Μετάφραση: Πραξεολόγος - Αθήνα, 2026

Published under a CC BY Attribution Only 4.0 License

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Περιεχόμενα

- Πρόλογος Μεταφραστή

- Πρόλογος

- Η Πραξεολογία και η Οικονομική Επιστήμη

Ενότητα I: «Είναι ευρέως γνωστό ότι οι Αυστριακοί διαφωνούν έντονα με τις άλλες σχολές οικονομικής σκέψης...»

Ενότητα II: «Οι μη πραξεολογικές σχολές σκέψης πιστεύουν εσφαλμένα ότι οι σχέσεις μεταξύ ορισμένων γεγονότων αποτελούν εμπειρικούς νόμους που έχουν εδραιωθεί με βεβαιότητα...»

- Περί της Πραξεολογίας και της Πραξεολογικής Θεμελίωσης της Επιστημολογίας

Ενότητα I: «Όπως οι περισσότεροι μεγάλοι και πρωτοπόροι οικονομολόγοι, έτσι και ο Ludwig von Mises ανέλυσε ενδελεχώς και κατ' επανάληψη το πρόβλημα της λογικής υπόστασης των οικονομικών προτάσεων...»

Ενότητα II: «Ας στραφώ τώρα στη λύση που έδωσε ο Mises...»

Ενότητα III: «Θα στραφώ τώρα στον δεύτερο στόχο μου: στην εξήγηση του γιατί και του πώς η πραξολογία παρέχει επίσης τη θεμελίωση της επιστημολογίας...»

Ενότητα IV: «Έχοντας προσδιορίσει κατ' αυτόν τον τρόπο τη θέση της καθαυτό πραξολογίας, ολοκλήρωσα τον κύκλο της σκιαγράφησης του συστήματος της ορθολογιστικής φιλοσοφίας, το οποίο θεμελιώνεται εντέλει στο αξίωμα της δράσης...»

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Το βιβλίο του Hans-Hermann Hoppe *Η Οικονομική Επιστήμη και η Αυστριακή Μέθοδος* (*Economic Science and the Austrian Method*, 1995, με προηγούμενες εκδόσεις στα γερμανικά) αποτελεί ένα από τα πιο συμπαγή, διαυγή και φιλοσοφικά βαθιά έργα της Αυστριακής Σχολής.

Το κεντρικό μήνυμα του Hans-Hermann Hoppe συνοψίζεται σε μία φράση: η οικονομική επιστήμη δεν είναι εμπειρική επιστήμη όπως η φυσική, αλλά **Πραξεολογία** (*praxeology*) ήτοι η *a priori* επιστήμη της ανθρώπινης δράσης.

Ο Hoppe, ως κορυφαίος συνεχιστής των Ludwig von Mises και Murray N. Rothbard, δεν περιορίζεται σε μια απλή παρουσίαση της πραξεολογίας όμως. Προχωρά πολύ πιο πέρα: αποδεικνύει ότι η πραξεολογία δεν είναι απλώς η μέθοδος της οικονομικής επιστήμης, αλλά το ίδιο το θεμέλιο όλης της φιλοσοφίας του ορθολογισμού (*rationalism*).

Η τραγική στροφή της οικονομικής επιστήμης

Ξεκινά με την ιστορική διαπίστωση ότι η οικονομική επιστήμη, η «βασίλισσα των κοινωνικών επιστημών», υιοθέτησε τις μεθόδους των φυσικών επιστημών (*εμπειρισμό (empiricism)* και *θετικισμό (positivism)*) ακριβώς την ίδια εποχή που διανοούμενοι και πολιτικοί πίστεψαν στον κρατικό σχεδιασμό. Και οι δύο αυτές «άθεες πίστεις» της εποχής μας απέτυχαν παταγωδώς. Ο Horpe καταδεικνύει ότι η αποτυχία τους είναι μεθοδολογική: η οικονομική επιστήμη δεν μπορεί να είναι εμπειρική-υποθετική (*empirical-hypothetical*) επιστήμη.

Η οικονομική επιστήμη ως πραξεολογία

Ο πυρήνας του βιβλίου είναι η υπεράσπιση της Μιζεσιανής θέσης: η οικονομική επιστήμη είναι η επιστήμη της ανθρώπινης δράσης (*πραξεολογία (praxeology)*). Οι οικονομικές προτάσεις, τα οικονομικά αξιώματα (νόμος της οριακής χρησιμότητας, θεωρία του οικονομικού κύκλου, νόμος της ποσότητας του χρήματος κ.ά.) δεν είναι υποθετικές και διαφεύσιμες από την εμπειρία. Είναι **a priori συνθετικές προτάσεις**, που προκύπτουν με καθαρή λογική παραγωγή από το αξίωμα της δράσης («οι άνθρωποι δρουν»).

Το αξίωμα αυτό είναι αυταπόδεικτο: η άρνησή του είναι και η ίδια μια δράση. Από αυτό παράγονται λογικά όλες οι βασικές κατηγορίες της οικονομικής επιστήμης (αξίες, σκοποί, μέσα, κόστος, κέρδος, ζημία, χρονική προτίμηση κ.λπ.).

Κριτική του εμπειρισμού και του ιστορικισμού

Ο Horpe αναλύει με ακρίβεια γιατί και οι δύο κυρίαρχες εναλλακτικές είναι αντιφατικές: Ο εμπειρισμός (*empiricism*) ισχυρίζεται ότι «όλα είναι υποθετικά», αλλά η ίδια αυτή η πρόταση δεν μπορεί να είναι απλώς υποθετική – αλλιώς καταρρέει. Ο ιστορικισμός (*historicism*) (και οι σύγχρονες εκδοχές του: ερμηνευτική (*hermeneutics*),

αποδομητισμός (*deconstructionism*)) ισχυρίζεται ότι «όλα είναι σχετικά», αλλά η ίδια η δήλωσή του πρέπει να είναι αντικειμενικά αληθής για να έχει νόημα.

Και οι δύο αρνούνται την ύπαρξη *a priori* γνώσης για την πραγματικότητα και καταλήγουν σε σκεπτικισμό (*skepticism*) και σχετικισμό (*relativism*).

Η πραξεολογία ως θεμέλιο της επιστημολογίας

Εδώ ο Hoppe κάνει το μεγάλο άλμα που ο ίδιος ο Mises είχε υπαινιχθεί: η πραξεολογία δεν είναι μόνο η μέθοδος της οικονομικής επιστήμης· είναι το θεμέλιο όλης της γνώσης. Εισάγει το *a priori* της επιχειρηματολογίας («οι άνθρωποι μπορούν να επιχειρηματολογούν και γνωρίζουν τι σημαίνει αλήθεια και εγκυρότητα»).

Δείχνει ότι η γνώση είναι κατηγορία της δράσης: περιορίζεται από τις ίδιες δομικές κατηγορίες (λογική, αριθμητική, γεωμετρία, αιτιότητα (*causality*), τελεολογία). Έτσι λύνει το παλαιό πρόβλημα του ιδεαλισμού στον ορθολογισμό και καθιστά την *a priori* γνώση ρεαλιστική.

Δυϊσμός: Αιτιότητα και Τελεολογία

Το βιβλίο κλείνει με την αιτιολογία του επιστημολογικού δυϊσμού:

Τα μη-δρώντα φαινόμενα (φυσικός κόσμος) κατηγοριοποιούνται αιτιωδώς -> φυσικές επιστήμες (*a posteriori*).

Τα δρώντα φαινόμενα κατηγοριοποιούνται τελεολογικά -> ιστορία, κοινωνιολογία, οικονομική επιστήμη (*a priori* πραξεολογικές εξηγήσεις + ιστορική ανασυγκρότηση).

Σημασία του βιβλίου

Η Οικονομική Επιστήμη και η Αυστριακή Μέθοδος δεν είναι απλώς μια εισαγωγή στην Αυστριακή Σχολή. Είναι η πιο συστηματική και φιλοσοφικά ώριμη υπεράσπιση της πραξολογίας που έχει γραφτεί ποτέ. Ο Horre:

1. Αποδεικνύει ότι η Αυστριακή μέθοδος δεν είναι «μια άποψη μεταξύ άλλων», αλλά η μόνη συνεπής και μη αντιφατική μέθοδος.
2. Ενσωματώνει την πραξολογία στο ευρύτερο πλαίσιο της δυτικής ορθολογιστικής φιλοσοφίας (Λάιμπνιτς, Καντ, Λόρεντσεν), δίνοντάς της φιλοσοφικό βάθος που ο ίδιος ο Mises δεν είχε αναπτύξει πλήρως.
3. Παρέχει το ισχυρότερο διανοητικό όπλο εναντίον του κρατικού παρεμβατισμού: αν η οικονομική επιστήμη δεν μπορεί να προβλέψει με «επιστημονικό» τρόπο (όπως ισχυρίζονται οι Κεϋνσιανοί), τότε κάθε κεντρικός σχεδιασμός είναι εκ των προτέρων καταδικασμένος.

Συνοπτικά, το βιβλίο αυτό είναι η **φιλοσοφική διακήρυξη ανεξαρτησίας** της Αυστριακής Σχολής. Δεν αρκείται στο να υπερασπιστεί την πραξολογία· την καθιστά το θεμέλιο όχι μόνο της οικονομικής επιστήμης, αλλά και κάθε σοβαρής επιστημολογίας. Γι' αυτό παραμένει, τριάντα χρόνια μετά, απαραίτητο ανάγνωσμα για όποιον θέλει να κατανοήσει σε βάθος γιατί η Αυστριακή οικονομική σχολή δεν είναι απλά «άλλη μια σχολή οικονομικής σκέψης», αλλά η μόνη πραγματική οικονομική επιστήμη.

Πραξολόγος, Αθήνα 2026

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ήταν μια τραγική ημέρα όταν η οικονομική επιστήμη, η βασίλισσα των κοινωνικών επιστημών, υιοθέτησε τις μεθόδους που συνδέονται με τις φυσικές επιστήμες: τον εμπειρισμό και τον θετικισμό. Στη συνολική πορεία της οικονομικής σκέψης, η μεταβολή αυτή συνέβη —όχι συμπτωματικά— περίπου την ίδια εποχή κατά την οποία οι διανοούμενοι και οι πολιτικοί άρχισαν να πιστεύουν στην αποτελεσματικότητα του κρατικού σχεδιασμού. Παρά τις αποτυχίες τους, και τα δύο δόγματα εξακολουθούν να αποτελούν άθεες πίστεις της εποχής μας.

Σε αυτό το εξαιρετικό δοκίμιο, ο Hans-Hermann Hoppe προεκτείνει το επιχείρημα του Ludwig von Mises ότι οι μέθοδοι που συνδέονται με τις φυσικές επιστήμες δεν μπορούν να μεταφερθούν και να εφαρμοστούν επιτυχώς στην οικονομική θεωρία. Στη συνέχεια, ο καθηγητής Hoppe επιχειρηματολογεί υπέρ της ύπαρξης *a priori* γνώσης, της εγκυρότητας της καθαρής θεωρίας, της χρήσης της παραγωγικής λογικής, του αμείλικτου χαρακτήρα των οικονομικών νόμων και της άποψης ότι η οικονομική επιστήμη δεν αποτελεί παρά μέρος του ευρύτερου γνωστικού κλάδου της πραξολογίας: της επιστήμης της ανθρώπινης δράσης.

Εάν οι οικονομολόγοι πρόκειται να απελευθερωθούν από τις αποτυχημένες παραδοχές ότι μπορούν να προβλέπουν με ακρίβεια το

μέλλον και, κατά συνέπεια, ότι το κράτος μπορεί να σχεδιάζει την οικονομία καλύτερα από την αγορά, θα πρέπει να επανεξετάσουν θεμελιωδέστερα μεθοδολογικά σφάλματα. Όταν συμβεί αυτό, ο καθηγητής Hoppe, ο σημαντικότερος εν ενεργεία εκπρόσωπος της πραξολογίας σήμερα, θα έχει διαδραματίσει έναν αναντικατάστατο ρόλο.

Llewellyn H. Rockwell, Jr.

Ludwig von Mises Institute

Η Οικονομική Επιστήμη και η Αυστριακή Μέθοδος

Hans-Herman Hoppe

Η ΠΡΑΞΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Είναι ευρέως γνωστό ότι οι Αυστριακοί διαφωνούν έντονα με άλλες σχολές οικονομικής σκέψης, όπως οι Κεϋνσιανοί, οι Μονεταριστές, οι θεωρητικοί της Δημόσιας Επιλογής, οι Ιστορικιστές, οι Θεσμιστές και οι Μαρξιστές.¹ Η διαφωνία γίνεται, ασφαλώς, περισσότερο εμφανής όταν τίθενται ζητήματα οικονομικής πολιτικής και προτάσεων οικονομικής πολιτικής. Κατά καιρούς υφίσταται επίσης μια συμμαχία μεταξύ των Αυστριακών και, ειδικότερα, των οικονομολόγων της Σχολής του Σικάγου και των θεωρητικών της Δημόσιας Επιλογής. Ο Ludwig von

¹ Τα δύο πρώτα δοκίμια βασίζονται σε δύο διαλέξεις που δόθηκαν στο «Advanced Instructional Conference on Austrian Economics» του Ludwig von Mises Institute, από τις 21 έως τις 27 Ιουνίου 1987. Το τρίτο δοκίμιο αναδημοσιεύεται από το *The Economics and Ethics of Private Property* (Kluwer Academic Publishers, 1993), σσ. 141–164.

Mises, ο Murray N. Rothbard, ο Milton Friedman και ο James Buchanan, για να αναφέρουμε μερικά ονόματα, συχνά ενώνονται στις προσπάθειές τους να υπερασπιστούν την οικονομία της ελεύθερης αγοράς απέναντι στους «φιλελεύθερους» και σοσιαλιστές επικριτές της.

Ωστόσο, όσο σημαντικές και αν είναι αυτές οι περιστασιακές συμφωνίες για λόγους τακτικής ή στρατηγικής, δεν μπορούν παρά να παραμένουν επιφανειακές, διότι συγκαλύπτουν ορισμένες πραγματικά θεμελιώδεις διαφορές μεταξύ της Αυστριακής Σχολής, όπως αυτή εκπροσωπείται από τον Mises και τον Rothbard, και όλων των υπολοίπων. Η έσχατη διαφορά, από την οποία απορρέουν όλες οι επιμέρους διαφωνίες στα επίπεδα της οικονομικής θεωρίας και της οικονομικής πολιτικής —διαφωνίες, λόγου χάριν, ως προς τα πλεονεκτήματα του κανόνα χρυσού έναντι του παραστατικού χρήματος, της ελεύθερης τραπεζικής έναντι της κεντρικής τραπεζικής, των συνεπειών των αγορών έναντι της κρατικής δράσης για την ευημερία, του καπιταλισμού έναντι του σοσιαλισμού, της θεωρίας του τόκου και του οικονομικού κύκλου κ.ο.κ.— αφορά την απάντηση στο πρώτο κιόλας ερώτημα που οφείλει να θέσει κάθε οικονομολόγος: Ποιο είναι το αντικείμενο της οικονομικής επιστήμης και τι είδους προτάσεις είναι τα οικονομικά θεωρήματα;

Η απάντηση του Mises είναι ότι η οικονομική επιστήμη αποτελεί την επιστήμη της ανθρώπινης δράσης. Αυτό, καθαυτό, ενδέχεται να μην ακούγεται ιδιαίτερα αμφιλεγόμενο. Στη συνέχεια, όμως, ο Mises λέει για την οικονομική επιστήμη:

Οι αποφάνσεις και οι προτάσεις της δεν προέρχονται από την εμπειρία. Είναι, όπως εκείνες της λογικής και των μαθηματικών, a priori. Δεν υπόκεινται σε επαλήθευση ή διάψευση βάσει της

εμπειρίας και των γεγονότων. Προηγούνται, τόσο από λογική όσο και από χρονική άποψη, κάθε κατανόησης των ιστορικών γεγονότων. Αποτελούν αναγκαία προϋπόθεση κάθε διανοητικής κατανόησης των ιστορικών συμβάντων.²

Για να υπογραμμίσει την υπόσταση της οικονομικής επιστήμης ως καθαρής επιστήμης —ως επιστήμης που έχει περισσότερα κοινά με έναν κλάδο όπως η εφαρμοσμένη λογική παρά, λόγου χάριν, με τις εμπειρικές φυσικές επιστήμες— ο Mises προτείνει τον όρο «πραξολογία», δηλαδή «λογική της δράσης», για τον γνωστικό κλάδο του οποίου χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η οικονομική επιστήμη.³

Ακριβώς αυτή η θεώρηση της οικονομικής επιστήμης ως *a priori* επιστήμης, ως επιστήμης της οποίας οι προτάσεις μπορούν να θεμελιωθούν με αυστηρή λογική αιτιολόγηση, είναι εκείνη που διακρίνει τους Αυστριακούς —ή, ακριβέστερα, τους Μιζεσιανούς— από όλες τις άλλες σύγχρονες οικονομικές σχολές. Όλες οι υπόλοιπες αντιλαμβάνονται την οικονομική επιστήμη ως εμπειρική επιστήμη, ως επιστήμη ανάλογη της φυσικής, η οποία διατυπώνει υποθέσεις που απαιτούν συνεχή εμπειρικό έλεγχο. Και όλες θεωρούν δογματική και αντιεπιστημονική την άποψη του Mises ότι οικονομικά θεωρήματα —όπως ο νόμος της οριακής χρησιμότητας, ο νόμος των αποδόσεων, η θεωρία χρονικής προτίμησης του τόκου ή η Αυστριακή θεωρία του οικονομικού κύκλου— μπορούν να αποδειχθούν οριστικά, κατά τρόπο

² Ludwig von Mises, *Human Action* (Chicago: Henry Regnery, 1966), σ. 32.

³ Το μεθοδολογικό έργο του Mises περιλαμβάνεται κυρίως στα εξής: *Epistemological Problems of Economics* (New York: New York University Press, 1981) · *Theory and History* (Washington, D.C.: Ludwig von Mises Institute, 1985) · *The Ultimate Foundation of Economic Science* (Kansas City, Kansas: Sheed Andrews and McMeel, 1978) · και *Human Action*, Μέρος Ι.

ώστε η άρνηση της εγκυρότητάς τους να μπορεί να καταδειχθεί ως πρόδηλα αντιφατική.

Η άποψη του Mark Blaug, η οποία είναι σε μεγάλο βαθμό αντιπροσωπευτική της κυρίαρχης μεθοδολογικής σκέψης, καταδεικνύει αυτή τη σχεδόν καθολική αντίθεση προς την Αυστριακή Σχολή Αυστριακισμό. Ο Blaug λέει για τον Mises: «Τα γραπτά του σχετικά με τα θεμέλια της οικονομικής επιστήμης είναι τόσο αλλόκοτα και ιδιοσυγκρασιακά, ώστε δεν μπορεί παρά να απορεί κανείς που οποιοσδήποτε τα αντιμετώπισε σοβαρά».⁴

Ο Blaug δεν προβάλλει ούτε ένα επιχείρημα για να τεκμηριώσει την αγανάκτησή του. Το κεφάλαιό του για την Αυστριακή Σχολή απλώς ολοκληρώνεται με αυτή τη δήλωση. Θα μπορούσε άραγε η απόρριψη του απριωρισμού του Mises από τον Blaug και άλλους να συνδέεται περισσότερο με το γεγονός ότι τα απαιτητικά πρότυπα επιχειρηματολογικής αυστηρότητας, τα οποία συνεπάγεται μια απριωριστική μεθοδολογία, αποδεικνύονται υπερβολικά υψηλά γι' αυτούς;⁵

⁴ Mark Blaug, *The Methodology of Economics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), σ. 93. Για μια παρόμοια έκφραση αγανάκτησης, βλ. Paul Samuelson, *Collected Scientific Papers*, τόμ. 3 (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1972), σ. 761.

⁵ Ένας ακόμη εξέχων επικριτής της πραξεολογίας είναι ο Terence W. Hutchison, *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory* (London: Macmillan, 1938). Ο Hutchison, όπως και ο Blaug, ήταν οπαδός της ποπεριανής εκδοχής του εμπειρισμού. Εκτοτε έχει καταστεί πολύ λιγότερο αισιόδοξος ως προς τις προοπτικές προόδου της οικονομικής επιστήμης σύμφωνα με εμπειριστικές κατευθύνσεις· βλ., λόγου χάριν, *Knowledge and Ignorance in Economics* (Chicago: University of Chicago Press, 1977) και *The Politics and Philosophy of Economics* (New York: New York University Press, 1981). Εξακολουθεί, ωστόσο, να μη διακρίνει κάποια εναλλακτική λύση έναντι της ποπεριανής αρχής της διαφεισιμότητας. Μια θέση και μια εξέλιξη αρκετά παρόμοια με εκείνες του Hutchison απαντούν στον H. Albert· βλ. το προγενέστερο έργο του *Marktsoziologie und Entscheidungslogik* (Neuwied, 1967). Για μια κριτική της εμπειριστικής θέσης, βλ. Hans-Hermann Hoppe, *Kritik der kausalwissenschaftlichen Sozialforschung: Untersuchungen zur Grundlegung von Soziologie und Ökonomie* (Opladen, 1983)· «Is Research Based on Causal Scientific Principles Possible in the Social Sciences?», *Ratio* 25, αρ. 1 (1983)· «In Defense of Extreme Rationalism», *Review of Austrian Economics* 3 (1988)· και «On Praxeology and the Praxeological Foundation of Epistemology and Ethics», στο Llewellyn H. Rockwell, Jr., επιμ., *The Meaning of Ludwig von Mises* (Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1989).

Τι οδήγησε τον Mises στον χαρακτηρισμό της οικονομικής επιστήμης ως *a priori* επιστήμης; Από τη σημερινή οπτική γωνία, ίσως προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ο Mises δεν θεωρούσε τη σύλληψή του ασύμβατη με την κυρίαρχη αντίληψη που επικρατούσε στις αρχές του εικοστού αιώνα. Ο Mises δεν επιθυμούσε να υποδείξει τι θα έπρεπε να κάνουν οι οικονομολόγοι, σε αντιδιαστολή προς ό,τι πράγματι έκαναν. Αντιθέτως, θεωρούσε ότι το επίτευγμά του ως φιλοσόφου της οικονομικής επιστήμης συνίστατο στη συστηματοποίηση και στη ρητή διατύπωση του τι πραγματικά ήταν η οικονομική επιστήμη και του τρόπου με τον οποίο είχε σιωπηρά συλληφθεί από σχεδόν όλους όσοι αποκαλούσαν τον εαυτό τους οικονομολόγο.

Και αυτό πράγματι ισχύει. Παρέχοντας μια συστηματική εξήγηση εκείνου που προηγουμένως αποτελούσε απλώς άρρητη και μη διατυπωμένη γνώση, ο Mises εισήγαγε ορισμένες εννοιολογικές και ορολογικές διακρίσεις οι οποίες μέχρι τότε παρέμεναν ασαφείς και ανοίκειες, τουλάχιστον στον αγγλόφωνο κόσμο. Ωστόσο, η θέση του σχετικά με την επιστημολογική υπόσταση της οικονομικής επιστήμης βρισκόταν ουσιαστικά σε πλήρη συμφωνία με την τότε ορθόδοξη άποψη επί του ζητήματος. Οικονομολόγοι του κυρίαρχου ρεύματος, όπως ο Jean-Baptiste Say, ο Nassau Senior και ο John E. Cairnes, λόγου χάριν, δεν χρησιμοποιούσαν τον όρο *a priori*, αλλά περιέγραφαν την οικονομική επιστήμη με αρκετά παρόμοιο τρόπο.

Ο Say γράφει:

Μια πραγματεία περί πολιτικής οικονομίας θα...περιορίζεται στη διατύπωση ορισμένων γενικών αρχών, οι οποίες δεν χρειάζονται καν την υποστήριξη αποδείξεων ή παραδειγμάτων· διότι δεν θα αποτελούν παρά την έκφραση όσων γνωρίζει ο καθένας,

διατεταγμένων σε μορφή κατάλληλη για την κατανόησή τους τόσο σε όλη τους την έκταση όσο και ως προς τη μεταξύ τους σχέση.

Και επίσης:

*Η πολιτική οικονομία...όταν οι αρχές που συγκροτούν τη βάση της αποτελούν αυστηρές συναγωγές από αναμφισβήτητα γενικά γεγονότα, εδράζεται σε ακλόνητο θεμέλιο.*⁶

Σύμφωνα με τον Nassau Senior, οι οικονομικές:

προκείμενες [ΣτΜ προκείμενες ή λογικές υποθέσεις] συνίστανται σε ορισμένες γενικές προτάσεις, οι οποίες είναι αποτέλεσμα παρατηρήσεων ή της συνείδησης και οι οποίες μόλις που απαιτούν απόδειξη ή ακόμη και τυπική διατύπωση· προτάσεις τις οποίες σχεδόν κάθε άνθρωπος, μόλις τις ακούσει, αναγνωρίζει ως οικείες προς τη σκέψη του ή, τουλάχιστον, ως ήδη περιεχόμενες στην προγενέστερη γνώση του. Και τα συμπεράσματά του είναι σχεδόν εξίσου γενικά και, εφόσον έχει συλλογιστεί ορθά, εξίσου βέβαια με τις προκείμενές του.

Οι οικονομολόγοι θα πρέπει επίσης να έχουν:

επίγνωση ότι η επιστήμη εξαρτάται περισσότερο από τον συλλογισμό παρά από την παρατήρηση και ότι η κύρια δυσκολία

⁶ Jean-Baptiste Say, *Treatise on Political Economy* (New York: Augustus Kelley, [1880](#) 1964), σσ. xx, xxvi.

της δεν συνίσταται στην εξακρίβωση των γεγονότων της, αλλά στη χρήση των όρων της.⁷

Ο John E. Cairnes, εξάλλου, παρατηρεί ότι, ενώ «η ανθρωπότητα δεν διαθέτει άμεση γνώση των έσχατων φυσικών αρχών», «ο οικονομολόγος ξεκινά με γνώση των έσχατων αιτίων».

Ο οικονομολόγος μπορεί, επομένως, να θεωρηθεί ότι, ήδη κατά την έναρξη των ερευνών του, κατέχει εκείνες τις έσχατες αρχές που διέπουν τα φαινόμενα τα οποία αποτελούν το αντικείμενο της μελέτης του, η ανακάλυψη των οποίων, στην περίπτωση της φυσικής έρευνας, συνιστά το πλέον επίπονο έργο του ερευνητή.

Και ακόμη:

Η εικασία [στην οικονομική επιστήμη](#) θα ήταν προδήλως άτοπη, στον βαθμό που διαθέτουμε, στη συνείδησή μας και στη μαρτυρία των αισθήσεών μας...άμεση και εύκολη απόδειξη εκείνου που επιθυμούμε να γνωρίσουμε. Κατά συνέπεια, στην Πολιτική Οικονομία η υπόθεση δεν χρησιμοποιείται ποτέ ως βοήθημα για την ανακάλυψη των έσχατων αιτίων και νόμων.⁸

Οι απόψεις των προδρόμων του Mises —του Menger, του Böhm-Bawerk και του Wieser— είναι ίδιες: και αυτοί περιγράφουν την

⁷ Nassau Senior, *An Outline of the Science of Political Economy* (New York: Augustus Kelley, [1836](#) 1965), σσ. 2–3, 5.

⁸ John E. Cairnes, *The Character and Logical Method of Political Economy* (New York: Augustus Kelley, 1965), σσ. 83, 87, 89–90, 95–96.

οικονομική επιστήμη ως κλάδο του οποίου οι προτάσεις μπορούν, σε αντίθεση με εκείνες των φυσικών επιστημών, να λάβουν μια έσχατη θεμελίωση. Και πάλι, όμως, το πράττουν χωρίς να χρησιμοποιούν την ορολογία που υιοθέτησε ο Mises.⁹

Τέλος, ακόμη και μετά τη ρητή διατύπωσή της από τον Mises, η επιστημολογική του περιγραφή της οικονομικής επιστήμης θεωρούνταν απολύτως ορθόδοξη —και ασφαλώς όχι ιδιοσυγκρασιακή, όπως θα ήθελε ο Blaug. Το βιβλίο του Lionel Robbins *The Nature and Significance of Economic Science*, το οποίο πρωτοεμφανίστηκε το 1932, δεν είναι παρά μια κάπως αποδυναμωμένη εκδοχή της περιγραφής της οικονομικής επιστήμης από τον Mises ως πραξεολογίας. Παρ' όλα αυτά, έγινε σεβαστό από το οικονομικό επάγγελμα ως ο καθοδηγητικός μεθοδολογικός αστέρας του επί σχεδόν είκοσι χρόνια.

Πράγματι, στον Πρόλογό του ο Robbins κατονομάζει ρητά τον Mises ως τη σημαντικότερη πηγή της δικής του μεθοδολογικής θέσης. Και ο Mises και ο Richard von Strigl —η θέση του οποίου είναι ουσιαστικά αδύνατο να διακριθεί από εκείνη του Mises¹⁰— παρατίθενται επιδοκιμαστικά στο κείμενο συχνότερα από οποιονδήποτε άλλον.¹¹

⁹ Βλ. Carl Menger, *Untersuchungen über die Methoden der Sozialwissenschaften* (Leipzig, 1883) · του ιδίου, *Die Irrtümer des Historismus in der Deutschen Nationalökonomie* (Vienna, 1884) · Eugen von Böhm-Bawerk, *Schriften*, επιμ. F. X. Weiss (Vienna, 1924) · Friedrich von Wieser, *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft* (Tübingen, 1914) · του ιδίου, *Gesammelte Abhandlungen* (Tübingen, 1929). Για την αξιολόγηση των προδρόμων του από τον Mises, βλ. *Epistemological Problems of Economics*, σσ. 17–22. Ο όρος *a priori*, σε σχέση με οικονομικά θεωρήματα, χρησιμοποιείται επίσης από τον Frank H. Knight · τα μεθοδολογικά γραπτά του, ωστόσο, στερούνται συστηματικής αυστηρότητας. Βλ. «What Is Truth in Economics», στο Knight, *On the History and Method of Economics* (Chicago: University of Chicago Press, 1956), και «The Limitations of Scientific Method in Economics», στο Knight, *The Ethics of Competition* (Chicago: University of Chicago Press, 1935).

¹⁰ Richard von Strigl, *Die ökonomischen Kategorien und die Organisation der Wirtschaft* (Jena, 1923).

¹¹ Αξίζει ίσως να αναφερθεί ότι η μεθοδολογική θέση του Robbins, όπως και εκείνη του Friedrich A. Hayek, απομακρύνονταν όλο και περισσότερο από τον Mises με την πάροδο του χρόνου, κυρίως λόγω της επιρροής του Karl R. Popper, συναδέλφου τους στο London School of Economics. Σχετικά με αυτό, βλ. Lionel Robbins, *An Autobiography of an Economist* (London: Macmillan, 1976). Η διαφωνία του Hayek με την ιδέα του Mises περί πραξεολογίας επαναδιατυπώθηκε πιο πρόσφατα στην «Einleitung» του για το έργο του Ludwig von Mises, *Erinnerungen* (Stuttgart, 1978). Η απολύτως αρνητική κρίση του ίδιου του Mises για τον Popper απαντά στο *The Ultimate Foundation of Economic*

Ωστόσο, όσο διαφωτιστικά και αν είναι όλα αυτά για την αξιολόγηση της σημερινής κατάστασης, δεν παύουν να αποτελούν απλώς ιστορία. Ποιο είναι, λοιπόν, το σκεπτικό των κλασικών οικονομολόγων όταν θεωρούν την επιστήμη τους διαφορετική από τις φυσικές επιστήμες; Και τι βρίσκεται πίσω από τη ρητή ανασυγκρότηση αυτής της διαφοράς από τον Mises ως διαφοράς μεταξύ μιας *a priori* και μιας *a posteriori* επιστήμης; Πρόκειται για την αναγνώριση ότι η διαδικασία επικύρωσης —η διαδικασία εξακρίβωσης του αν μια πρόταση είναι αληθής ή όχι— διαφέρει από το ένα πεδίο έρευνας στο άλλο.

Ας εξετάσουμε πρώτα, εν συντομία, τις φυσικές επιστήμες. Πώς γνωρίζουμε ποιες θα είναι οι συνέπειες εάν υποβάλουμε ένα υλικό που μας παρέχει η φύση σε συγκεκριμένες δοκιμές —εάν, λόγου χάριν, το αναμειξουμε με ένα άλλο είδος υλικού; Προφανώς, δεν το γνωρίζουμε προτού το επιχειρήσουμε πραγματικά και παρατηρήσουμε τι συμβαίνει. Μπορούμε, ασφαλώς, να προβούμε σε μια πρόβλεψη, αλλά η πρόβλεψή μας είναι απλώς υποθετική και απαιτούνται παρατηρήσεις για να διαπιστώσουμε αν έχουμε δίκιο ή άδικο.

Επιπλέον, ακόμη και αν έχουμε παρατηρήσει κάποιο συγκεκριμένο αποτέλεσμα —ας πούμε ότι η ανάμειξη των δύο υλικών οδηγεί σε έκρηξη— μπορούμε τότε να είμαστε βέβαιοι ότι το ίδιο αποτέλεσμα θα προκύπτει ανεξαιρέτως κάθε φορά που αναμειγνύουμε τέτοια υλικά; Και πάλι, η απάντηση είναι αρνητική. Οι προβλέψεις μας θα εξακολουθούν να είναι, και θα παραμένουν μονίμως, υποθετικές. Είναι πιθανό να προκαλείται έκρηξη μόνον εφόσον πληρούνται ορισμένες άλλες συνθήκες —Α, Β και Γ. Μπορούμε να ανακαλύψουμε αν πράγματι συμβαίνει αυτό και ποιες είναι οι άλλες αυτές συνθήκες μόνο μέσω μιας

ατέρμονης διαδικασίας δοκιμής και σφάλματος. Αυτή μας επιτρέπει να βελτιώνουμε προοδευτικά τη γνώση μας σχετικά με το πεδίο εφαρμογής της αρχικής υποθετικής πρόβλεψής μας.

Ας στραφούμε τώρα σε ορισμένες χαρακτηριστικές οικονομικές προτάσεις. Ας εξετάσουμε τη διαδικασία επικύρωσης μιας πρότασης όπως η ακόλουθη: Κάθε φορά που δύο άνθρωποι, ο Α και ο Β, προβαίνουν σε εθελοντική ανταλλαγή, πρέπει αμφότεροι να αναμένουν ότι θα ωφεληθούν από αυτήν. Και πρέπει να διαθέτουν αντίστροφες κλίμακες προτιμήσεων ως προς τα ανταλλασσόμενα αγαθά και τις υπηρεσίες, έτσι ώστε ο Α να αποτιμά εκείνο που λαμβάνει από τον Β περισσότερο από εκείνο που του παραδίδει, ενώ ο Β πρέπει να αποτιμά τα ίδια πράγματα με τον αντίστροφο τρόπο.

Ή ας εξετάσουμε την ακόλουθη πρόταση: Κάθε φορά που μια ανταλλαγή δεν είναι εθελοντική αλλά εξαναγκαστική, το ένα μέρος ωφελείται εις βάρος του άλλου.

Ή τον νόμο της οριακής χρησιμότητας: Κάθε φορά που η προσφορά ενός αγαθού αυξάνεται κατά μία πρόσθετη μονάδα, υπό την προϋπόθεση ότι κάθε μονάδα θεωρείται από ένα πρόσωπο ως εξίσου κατάλληλη να παράσχει την ίδια υπηρεσία, η αξία που αποδίδεται σε αυτή τη μονάδα πρέπει να μειωθεί. Και τούτο διότι αυτή η πρόσθετη μονάδα μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο ως μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού που θεωρείται λιγότερο πολύτιμος από τον λιγότερο πολύτιμο σκοπό που θα ικανοποιούνταν από μία μονάδα του ίδιου αγαθού, εάν η προσφορά ήταν κατά μία μονάδα μικρότερη.

Ή ας πάρουμε τον ρικαρδιανό νόμο του συνεταιρισμού [ΣτΜ άλλως *νόμος της συνεργασίας*]: Εάν, από δύο παραγωγούς, ο Α είναι παραγωγικότερος από τον Β στην παραγωγή δύο ειδών αγαθών,

μπορούν παρ' όλα αυτά να συμμετάσχουν σε έναν αμοιβαία επωφελή καταμερισμό της εργασίας. Αυτό συμβαίνει διότι η συνολική φυσική παραγωγικότητα είναι υψηλότερη αν ο Α εξειδικεύεται στην παραγωγή του ενός αγαθού, το οποίο μπορεί να παράγει αποτελεσματικότερα, αντί να παράγουν τόσο ο Α όσο και ο Β και τα δύο αγαθά χωριστά και αυτόνομα.

Ή, ως άλλο παράδειγμα: Κάθε φορά που επιβάλλονται νόμοι περί κατώτατου μισθού, οι οποίοι απαιτούν οι μισθοί να είναι υψηλότεροι από τους υφιστάμενους μισθούς της αγοράς, θα προκύπτει ακούσια ανεργία.

Ή, ως τελικό παράδειγμα: Κάθε φορά που αυξάνεται η ποσότητα του χρήματος, ενώ η ζήτηση για διακράτηση χρήματος υπό τη μορφή άμεσα διαθέσιμου ταμειακού αποθέματος παραμένει αμετάβλητη, η αγοραστική δύναμη του χρήματος θα μειώνεται.

Όταν εξετάζουμε τέτοιες προτάσεις, είναι άραγε η διαδικασία επικύρωσης μέσω της οποίας διαπιστώνεται αν είναι αληθείς ή ψευδείς του ίδιου τύπου με εκείνη που χρησιμοποιείται για τη θεμελίωση μιας πρότασης στις φυσικές επιστήμες; Είναι αυτές οι προτάσεις υποθετικές με την ίδια έννοια που είναι υποθετική μια πρόταση σχετικά με τα αποτελέσματα της ανάμειξης δύο ειδών φυσικών υλικών; Πρέπει να ελέγχουμε συνεχώς αυτές τις οικονομικές προτάσεις αντιπαραβάλλοντάς τις προς τις παρατηρήσεις; Και απαιτείται μια ατέρμονη διαδικασία δοκιμής και σφάλματος για να ανακαλύψουμε το πεδίο εφαρμογής αυτών των προτάσεων και να βελτιώσουμε βαθμιαία τη γνώση μας, όπως είδαμε ότι συμβαίνει στις φυσικές επιστήμες;

Φαίνεται απολύτως προφανές —με εξαίρεση την πλειονότητα των οικονομολόγων των τελευταίων σαράντα ετών— ότι η απάντηση στα ερωτήματα αυτά είναι ένα σαφές και κατηγορηματικό «όχι». Το ότι ο Α

και ο Β πρέπει να αναμένουν ότι θα ωφεληθούν και να διαθέτουν αντίστροφες κλίμακες προτιμήσεων απορρέει από την κατανόησή μας του τι είναι μια ανταλλαγή. Το ίδιο ισχύει και για τις συνέπειες μιας εξαναγκαστικής ανταλλαγής. Είναι αδιανόητο τα πράγματα να μπορούσαν ποτέ να είναι διαφορετικά: έτσι ήταν πριν από ένα εκατομμύριο χρόνια και έτσι θα είναι και σε ένα εκατομμύριο χρόνια από τώρα. Και το πεδίο εφαρμογής αυτών των προτάσεων είναι επίσης σαφές άπαξ και διά παντός: είναι αληθείς κάθε φορά που κάτι αποτελεί εθελοντική ή εξαναγκαστική ανταλλαγή, και αυτό εξαντλεί το ζήτημα.

Δεν υπάρχει καμία διαφορά ως προς τα υπόλοιπα παραδείγματα που δόθηκαν. Το ότι η οριακή χρησιμότητα των πρόσθετων μονάδων της προσφοράς ομοιογενών αγαθών πρέπει να μειώνεται απορρέει από την αδιαμφισβήτητη πρόταση ότι κάθε δρων άνθρωπος προτιμά πάντοτε εκείνο που τον ικανοποιεί περισσότερο από εκείνο που τον ικανοποιεί λιγότερο. Είναι απλώς παράλογο να θεωρεί κανείς ότι απαιτείται συνεχής έλεγχος για τη θεμελίωση μιας τέτοιας πρότασης.

Ο ρικαρδιανός νόμος του συνεταιρισμού, μαζί με τον οριστικό και άπαξ διά παντός προσδιορισμό του πεδίου εφαρμογής του, απορρέει επίσης λογικά από την ίδια την ύπαρξη της περιγραφόμενης κατάστασης. Εάν ο Α και ο Β διαφέρουν κατά τον τρόπο που περιγράφηκε και, κατά συνέπεια, υπάρχει μια τεχνολογική αναλογία υποκατάστασης για τα παραγόμενα αγαθά —μία τέτοια αναλογία για τον Α και μία για τον Β— τότε, εφόσον συμμετέχουν σε έναν καταμερισμό της εργασίας όπως αυτός χαρακτηρίζεται από τον νόμο, το παραγόμενο φυσικό προϊόν πρέπει να είναι μεγαλύτερο από ό,τι θα ήταν υπό διαφορετικές συνθήκες. Οποιοδήποτε άλλο συμπέρασμα είναι λογικά εσφαλμένο.

Το ίδιο ισχύει ως προς τις συνέπειες των νόμων περί κατώτατου μισθού ή μιας αύξησης της ποσότητας του χρήματος. Η αύξηση της ανεργίας και η μείωση της αγοραστικής δύναμης του χρήματος αποτελούν συνέπειες που εμπεριέχονται λογικά στην ίδια την περιγραφή της αρχικής κατάστασης, όπως αυτή διατυπώνεται στις υπό εξέταση προτάσεις. Πράγματι, είναι παράλογο να θεωρούμε αυτές τις προβλέψεις υποθετικές και να πιστεύουμε ότι η εγκυρότητά τους δεν θα μπορούσε να θεμελιωθεί ανεξάρτητα από τις παρατηρήσεις —δηλαδή με άλλον τρόπο εκτός από την πραγματική εφαρμογή νόμων περί κατώτατου μισθού ή την εκτόπωση περισσότερου χρήματος και την παρατήρηση του τι θα συμβεί.

Για να χρησιμοποιήσουμε μια αναλογία, θα ήταν σαν να ήθελε κάποιος να θεμελιώσει το Πυθαγόρειο θεώρημα μετρώντας στην πράξη τις πλευρές και τις γωνίες τριγώνων. Όπως ακριβώς θα έπρεπε να σχολιάσει κανείς ένα τέτοιο εγχείρημα, δεν οφείλουμε άραγε να πούμε ότι η αντίληψη σύμφωνα με την οποία οι οικονομικές προτάσεις πρέπει να υποβάλλονται σε εμπειρικό έλεγχο αποτελεί ένδειξη απροκάλυπτης διανοητικής σύγχυσης;

Ο Mises, όμως, επ' ουδενί περιορίζεται στην επισήμανση αυτής της μάλλον προφανούς διαφοράς μεταξύ της οικονομικής επιστήμης και των εμπειρικών επιστημών. Μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τη φύση αυτής της διαφοράς και εξηγεί πώς και γιατί μπορεί να υπάρχει ένας μοναδικός επιστημονικός κλάδος όπως η οικονομική επιστήμη, ο οποίος μας διδάσκει κάτι για την πραγματικότητα χωρίς να απαιτεί παρατηρήσεις. Αυτό είναι το επίτευγμα του Mises, η αξία του οποίου δύσκολα θα μπορούσε να υπερεκτιμηθεί.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την εξήγησή του, πρέπει να κάνουμε μια παρέκβαση στο πεδίο της φιλοσοφίας ή, ακριβέστερα, στο πεδίο της

φιλοσοφίας της γνώσης, δηλαδή της επιστημολογίας. Ειδικότερα, πρέπει να εξετάσουμε την επιστημολογία του Immanuel Kant, όπως αυτή αναπτύχθηκε πληρέστερα στην *Κριτική του Καθαρού Λόγου*. Η ιδέα του Mises περί πραξεολογίας είναι σαφώς επηρεασμένη από τον Kant. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Mises είναι απλώς και αμιγώς καντιανός. Πράγματι, όπως θα επισημάνω αργότερα, ο Mises προωθεί την καντιανή επιστημολογία πέρα από το σημείο στο οποίο την άφησε ο ίδιος ο Kant. Βελτιώνει την καντιανή φιλοσοφία με έναν τρόπο ο οποίος, μέχρι και σήμερα, έχει αγνοηθεί πλήρως και δεν έχει εκτιμηθεί από τους ορθόδοξους καντιανούς φιλοσόφους. Παρ' όλα αυτά, ο Mises αντλεί από τον Kant τις κεντρικές εννοιολογικές και ορολογικές διακρίσεις του, καθώς και ορισμένες θεμελιώδεις καντιανές ενοράσεις σχετικά με τη φύση της ανθρώπινης γνώσης. Πρέπει, επομένως, να στραφούμε στον Kant.

Κατά την κριτική του κλασικού εμπειρισμού, και ειδικότερα του εμπειρισμού του David Hume, ο Kant ανέπτυξε την ιδέα ότι όλες οι προτάσεις μας μπορούν να ταξινομηθούν με δύο τρόπους: αφενός, είναι είτε αναλυτικές είτε συνθετικές και, αφετέρου, είναι είτε *a priori* είτε *a posteriori*. Η σημασία αυτών των διακρίσεων είναι, συνοπτικά, η ακόλουθη. Οι προτάσεις είναι αναλυτικές όταν τα μέσα της τυπικής λογικής επαρκούν για να διαπιστωθεί αν είναι αληθείς ή όχι· διαφορετικά, οι προτάσεις είναι συνθετικές. Και οι προτάσεις είναι *a posteriori* όταν απαιτούνται παρατηρήσεις προκειμένου να θεμελιωθεί ή τουλάχιστον να επιβεβαιωθεί η αλήθεια τους. Εάν δεν απαιτούνται παρατηρήσεις, τότε οι προτάσεις είναι *a priori*.

Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της καντιανής φιλοσοφίας είναι ο ισχυρισμός ότι υπάρχουν αληθείς συνθετικές *a priori* προτάσεις —και επειδή ο Mises αποδέχεται αυτόν τον ισχυρισμό, μπορεί να

χαρακτηριστεί καντιανός. Συνθετικές *a priori* είναι εκείνες οι προτάσεις των οποίων η τιμή αλήθειας μπορεί να προσδιοριστεί οριστικά, μολονότι τα μέσα της τυπικής λογικής δεν είναι επαρκή για τον σκοπό αυτό —αν και είναι, ασφαλώς, αναγκαία— και οι παρατηρήσεις δεν χρειάζονται.

Σύμφωνα με τον Kant, τα μαθηματικά και η γεωμετρία παρέχουν παραδείγματα αληθών συνθετικών *a priori* προτάσεων. Θεωρεί επίσης ότι μια πρόταση όπως η γενική αρχή της αιτιότητας —δηλαδή η πρόταση ότι υπάρχουν αιτίες που λειτουργούν αμετάβλητα στον χρόνο και ότι κάθε συμβάν εντάσσεται σε ένα δίκτυο τέτοιων αιτίων— αποτελεί αληθή συνθετική *a priori* πρόταση.

Δεν μπορώ εδώ να υπεισέλθω σε μεγάλες λεπτομέρειες ως προς τον τρόπο με τον οποίο ο Kant δικαιολογεί αυτή την άποψη.¹² Θα πρέπει να αρκεστούμε σε ορισμένες παρατηρήσεις.

Πρώτον, από πού προκύπτει η αλήθεια τέτοιων προτάσεων, εάν η τυπική λογική δεν επαρκεί και οι παρατηρήσεις δεν είναι αναγκαίες; Η απάντηση του Kant είναι ότι η αλήθεια τους απορρέει από αυταπόδεικτα υλικά αξιώματα.

Τι καθιστά αυτά τα αξιώματα αυταπόδεικτα; Ο Kant απαντά ότι αυτό δεν συμβαίνει επειδή είναι προφανή με ψυχολογική έννοια, οπότε θα είχαμε άμεση επίγνωσή τους. Αντιθέτως, επιμένει ο Kant, συνήθως απαιτείται πολύ πιο επίπονη προσπάθεια για την ανακάλυψη τέτοιων αξιωμάτων απ' ό,τι για την ανακάλυψη μιας εμπειρικής αλήθειας, όπως ότι τα φύλλα των δέντρων είναι πράσινα. Είναι αυταπόδεικτα επειδή δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί την αλήθεια τους χωρίς να υποπέσει σε

¹² Μια εξαιρετική ερμηνεία και δικαιολόγηση της απριωριστικής επιστημολογίας του Kant απαντά στο F. Kambartel, *Erfahrung und Struktur: Bausteine zu einer Kritik des Empirismus und Formalismus* (Frankfurt am Main, 1968), ιδίως κεφ. 3. Βλ. επίσης Hans-Hermann Hoppe, *Handeln und Erkennen* (Bern, 1976).

αυτοαντίφαση · δηλαδή, επιχειρώντας να τα αρνηθεί, θα παραδεχόταν στην πραγματικότητα, έστω και σιωπηρά, την αλήθεια τους.

Πώς ανακαλύπτουμε τέτοια αξιώματα; Ο Kant απαντά: αναστοχαζόμενοι τον ίδιο μας τον εαυτό, κατανοώντας τον εαυτό μας ως υποκείμενο της γνώσης. Και αυτό το γεγονός —ότι η αλήθεια των συνθετικών *a priori* προτάσεων προέρχεται τελικά από μια εσωτερική εμπειρία που παράγεται αναστοχαστικά— εξηγεί επίσης πώς είναι δυνατόν αυτές οι προτάσεις να διαθέτουν την υπόσταση αναγκαίων αληθειών. Η παρατηρησιακή εμπειρία μπορεί μόνο να αποκαλύψει τα πράγματα όπως τυχαίνει να είναι · δεν υπάρχει τίποτε σε αυτήν που να υποδεικνύει γιατί τα πράγματα πρέπει να είναι όπως είναι. Αντιθέτως, γράφει ο Kant, ο λόγος μας μπορεί να κατανοεί ως αναγκαία εκείνα τα πράγματα «τα οποία έχει ο ίδιος παραγάγει σύμφωνα με το δικό του σχέδιο».¹³

Σε όλα αυτά ο Mises ακολουθεί τον Kant. Ωστόσο, όπως ανέφερα προηγουμένως, ο Mises προσθέτει μία ακόμη εξαιρετικά σημαντική ενόραση, την οποία ο Kant είχε μόνο αμυδρά διακρίνει. Μια συνήθης μομφή κατά του καντιανισμού είναι ότι αυτή η φιλοσοφία φαίνεται να συνεπάγεται κάποιο είδος ιδεαλισμού. Διότι, αν, όπως το αντιλαμβάνεται ο Kant, οι αληθείς συνθετικές *a priori* προτάσεις είναι προτάσεις σχετικά με το πώς λειτουργεί και πρέπει κατ' ανάγκην να λειτουργεί ο νους μας, πώς μπορεί να εξηγηθεί ότι αυτές οι νοητικές κατηγορίες αντιστοιχούν στην πραγματικότητα; Πώς μπορεί να εξηγηθεί, λόγου χάριν, ότι η πραγματικότητα συμμορφώνεται προς την αρχή της αιτιότητας, εάν αυτή η αρχή πρέπει να γίνει αντιληπτή ως αρχή προς την οποία οφείλει να συμμορφώνεται η λειτουργία του νου μας; Δεν υποχρεωνόμαστε

άραγε να δεχθούμε την παράλογη ιδεαλιστική υπόθεση ότι αυτό είναι δυνατό μόνο επειδή η πραγματικότητα δημιουργήθηκε πράγματι από τον νου;

Για να μην παρεξηγηθώ, δεν θεωρώ δικαιολογημένη μια τέτοια μομφή κατά του καντιανισμού.¹⁴ Ωστόσο, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, σε ορισμένες από τις διατυπώσεις του, ο Kant έχει προσδώσει σε αυτή τη μομφή κάποια αληθοφάνεια.

Ας εξετάσουμε, λόγου χάριν, την ακόλουθη προγραμματική διατύπωσή του:

Μέχρι τώρα θεωρούνταν δεδομένο ότι η γνώση μας έπρεπε να συμμορφώνεται προς την παρατηρησιακή πραγματικότητα.

Αντιθέτως, θα έπρεπε να γίνει δεκτό:

ότι η παρατηρησιακή πραγματικότητα συμμορφώνεται προς τη γνώση μας.¹⁵

Ο Mises παρέχει τη λύση σε αυτή την πρόκληση. Είναι αλήθεια, όπως λέει ο Kant, ότι οι αληθείς συνθετικές *a priori* προτάσεις

¹⁴ Βλ. ειδικότερα το έργο του F. Kambartel που παρατίθεται στην υποσημείωση 12. Διδακτική είναι επίσης η ερμηνεία του Kant από τον βιολόγο και ηθολόγο D. Lorenz, *Vom Weltbild des Verhaltensforschers* (Munich, 1964)· του ιδίου, *Die Rückseite des Spiegels: Versuch einer Naturgeschichte menschlichen Erkennens* (Munich, 1973). Μεταξύ ορισμένων οπαδών της Αυστριακής Σχολής, η ερμηνεία του Kant από την Ayn Rand απολαμβάνει μεγάλη δημοτικότητα· βλ., λόγου χάριν, *Introduction to Objectivist Epistemology* (New York: New American Library, 1979) ή *For the New Intellectual* (New York: Random House, 1961). Η ερμηνεία της, όμως, η οποία βρίσκεται από σαρωτικές καταγγελτικές αποφάνσεις, χαρακτηρίζεται από πλήρη απουσία οποιασδήποτε ερμηνευτικής τεκμηρίωσης. Για την αλαζονική άγνοια της Rand σχετικά με τον Kant, βλ. B. Goldberg, «Ayn Rand's "For the New Intellectual"», *New Individualist Review* 1, αρ. 3 (1961).

¹⁵ Η υποσημείωση παραλείφθηκε κατά λάθος από την παρούσα έκδοση.

θεμελιώνονται σε αυταπόδεικτα αξιώματα και ότι αυτά τα αξιώματα πρέπει να κατανοούνται μέσω του αναστοχασμού πάνω στον ίδιο μας τον εαυτό, αντί να θεωρούνται «παρατηρήσιμα» με οποιαδήποτε ουσιαστική έννοια. Πρέπει, όμως, να προχωρήσουμε ένα βήμα παραπέρα. Πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι τέτοιες αναγκαίες αλήθειες δεν αποτελούν απλώς κατηγορίες του νου μας, αλλά ότι ο νους μας είναι ο νους δρώντων προσώπων. Οι νοητικές κατηγορίες μας πρέπει να γίνουν αντιληπτές ως θεμελιωμένες, σε τελική ανάλυση, στις κατηγορίες της δράσης.

Μόλις αυτό αναγνωριστεί, κάθε υποψία ιδεαλισμού εξαφανίζεται αμέσως. Αντιθέτως, μια επιστημολογία που υποστηρίζει την ύπαρξη αληθών συνθετικών *a priori* προτάσεων μετατρέπεται σε ρεαλιστική επιστημολογία. Εφόσον γίνεται αντιληπτή ως θεμελιωμένη τελικά στις κατηγορίες της δράσης, γεφυρώνεται το χάσμα μεταξύ του νοητικού και του πραγματικού, εξωτερικού, φυσικού κόσμου. Ως κατηγορίες της δράσης, πρέπει να είναι νοητικά πράγματα στον ίδιο βαθμό που αποτελούν χαρακτηριστικά της πραγματικότητας. Διότι μέσω των δράσεων έρχονται σε επαφή ο νους και η πραγματικότητα.

Ο Kant είχε υπαινιχθεί αυτή τη λύση. Θεωρούσε, λόγου χάριν, ότι τα μαθηματικά έπρεπε να θεμελιώνονται στη γνώση μας για τη σημασία της επανάληψης, των επαναληπτικών πράξεων. Είχε επίσης αντιληφθεί, έστω και κάπως αόριστα, ότι η αρχή της αιτιότητας εμπεριέχεται στην κατανόησή μας του τι είναι και τι σημαίνει το να δρούμε.¹⁶

¹⁶ Για καντιανές ερμηνείες των μαθηματικών, βλ. H. Dingle, *Philosophie der Logik und Mathematik* (Munich, 1931) · Paul Lorenzen, *Einführung in die operative Logik und Mathematik* (Frankfurt am Main, 1970) · Ludwig Wittgenstein, *Remarks on the Foundations of Mathematics* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1978) · επίσης Kambartel, *Erfahrung und Struktur*, σσ. 118–122. Για μια ασυνήθιστα προσεκτική και επιφυλακτική ερμηνεία του καντιανισμού από την οπτική της σύγχρονης φυσικής, βλ. P. Mittelstaedt, *Philosophische Probleme der modernen Physik* (Mannheim, 1967).

Είναι, όμως, ο Mises εκείνος που φέρνει αυτή την ενόραση στο προσκήνιο: η αιτιότητα, αντιλαμβάνεται, αποτελεί κατηγορία της δράσης. Το να δρα κανείς σημαίνει ότι παρεμβαίνει σε κάποιο προγενέστερο χρονικό σημείο προκειμένου να επιφέρει ένα μεταγενέστερο αποτέλεσμα· επομένως, κάθε δρων πρέπει να προϋποθέτει την ύπαρξη αιτίων που λειτουργούν με σταθερότητα. Όπως το διατυπώνει ο Mises, η αιτιότητα αποτελεί προϋπόθεση της δράσης.

Ο Mises, ωστόσο, δεν ενδιαφέρεται, όπως ο Kant, για την επιστημολογία καθαυτή. Με την αναγνώριση της δράσης ως γέφυρας μεταξύ του νου και της εξωτερικής πραγματικότητας, έχει βρει μια λύση στο καντιανό πρόβλημα του πώς είναι δυνατές οι αληθείς συνθετικές *a priori* προτάσεις. Προσέφερε, επίσης, ορισμένες εξαιρετικά πολύτιμες εννοήσεις σχετικά με την έσχατη θεμελίωση άλλων κεντρικών επιστημολογικών προτάσεων πέρα από την αρχή της αιτιότητας, όπως ο νόμος της μη αντίφασης ως ακρογωνιαίος λίθος της λογικής. Με αυτόν τον τρόπο άνοιξε έναν δρόμο για μελλοντική φιλοσοφική έρευνα, ο οποίος, εξ όσων γνωρίζω, ελάχιστα έχει ακολουθηθεί. Το αντικείμενο του Mises, όμως, είναι η οικονομική επιστήμη και, συνεπώς, θα πρέπει να αφήσω κατά μέρος το ζήτημα της λεπτομερέστερης εξήγησης της αρχής της αιτιότητας ως *a priori* αληθούς πρότασης.¹⁷

Ο Mises δεν αναγνωρίζει μόνο ότι η επιστημολογία στηρίζεται έμμεσα στην αναστοχαστική μας γνώση της δράσης και ότι μπορεί, ως εκ τούτου, να αξιώνει πως διατυπώνει κάτι *a priori* αληθές σχετικά με την πραγματικότητα. Αναγνωρίζει ότι και η οικονομική επιστήμη πράττει το ίδιο, και μάλιστα με πολύ πιο άμεσο τρόπο. Οι οικονομικές προτάσεις απορρέουν άμεσα από τη γνώση της δράσης που αποκτούμε μέσω του

¹⁷ Για ορισμένες εκτενέστερες σκέψεις επί αυτών των ζητημάτων, βλ. Hoppe, «In Defense of Extreme Rationalism», *Review of Austrian Economics* 3 (1988).

αναστοχασμού· και η υπόσταση αυτών των προτάσεων ως *a priori* αληθών αποφάνσεων για κάτι πραγματικό προέρχεται από την κατανόηση εκείνου που ο Mises αποκαλεί «αξίωμα της δράσης».

Αυτό το αξίωμα —η πρόταση ότι οι άνθρωποι δρουν— πληροί επακριβώς τις προϋποθέσεις μιας αληθούς συνθετικής *a priori* πρότασης. Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η πρόταση αυτή είναι αληθής, διότι η άρνησή της θα έπρεπε η ίδια να κατηγοριοποιηθεί ως δράση —και, ως εκ τούτου, η αλήθεια της πρότασης κυριολεκτικά δεν μπορεί να αναιρεθεί. Το αξίωμα επίσης δεν προέρχεται από την παρατήρηση —εκείνο που μπορεί να παρατηρηθεί είναι μόνο σωματικές κινήσεις, όχι πράξεις— αλλά πηγάζει από την αναστοχαστική κατανόηση.

Επιπλέον, μολονότι πρόκειται για κάτι που πρέπει να κατανοηθεί και όχι να παρατηρηθεί, εξακολουθεί να αποτελεί γνώση για την πραγματικότητα. Αυτό συμβαίνει επειδή οι εννοιολογικές διακρίσεις που εμπλέκονται σε αυτή την κατανόηση δεν είναι τίποτε λιγότερο από τις κατηγορίες που χρησιμοποιούνται κατά την αλληλεπίδραση του νου με τον φυσικό κόσμο μέσω του ίδιου του φυσικού σώματός του. Και το αξίωμα της δράσης, με όλες τις συνεπαγωγές του, ασφαλώς δεν είναι αυταπόδεικτο με ψυχολογική έννοια, αν και, μόλις διατυπωθεί ρητά, μπορεί να κατανοηθεί ως αναμφισβήτητη αληθής πρόταση για κάτι πραγματικό και υπαρκτό.¹⁸

Ασφαλώς, δεν είναι ψυχολογικά προφανές ούτε παρατηρήσιμο ότι με κάθε δράση ένας δρων επιδιώκει έναν σκοπό· και ότι, όποιος και αν είναι αυτός ο σκοπός, το γεγονός ότι επιδιώκεται από έναν δρώντα αποκαλύπτει ότι ο τελευταίος του αποδίδει σχετικά υψηλότερη αξία απ’

ό,τι σε οποιονδήποτε άλλο σκοπό δράσης θα μπορούσε να συλλάβει κατά την έναρξη της δράσης του.

Ούτε είναι προφανές ή παρατηρήσιμο ότι, προκειμένου να επιτύχει τον σκοπό στον οποίο αποδίδει τη μεγαλύτερη αξία, μια δράση πρέπει να παρεμβαίνει ή να αποφασίζει να μην παρέμβει —κάτι που, ασφαλώς, συνιστά και αυτό παρέμβαση— σε ένα προγενέστερο χρονικό σημείο, ώστε να παραγάγει κάποιο μεταγενέστερο αποτέλεσμα · ούτε ότι τέτοιες παρεμβάσεις συνεπάγονται πάντοτε τη χρησιμοποίηση κάποιων σπάνιων μέσων —τουλάχιστον του σώματος του δρώντος, του χώρου που αυτό καταλαμβάνει και του χρόνου που απορροφά η παρέμβαση.

Ούτε είναι αυταπόδεικτο ή παρατηρήσιμο ότι αυτά τα μέσα πρέπει επίσης να διαθέτουν αξία για τον δρώντα —αξία που απορρέει από εκείνη του σκοπού— επειδή ο δρών πρέπει να θεωρεί τη χρησιμοποίησή τους αναγκαία για την αποτελεσματική επίτευξη του σκοπού · ούτε ότι οι δράσεις μπορούν να εκτελούνται μόνο διαδοχικά και συνεπάγονται πάντοτε την πραγματοποίηση μιας επιλογής, δηλαδή την ανάληψη εκείνης της πορείας δράσης η οποία, σε ένα δεδομένο χρονικό σημείο, υπόσχεται στον δρώντα το αποτέλεσμα με τη μεγαλύτερη αξία, αποκλείοντας ταυτόχρονα την επιδίωξη άλλων σκοπών μικρότερης αξίας.

Δεν είναι αυτομάτως σαφές ή παρατηρήσιμο ότι, ως συνέπεια της αναγκαιότητας να επιλέγεται και να προτιμάται ένας σκοπός έναντι ενός άλλου —της αδυναμίας να πραγματοποιηθούν όλοι οι σκοποί ταυτόχρονα— κάθε δράση ανεξαιρέτως συνεπάγεται την ανάληψη κόστους. Τούτο σημαίνει, λόγου χάριν, την παραίτηση από την αξία που αποδίδεται στον εναλλακτικό σκοπό με τη μεγαλύτερη αξία, ο οποίος δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί ή του οποίου η πραγματοποίηση πρέπει να αναβληθεί, επειδή τα μέσα που είναι αναγκαία για την επίτευξή του

έχουν δεσμευθεί για την παραγωγή ενός άλλου σκοπού ακόμη μεγαλύτερης αξίας.

Τέλος, δεν είναι καταφανώς προφανές ή παρατηρήσιμο ότι, κατά το σημείο εκκίνησής του, κάθε σκοπός της δράσης πρέπει να θεωρείται από τον δρώντα ότι αξίζει περισσότερο από το κόστος του και ότι είναι ικανός να αποφέρει κέρδος, δηλαδή ένα αποτέλεσμα του οποίου η αξία κατατάσσεται υψηλότερα από εκείνη των ευκαιριών που εγκαταλείφθηκαν. Και όμως, κάθε δράση απειλείται επίσης πάντοτε από το ενδεχόμενο ζημίας, εάν ο δρων διαπιστώσει εκ των υστέρων ότι το αποτέλεσμα που πράγματι επιτεύχθηκε —σε αντίθεση με τις προηγούμενες προσδοκίες— έχει χαμηλότερη αξία από εκείνη που θα είχε η εναλλακτική επιλογή από την οποία παραιτήθηκε.

Όλες αυτές οι κατηγορίες —αξίες, σκοποί, μέσα, επιλογή, προτίμηση, κόστος, κέρδος και ζημία, καθώς και χρόνος και αιτιότητα— εμπεριέχονται στο αξίωμα της δράσης. Ωστόσο, για να είναι κάποιος σε θέση να ερμηνεύσει τις παρατηρήσεις μέσω τέτοιων κατηγοριών, απαιτείται να γνωρίζει ήδη τι σημαίνει το να δρα. Κανείς που δεν είναι ο ίδιος δρων δεν θα μπορούσε ποτέ να τις κατανοήσει. Δεν είναι «δεδομένες», έτοιμες προς παρατήρηση· αντιθέτως, η παρατηρησιακή εμπειρία προσλαμβάνει τη μορφή αυτών των εννοιών, καθώς ερμηνεύεται από έναν δρώντα. Ούτε η αναστοχαστική ανασυγκρότησή τους αποτελεί ένα απλό και ψυχολογικά αυταπόδεικτο διανοητικό έργο, όπως αποδεικνύει η μακρά σειρά αποτυχημένων προσπαθειών που προηγήθηκαν των ενοράσεων για τη φύση της δράσης οι οποίες μόλις σκιαγραφήθηκαν.

Απαιτήθηκε επίπονη διανοητική προσπάθεια για να αναγνωριστεί ρητά εκείνο που, μόλις διατυπωθεί ρητά, αναγνωρίζεται αμέσως από όλους ως αληθές και μπορεί να γίνει κατανοητό ως αληθής συνθετική *a*

priori απόφαση [ΣτΜ πρόταση] —δηλαδή ως πρόταση που μπορεί να επικυρωθεί ανεξάρτητα από τις παρατηρήσεις και, ως εκ τούτου, δεν είναι δυνατόν να διαψευστεί από οποιαδήποτε παρατήρηση.

Η απόπειρα διάψευσης του αξιώματος της δράσης θα αποτελούσε η ίδια μια δράση προσανατολισμένη προς έναν σκοπό, η οποία θα απαιτούσε μέσα, θα απέκλειε άλλες πορείες δράσης, θα συνεπαγόταν κόστος, θα εξέθετε τον δρώντα στο ενδεχόμενο επίτευξης ή μη επίτευξης του επιθυμητού σκοπού και, συνεπώς, θα οδηγούσε σε κέρδος ή ζημία.

Επομένως, η ίδια η κατοχή τέτοιας γνώσης δεν μπορεί ποτέ να αμφισβητηθεί, και η εγκυρότητα αυτών των εννοιών δεν μπορεί ποτέ να διαψευστεί από οποιαδήποτε ενδεχόμενη εμπειρία, διότι η αμφισβήτηση ή η διάψευση οποιουδήποτε πράγματος θα είχε ήδη προϋποθέσει την ίδια την ύπαρξή τους. Πράγματι, μια κατάσταση στην οποία αυτές οι κατηγορίες της δράσης θα έπαυαν να έχουν πραγματική ύπαρξη δεν θα μπορούσε ποτέ να παρατηρηθεί, διότι και η πραγματοποίηση μιας παρατήρησης αποτελεί δράση.

Η μεγάλη ενόραση του Mises ήταν ότι ο οικονομικός συλλογισμός θεμελιώνεται ακριβώς σε αυτή την κατανόηση της δράσης· και ότι η υπόσταση της οικονομικής επιστήμης ως ενός είδους εφαρμοσμένης λογικής απορρέει από την υπόσταση του αξιώματος της δράσης ως *a priori* αληθούς συνθετικής πρότασης. Οι νόμοι της ανταλλαγής, ο νόμος της φθίνουσας οριακής χρησιμότητας, ο ρικαρδιανός νόμος του συνεταιρισμού, ο νόμος των ελέγχων των τιμών και η ποσοτική θεωρία του χρήματος —όλα τα παραδείγματα οικονομικών προτάσεων που ανέφερα— μπορούν να συναχθούν λογικά από αυτό το αξίωμα.

Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο φαίνεται γελοία η αντίληψη ότι τέτοιες προτάσεις ανήκουν στον ίδιο επιστημολογικό τύπο με τις προτάσεις των φυσικών επιστημών. Το να πιστεύει κανείς ότι ανήκουν στον ίδιο τύπο και, κατά συνέπεια, να απαιτεί την υποβολή τους σε έλεγχο για την επικύρωσή τους, ισοδυναμεί με την υπόθεση ότι θα έπρεπε να εμπλακούμε σε μια διαδικασία αναζήτησης πραγματικών δεδομένων, χωρίς να γνωρίζουμε το πιθανό αποτέλεσμα, προκειμένου να θεμελιώσουμε το γεγονός ότι κάποιος είναι πράγματι δρων. Με μία λέξη: είναι παράλογο.

Η πραξεολογία υποστηρίζει ότι όλες οι οικονομικές προτάσεις που αξιώνουν να είναι αληθείς πρέπει να αποδεικνύεται ότι μπορούν να συναχθούν, μέσω της τυπικής λογικής, από την αδιαμφισβήτητη αληθή υλική γνώση σχετικά με τη σημασία της δράσης. Ειδικότερα, κάθε οικονομικός συλλογισμός αποτελείται από τα ακόλουθα:

1. Κατανόηση των κατηγοριών της δράσης και της σημασίας μιας μεταβολής που επέρχεται σε πράγματα όπως οι αξίες, οι προτιμήσεις, η γνώση, τα μέσα, το κόστος κ.λπ.
2. Περιγραφή ενός κόσμου στον οποίο οι κατηγορίες της δράσης αποκτούν συγκεκριμένο νόημα · όπου ορισμένοι άνθρωποι προσδιορίζονται ως δρώντες, ορισμένα αντικείμενα προσδιορίζονται ως μέσα της δράσης τους, ορισμένοι σκοποί προσδιορίζονται ως αξίες και ορισμένα πράγματα προσδιορίζονται ως κόστος. Μια τέτοια περιγραφή θα μπορούσε να αφορά:
 - έναν κόσμο του Ροβινσώνα Κρούσου ·

- έναν κόσμο με περισσότερους από έναν δρώντες, στον οποίο είναι δυνατές οι διαπροσωπικές σχέσεις ·
- έναν κόσμο ανταλλαγής μέσω αντιπραγματισμού ή έναν κόσμο χρήματος και ανταλλαγών στις οποίες χρησιμοποιείται το χρήμα ως κοινό μέσο ανταλλαγής ·
- έναν κόσμο στον οποίο μόνο η γη, η εργασία και ο χρόνος αποτελούν συντελεστές παραγωγής ή έναν κόσμο με κεφαλαιουχικά αγαθά ·
- έναν κόσμο με απολύτως διαιρετούς ή αδιαίρετους, ειδικούς ή μη ειδικούς συντελεστές παραγωγής ·
- ή έναν κόσμο με ποικίλους κοινωνικούς θεσμούς, οι οποίοι αντιμετωπίζουν διάφορες πράξεις ως επιθετικότητα και τις απειλούν με σωματική τιμωρία κ.ο.κ.

3. Λογική συναγωγή των συνεπειών που προκύπτουν από την εκτέλεση μιας συγκεκριμένης δράσης εντός αυτού του κόσμου ή των συνεπειών που προκύπτουν για έναν συγκεκριμένο δρώντα, εάν η κατάσταση αυτή μεταβληθεί κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο.

Εφόσον δεν υπάρχει σφάλμα στη διαδικασία της συναγωγής, τα συμπεράσματα που παράγει ένας τέτοιος συλλογισμός πρέπει να είναι

έγκυρα *a priori*, επειδή η εγκυρότητά τους ανάγεται τελικά αποκλειστικά στο αναμφισβήτητο αξίωμα της δράσης. Εάν η κατάσταση και οι μεταβολές που εισάγονται σε αυτήν είναι φανταστικές ή υποθετικές — ένας κόσμος του Ροβινσώνα Κρούσου ή ένας κόσμος με αποκλειστικά αδιαίρετους ή αποκλειστικά πλήρως ειδικούς συντελεστές παραγωγής— τότε τα συμπεράσματα είναι, ασφαλώς, *a priori* αληθή μόνο ως προς έναν τέτοιο «δυνατό κόσμο». Εάν, αντιθέτως, η κατάσταση και οι μεταβολές μπορούν να προσδιοριστούν ως πραγματικές και να γίνουν αντιληπτές και να εννοιοποιηθούν ως τέτοιες από πραγματικούς δρώντες, τότε τα συμπεράσματα αποτελούν *a priori* αληθείς προτάσεις για τον κόσμο όπως αυτός πραγματικά είναι.¹⁹

Αυτή είναι η ιδέα της οικονομικής επιστήμης ως πραξεολογίας. Και αυτή, επομένως, είναι η έσχατη διαφωνία των Αυστριακών με τους συναδέλφους τους: οι αποφάνσεις των τελευταίων δεν μπορούν να συναχθούν από το αξίωμα της δράσης ή ακόμη και βρίσκονται σε σαφή αντίφαση προς προτάσεις που μπορούν να συναχθούν από το αξίωμα της δράσης.

Και ακόμη και όταν υπάρχει συμφωνία ως προς την ταυτοποίηση των γεγονότων και την αξιολόγηση ορισμένων συμβάντων ως συνδεόμενων μεταξύ τους με σχέση αιτίου και αποτελέσματος, αυτή η συμφωνία είναι επιφανειακή. Διότι οι εν λόγω οικονομολόγοι πιστεύουν εσφαλμένα ότι οι αποφάνσεις τους αποτελούν εμπειρικά και επαρκώς ελεγμένες προτάσεις, ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για προτάσεις που είναι αληθείς *a priori*.

Η ΠΡΑΞΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

II

Οι μη πραξεολογικές σχολές σκέψης πιστεύουν εσφαλμένα ότι οι σχέσεις μεταξύ ορισμένων συμβάντων αποτελούν επαρκώς θεμελιωμένους εμπειρικούς νόμους, ενώ στην πραγματικότητα είναι αναγκαίες και λογικές πραξεολογικές σχέσεις. Συμπεριφέρονται, επομένως, σαν να χρειαζόταν η πρόταση «μια σφαίρα δεν μπορεί να είναι συγχρόνως εξ ολοκλήρου κόκκινη και μη κόκκινη» να ελεγχθεί στην Ευρώπη, την Αμερική, την Αφρική, την Ασία και την Αυστραλία —πράγμα που, ασφαλώς, θα απαιτούσε μεγάλα χρηματικά κονδύλια για τη χρηματοδότηση μιας τόσο παράτολμης και ανόητης έρευνας. Επιπλέον, οι μη πραξεολόγοι πιστεύουν επίσης ότι οι σχέσεις μεταξύ ορισμένων

συμβάντων αποτελούν επαρκώς θεμελιωμένους εμπειρικούς νόμους — με προγνωστικές συνεπαγωγές— ενώ ο *a priori* συλλογισμός μπορεί να καταδείξει ότι δεν είναι τίποτε περισσότερο από πληροφορίες σχετικά με ενδεχόμενες ιστορικές συνδέσεις μεταξύ συμβάντων, οι οποίες δεν μας παρέχουν καμία απολύτως γνώση σχετικά με τη μελλοντική εξέλιξη των γεγονότων.

Αυτό καταδεικνύει μια ακόμη θεμελιώδη σύγχυση των μη αυστριακών σχολών: τη σύγχυση ως προς την κατηγορική διαφορά μεταξύ θεωρίας και ιστορίας, καθώς και ως προς τις συνέπειες που έχει αυτή η διαφορά για το πρόβλημα της κοινωνικής και οικονομικής πρόβλεψης.

Πρέπει να αρχίσω και πάλι με μια περιγραφή του εμπειρισμού, της φιλοσοφίας σύμφωνα με την οποία η οικονομική επιστήμη και οι κοινωνικές επιστήμες εν γένει ακολουθούν την ίδια ερευνητική λογική με εκείνη, λόγου χάριν, της φυσικής. Θα εξηγήσω τον λόγο. Σύμφωνα με τον εμπειρισμό —την ευρύτερα αποδεκτή σήμερα αντίληψη περί οικονομικής επιστήμης— δεν υπάρχει κατηγορική διαφορά μεταξύ θεωρητικής και ιστορικής έρευνας. Θα εξηγήσω επίσης τι συνεπάγεται αυτό για την ιδέα της κοινωνικής πρόβλεψης. Στη συνέχεια, η πολύ διαφορετική αυστριακή άποψη θα αναπτυχθεί μέσω της κριτικής και της ανασκευής της εμπειριστικής θέσης.

Ο εμπειρισμός χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι αποδέχεται δύο στενά αλληλένδετες θεμελιώδεις προτάσεις.²⁰ Η πρώτη και πλέον

²⁰ Για διάφορες αντιπροσωπευτικές εκθέσεις του εμπειρισμού —οι οποίες ενώνονται στην αντίθεσή τους προς κάθε μορφή απριωρισμού— βλ. R. Carnap, *Der logische Aufbau der Welt* (Hamburg, 1966) · του ιδίου, *Testability and Meaning* (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1950) · Alfred J. Ayer, *Language, Truth and Logic* (New York: Dover, 1952) · Karl R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery* (New York: Harper and Row, 1959) · του ιδίου, *Conjectures and Refutations* (London: Routledge and Kegan Paul, 1969) · C. G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation* (New York: Free Press, 1970). Για εκθέσεις που αφιερώνουν επίσης κάποια προσοχή στην οικονομική επιστήμη, βλ. ειδικότερα Ernest

κεντρική είναι η ακόλουθη: Η γνώση σχετικά με την πραγματικότητα, η οποία αποκαλείται εμπειρική γνώση, πρέπει να μπορεί να επαληθευθεί ή τουλάχιστον να διαψευστεί μέσω της παρατηρησιακής εμπειρίας. Η παρατηρησιακή εμπειρία μπορεί να οδηγήσει μόνο σε ενδεχόμενη γνώση —σε αντιδιαστολή προς την αναγκαία γνώση— επειδή έχει πάντοτε τέτοια φύση ώστε, κατ' αρχήν, θα μπορούσε να είναι διαφορετική από ό,τι πράγματι ήταν. Αυτό σημαίνει ότι κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει πριν από την εμπειρία —δηλαδή προτού αποκτήσει πράγματι κάποια συγκεκριμένη παρατηρησιακή εμπειρία— αν η συνέπεια ενός πραγματικού συμβάντος θα είναι η μία ή η άλλη.

Εάν, από την άλλη πλευρά, μια γνώση δεν μπορεί να επαληθευθεί ή να διαψευστεί μέσω της παρατηρησιακής εμπειρίας, τότε δεν αποτελεί γνώση για οτιδήποτε πραγματικό. Είναι απλώς γνώση για λέξεις, για τη χρήση όρων, για σημεία και για κανόνες μετασχηματισμού σημείων. Είναι, δηλαδή, αναλυτική και όχι εμπειρική γνώση. Και, σύμφωνα με αυτή την άποψη, είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν η αναλυτική γνώση θα έπρεπε να θεωρείται καν γνώση.

Η δεύτερη παραδοχή του εμπειρισμού διατυπώνει την επέκταση και εφαρμογή της πρώτης παραδοχής στα προβλήματα της αιτιότητας, της αιτιακής εξήγησης και της πρόβλεψης. Σύμφωνα με τον εμπειρισμό, το να εξηγεί κανείς αιτιακά ή να προβλέπει ένα πραγματικό φαινόμενο σημαίνει ότι διατυπώνει μια πρόταση είτε της μορφής «εάν A, τότε B» είτε, εφόσον οι μεταβλητές επιτρέπουν ποσοτική μέτρηση, της μορφής «εάν υπάρξει αύξηση ή μείωση του A, τότε θα υπάρξει αύξηση ή μείωση του B».

Ως απόφαση που αναφέρεται στην πραγματικότητα —με τα Α και Β να αποτελούν πραγματικά φαινόμενα— η εγκυρότητά της δεν μπορεί ποτέ να θεμελιωθεί με βεβαιότητα, δηλαδή μέσω της εξέτασης αποκλειστικά της ίδιας της πρότασης ή οποιασδήποτε άλλης πρότασης από την οποία θα μπορούσε να συναχθεί λογικά η υπό εξέταση πρόταση. Η απόφαση θα είναι και θα παραμένει πάντοτε υποθετική, ενώ η αλήθεια της θα εξαρτάται από την έκβαση μελλοντικών παρατηρησιακών εμπειριών οι οποίες δεν μπορούν να είναι γνωστές εκ των προτέρων.

Ακόμη και αν η εμπειρία επιβεβαιώνει μια υποθετική αιτιακή εξήγηση, αυτό δεν θα αποδείκνυε ότι η υπόθεση ήταν αληθής. Εάν παρατηρούνταν μια περίπτωση κατά την οποία το Β πράγματι ακολούθησε το Α, όπως είχε προβλεφθεί, αυτό δεν θα επαλήθευε τίποτε. Τα Α και Β είναι γενικοί, αφηρημένοι όροι ή, κατά τη φιλοσοφική ορολογία, καθολικές έννοιες, οι οποίες αναφέρονται σε συμβάντα και διαδικασίες που διαθέτουν —ή θα μπορούσαν, κατ' αρχήν, να διαθέτουν — απροσδιόριστο αριθμό επιμέρους περιπτώσεων. Μεταγενέστερες εμπειρίες θα μπορούσαν ακόμη να διαψεύσουν την υπόθεση.

Ούτε όμως θα ήταν αποφασιστικής σημασίας η διάψευση μιας υπόθεσης μέσω της εμπειρίας. Διότι, εάν παρατηρούνταν ότι το Α δεν ακολουθήθηκε από το Β, θα εξακολουθούσε να είναι πιθανό τα φαινόμενα που συνδέθηκαν υποθετικά να συνδέονται πράγματι αιτιακά. Θα μπορούσε κάποια άλλη περίσταση ή μεταβλητή, η οποία μέχρι τότε είχε παραβλεφθεί και δεν είχε ελεγχθεί, απλώς να έχει εμποδίσει την πραγματική παρατήρηση της υποτιθέμενης σχέσης. Το πολύ που αποδεικνύει η διάψευση είναι ότι η συγκεκριμένη υπόθεση που εξετάζεται δεν ήταν απολύτως ορθή υπό την υφιστάμενη μορφή της. Χρειάζεται κάποια βελτίωση, κάποιον προσδιορισμό πρόσθετων μεταβλητών οι

οποίες πρέπει να παρακολουθούνται και να ελέγχονται, ώστε να μπορέσουμε να παρατηρήσουμε την υποτιθέμενη σχέση μεταξύ Α και Β. Είναι βέβαιο, όμως, ότι μια διάψευση δεν θα αποδείκνυε ποτέ άπαξ και διά παντός ότι δεν υφίσταται σχέση μεταξύ ορισμένων δεδομένων φαινομένων, όπως ακριβώς μια επιβεβαίωση δεν θα αποδείκνυε ποτέ οριστικά ότι αυτή η σχέση υφίσταται.²¹

Εξετάζοντας αυτή τη θέση, παρατηρούμε ότι συνεπάγεται και πάλι την άρνηση μιας *a priori* γνώσης η οποία αποτελεί συγχρόνως γνώση για κάτι πραγματικό. Σύμφωνα με τον εμπειρισμό, οποιαδήποτε πρόταση αξιώνει *a priori* εγκυρότητα δεν μπορεί να είναι τίποτε περισσότερο από σημεία πάνω στο χαρτί, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους μέσω ορισμού ή αυθαίρετης σύμβασης, και επομένως είναι εντελώς κενή: στερείται οποιασδήποτε σύνδεσης με τον κόσμο των πραγματικών πραγμάτων. Ένα τέτοιο σύστημα σημείων μετατρέπεται σε εμπειρικά σημαίνουσα θεωρία μόνον όταν δοθεί στα σύμβολά του μια εμπειρική ερμηνεία. Μόλις όμως δοθεί στα σύμβολά του αυτή η ερμηνεία, η θεωρία παύει να είναι *a priori* αληθής και, αντιθέτως, καθίσταται και παραμένει για πάντα υποθετική.

Επιπλέον, σύμφωνα με τον εμπειρισμό, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν κάτι αποτελεί πιθανή αιτία κάποιου άλλου πράγματος. Εάν θέλουμε να εξηγήσουμε ένα φαινόμενο, η διατύπωση υποθέσεων σχετικά με τις πιθανές αιτίες του δεν περιορίζεται με κανέναν τρόπο από *a priori* θεωρήσεις. Οτιδήποτε μπορεί να ασκεί κάποια επίδραση σε οτιδήποτε άλλο. Πρέπει να ανακαλύψουμε μέσω της εμπειρίας αν πράγματι ασκεί τέτοια επίδραση · αλλά ακόμη και τότε η εμπειρία δεν θα μας δώσει ποτέ οριστική απάντηση σε αυτό το ερώτημα.

²¹ Για τις σχετικιστικές και —στο επίπεδο της πολιτικής— παρεμβατιστικές συνεπαγωγές του εμπειρισμού, βλ. Hans-Hermann Hoppe, «The Intellectual Cover for Socialism», *The Free Market* (Φεβρουάριος 1988).

Το επόμενο ζήτημα μας οδηγεί στο κεντρικό θέμα αυτής της ενότητας: τη σχέση μεταξύ ιστορίας και θεωρίας. Παρατηρούμε ότι, σύμφωνα με τον εμπειρισμό, δεν υπάρχει θεμελιώδης διαφορά μεταξύ ιστορικών και θεωρητικών εξηγήσεων. Κάθε εξήγηση είναι του ίδιου τύπου. Για να εξηγήσουμε ένα φαινόμενο, υποθέτουμε ότι κάποιο άλλο φαινόμενο αποτελεί την αιτία του και στη συνέχεια εξετάζουμε αν η υποτιθέμενη αιτία προηγήθηκε πράγματι χρονικά του αποτελέσματος.

Διάκριση μεταξύ ιστορικής και θεωρητικής εξήγησης υπάρχει μόνο στον βαθμό που η ιστορική εξήγηση αναφέρεται σε συμβάντα τα οποία έχουν ήδη πραγματοποιηθεί, σε κάτι που ανήκει στο παρελθόν, ενώ η θεωρητική εξήγηση θα αποτελούσε εξήγηση —ή, ακριβέστερα, πρόβλεψη— ενός αποτελέσματος το οποίο δεν έχει ακόμη επέλθει. Ως προς τη δομή τους, όμως, δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ τέτοιων ιστορικών εξηγήσεων και θεωρητικών προβλέψεων.

Υπάρχει, εντούτοις, μια πραγματιστική διαφορά, η οποία εξηγεί γιατί οι εμπειριστές υπογραμμίζουν ιδιαίτερα τη σημασία της προγνωστικής ισχύος μιας θεωρίας και δεν αρκούνται στον έλεγχο της μόνο σε αντιπαραβολή προς ιστορικά δεδομένα.²² Ο λόγος είναι απολύτως προφανής σε οποιονδήποτε έχει ποτέ συμμετάσχει στο ανόητο παιχνίδι της ανάλυσης δεδομένων. Εάν το προς εξήγηση φαινόμενο έχει ήδη συμβεί, είναι πανεύκολο να βρεθούν κάθε είδους συμβάντα τα οποία προηγήθηκαν χρονικά και θα μπορούσαν ενδεχομένως να θεωρηθούν αιτίες του.

Επιπλέον, εάν δεν θέλουμε να επιμηκύνουμε τον κατάλογο των πιθανών αιτίων αναζητώντας περισσότερες προγενέστερες μεταβλητές,

²² Για την έμφαση που αποδίδουν οι εμπειριστές-θετικιστές στην πρόβλεψη, βλ. ειδικότερα Milton Friedman, «The Methodology of Positive Economics», στο Friedman, *Essays in Positive Economics* (Chicago: University of Chicago Press, 1953).

μπορούμε να κάνουμε το εξής —και στην εποχή των ηλεκτρονικών υπολογιστών αυτό είναι ακόμη ευκολότερο: μπορούμε να επιλέξουμε οποιαδήποτε από τις προγενέστερες μεταβλητές και να δοκιμάσουμε διαφορετικές συναρτησιακές σχέσεις μεταξύ αυτής και της προς εξήγηση μεταβλητής —γραμμικές ή καμπυλόγραμμες, αναδρομικές ή μη αναδρομικές συναρτήσεις, προσθετικές ή πολλαπλασιαστικές σχέσεις κ.ο.κ. Και τότε, στο άψε-σβήσε, βρίσκουμε αυτό που αναζητούσαμε: μια συναρτησιακή σχέση που προσαρμόζεται στα δεδομένα. Και δεν θα βρείτε μόνο μία τέτοια σχέση, αλλά όσες θα μπορούσατε ενδεχομένως να επιθυμήσετε.

Ποιο, όμως, από όλα αυτά τα προγενέστερα συμβάντα ή ποιος από όλους αυτούς τους τύπους σχέσεων αποτελεί την αιτία ή την αιτιακά ενεργό σχέση; Σύμφωνα με τον εμπειρισμό, δεν υπάρχουν *a priori* θεωρήσεις που θα μπορούσαν να μας βοηθήσουν εδώ. Αυτός είναι, λοιπόν, ο λόγος για τον οποίο οι εμπειριστές υπογραμμίζουν τη σημασία των προβλέψεων. Για να ανακαλύψουμε ποια από αυτές τις πολυάριθμες ιστορικές εξηγήσεις είναι πράγματι ορθή —ή τουλάχιστον όχι εσφαλμένη— καλούμαστε να τις δοκιμάσουμε, χρησιμοποιώντας τις για να προβλέψουμε συμβάντα που δεν έχουν ακόμη πραγματοποιηθεί, να εξετάσουμε πόσο επιτυχείς είναι και, με αυτόν τον τρόπο, να αποκλείσουμε τις εσφαλμένες εξηγήσεις.

Αυτά ως προς τον εμπειρισμό και τις αντιλήψεις του περί θεωρίας, ιστορίας και πρόβλεψης. Δεν θα προβώ σε λεπτομερή ανάλυση του ερωτήματος αν αυτή η έμφαση στην προγνωστική επιτυχία μεταβάλλει σημαντικά —ή έστω καθόλου— τις μάλλον πρόδηλες σχετικιστικές συνεπαγωγές του εμπειρισμού. Αρκεί να θυμηθούμε ότι, σύμφωνα με το ίδιο του το δόγμα, ούτε μια προγνωστική επιβεβαίωση ούτε μια προγνωστική διάψευση θα μας βοηθούσε να αποφασίσουμε αν υφίσταται

ή δεν υφίσταται αιτιακή σχέση μεταξύ ενός ζεύγους μεταβλητών. Αυτό θα έπρεπε να καθιστά εξαιρετικά αμφίβολο το κατά πόσον κερδίζει κανείς οτιδήποτε καθιστώντας την πρόβλεψη ακρογωνιαίο λίθο της φιλοσοφίας του.

Θα ήθελα να αμφισβητήσω την ίδια την αφετηρία της εμπειριστικής φιλοσοφίας. Υπάρχουν αρκετές οριστικές ανασκευές του εμπειρισμού. Θα καταδείξω ότι η εμπειριστική διάκριση μεταξύ εμπειρικής και αναλυτικής γνώσης είναι καταφανώς εσφαλμένη και αυτοαντιφατική.²³ Αυτό θα μας οδηγήσει κατόπιν στην ανάπτυξη της αυστριακής θέσης για τη θεωρία, την ιστορία και την πρόβλεψη.

Ο κεντρικός ισχυρισμός του εμπειρισμού είναι ο εξής: Η εμπειρική γνώση πρέπει να μπορεί να επαληθευθεί ή να διαψευστεί μέσω της εμπειρίας · και η αναλυτική γνώση, η οποία δεν μπορεί να επαληθευθεί ή να διαψευστεί με αυτόν τον τρόπο, δεν μπορεί επομένως να περιέχει καμία εμπειρική γνώση. Εάν αυτό είναι αληθές, τότε είναι εύλογο να ρωτήσουμε: Ποια είναι η υπόσταση αυτής της θεμελιώδους πρότασης του εμπειρισμού; Προφανώς πρέπει να είναι είτε αναλυτική είτε εμπειρική.

Ας υποθέσουμε πρώτα ότι είναι αναλυτική. Σύμφωνα, όμως, με το εμπειριστικό δόγμα, μια αναλυτική πρόταση δεν είναι τίποτε περισσότερο από ορνιθοσκαλίσματα πάνω σε χαρτί, κενά λόγια, κάτι που στερείται εντελώς οποιουδήποτε ουσιαστικού περιεχομένου. Δεν λέει τίποτε για οτιδήποτε πραγματικό. Θα έπρεπε, επομένως, να

²³ Για ορθολογιστικές κριτικές του εμπειρισμού, βλ. F. Kambartel, *Erfahrung und Struktur* · Brand Blanshard, *Reason and Analysis* (LaSalle, Illinois: Open Court, 1964) · A. Pap, *Semantics and Necessary Truth* (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1958) · Martin Hollis και Edward Nell, *Rational Economic Man* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975).

συναγάγουμε ότι ο εμπειρισμός δεν μπορεί καν να λέει και να εννοεί ό,τι φαίνεται να λέει και να εννοεί.

Εάν, όμως, από την άλλη πλευρά, λέει και εννοεί αυτό που θεωρούσαμε εξαρχής ότι λέει και εννοεί, τότε πράγματι μας πληροφορεί για κάτι πραγματικό. Στην πραγματικότητα, μας πληροφορεί για τη θεμελιώδη δομή της πραγματικότητας. Υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει τίποτε στην πραγματικότητα για το οποίο μπορεί να γίνει γνωστό, πριν από μελλοντικές εμπειρίες που ενδέχεται να επιβεβαιώσουν ή να απορρίψουν την υπόθεσή μας, ότι είναι κατά τον έναν ή τον άλλον τρόπο.

Και εάν αυτή η σημαίνουσα πρόταση θεωρηθεί αναλυτική — δηλαδή ως απόφαση η οποία δεν επιδέχεται καμία διάφευση και της οποίας η αλήθεια μπορεί να θεμελιωθεί αποκλειστικά μέσω της ανάλυσης των όρων της— τότε βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια κατάφωρη αντίφαση. Ο ίδιος ο εμπειρισμός θα αποδεικνυόταν αυτοαναιρούμενος παραλογισμός.²⁴

Ίσως, λοιπόν, θα έπρεπε να επιλέξουμε τη δεύτερη διαθέσιμη δυνατότητα και να χαρακτηρίσουμε εμπειρική απόφαση τη θεμελιώδη εμπειριστική διάκριση μεταξύ εμπειρικής και αναλυτικής γνώσης. Σε αυτή την περίπτωση, όμως, η εμπειριστική θέση δεν θα διέθετε πλέον κανένα απολύτως κύρος. Διότι, εάν γινόταν αυτό, θα έπρεπε να αναγνωριστεί ότι η πρόταση —ως εμπειρική— θα μπορούσε κάλλιστα να είναι εσφαλμένη, και θα ήταν δικαιολογημένο να ζητηθεί να

²⁴ Ο Mises γράφει στο *The Ultimate Foundation of Economic Science*: «Η ουσία του λογικού θετικισμού συνίσταται στην άρνηση της γνωστικής αξίας της *a priori* γνώσης, μέσω της επισήμανσης ότι όλες οι *a priori* προτάσεις είναι απλώς αναλυτικές. Δεν παρέχουν νέες πληροφορίες, αλλά είναι απλώς λεκτικές ή ταυτολογικές, καθώς διατυπώνουν όσα περιέχονται ήδη στους ορισμούς και στις προκειμένες. Μόνον η εμπειρία μπορεί να οδηγήσει σε συνθετικές προτάσεις. Υπάρχει μια προφανής ένσταση κατά αυτού του δόγματος: η πρόταση ότι δεν υπάρχουν συνθετικές *a priori* προτάσεις είναι η ίδια —και, κατά την άποψη του γράφοντος, ψευδής— συνθετική *a priori* πρόταση, διότι προδήλως δεν μπορεί να θεμελιωθεί μέσω της εμπειρίας» (σ. 5).

πληροφορηθούμε βάσει ποίου κριτηρίου θα έπρεπε να αποφασιστεί αν είναι ή όχι εσφαλμένη.

Ακόμη πιο αποφασιστικά, ως εμπειρική πρόταση, είτε αληθής είτε ψευδής, θα μπορούσε να διατυπώνει μόνο ένα ιστορικό γεγονός, όπως: «Όλες οι προτάσεις που έχουν εξεταστεί μέχρι σήμερα εμπίπτουν πράγματι στις δύο κατηγορίες, την αναλυτική και την εμπειρική». Η απόφαση αυτή θα ήταν εντελώς άσχετη προς τον προσδιορισμό του αν θα ήταν δυνατόν να διατυπωθούν προτάσεις οι οποίες είναι αληθείς *a priori* και συγχρόνως εμπειρικά σημαίνουσες. Πράγματι, εάν ο κεντρικός ισχυρισμός του εμπειρισμού χαρακτηριζόταν εμπειρική πρόταση, ο εμπειρισμός θα έπαυε εντελώς να αποτελεί επιστημολογία, δηλαδή λογική της επιστήμης, και δεν θα ήταν τίποτε περισσότερο από μια απολύτως αυθαίρετη λεκτική σύμβαση, σύμφωνα με την οποία ορισμένοι αυθαίρετοι τρόποι αντιμετώπισης ορισμένων αποφάνσεων ονομάζονται με ορισμένες αυθαίρετες ονομασίες. Ο εμπειρισμός θα αποτελούσε θέση στερούμενη οποιασδήποτε δικαιολόγησης.

Τι αποδεικνύει αυτό το πρώτο βήμα της κριτικής μας κατά του εμπειρισμού; Αποδεικνύει προφανώς ότι η εμπειριστική αντίληψη περί γνώσης είναι εσφαλμένη, και το αποδεικνύει μέσω ενός σημαίνοντος *a priori* επιχειρήματος. Με αυτόν τον τρόπο καταδεικνύει ότι η καντιανή και η μιζεσιανή ιδέα των αληθών συνθετικών *a priori* προτάσεων είναι ορθή. Ειδικότερα, αποδεικνύει ότι η σχέση μεταξύ θεωρίας και ιστορίας δεν μπορεί να είναι όπως την απεικονίζει ο εμπειρισμός.

Πρέπει να υπάρχει επίσης ένα πεδίο θεωρίας —εμπειρικά σημαίνουσας θεωρίας— το οποίο να διαφέρει κατηγορικά από τη μοναδική μορφή θεωρίας την ύπαρξη της οποίας αναγνωρίζει ο εμπειρισμός. Πρέπει να υπάρχουν επίσης *a priori* θεωρίες, και η σχέση μεταξύ θεωρίας και ιστορίας πρέπει, επομένως, να είναι διαφορετική και

πιο σύνθετη από όσο θα ήθελε να πιστεύουμε ο εμπειρισμός. Το πόσο διαφορετική είναι αυτή η σχέση θα καταστεί σαφές όταν παρουσιάσω ένα ακόμη επιχείρημα κατά του εμπειρισμού: ένα ακόμη *a priori* επιχείρημα, και μάλιστα ένα *a priori* επιχείρημα κατά της θέσης, την οποία συνεπάγεται ο εμπειρισμός, ότι η σχέση μεταξύ θεωρίας και εμπειρικής έρευνας είναι η ίδια σε κάθε γνωστικό πεδίο.

Όσο κατάλληλες και αν είναι ενδεχομένως οι εμπειριστικές αντιλήψεις για την πραγμάτευση των φυσικών επιστημών —και θεωρώ ότι είναι ακατάλληλες ακόμη και εκεί, αλλά δεν μπορώ να επεκταθώ σε αυτό το ζήτημα εδώ— είναι αδύνατον να θεωρηθεί ότι οι μέθοδοι του εμπειρισμού μπορούν να εφαρμοστούν στις κοινωνικές επιστήμες.²⁵

Οι δράσεις αποτελούν το πεδίο των φαινομένων το οποίο συγκροτεί αυτό που θεωρούμε αντικείμενο των κοινωνικών επιστημών. Ο εμπειρισμός υποστηρίζει ότι οι δράσεις μπορούν και πρέπει να εξηγούνται, όπως κάθε άλλο φαινόμενο, μέσω αιτιακών υποθέσεων οι οποίες μπορούν να επιβεβαιωθούν ή να διαψευστούν μέσω της εμπειρίας.²⁶

Εάν αυτό πράγματι ίσχυε, τότε ο εμπειρισμός θα ήταν κατ' αρχάς αναγκασμένος να υποθέσει —σε αντίθεση με το ίδιο του το δόγμα, σύμφωνα με το οποίο δεν υπάρχει *a priori* γνώση για οτιδήποτε

²⁵ Σχετικά με αυτό, εκτός από τα έργα που παρατίθενται στην υποσημείωση 23, βλ. ειδικότερα H. Dingler, *Die Ergreifung des Wirklichen* (Munich, 1955)· του ιδίου, *Aufbau der exakten Fundamentalkwissenschaft* (Munich, 1964)· Paul Lorenzen, *Methodisches Denken* (Frankfurt am Main, 1968)· F. Kambartel και J. Mittelstrass, επιμ., *Zum normativen Fundament der Wissenschaft* (Frankfurt am Main, 1973)· επίσης το δοκίμιό μου «In Defense of Extreme Rationalism».

²⁶ Εκτός από τη βιβλιογραφία που παρατίθεται στην υποσημείωση 20, βλ., λόγου χάριν, χαρακτηριστικά προϊόντα του εμπειρισμού όπως Arthur Goldberger και Otis D. Duncan, επιμ., *Structural Equation Models in the Social Sciences* (San Diego, California: Academic Press, 1973)· H. B. Blalock, επιμ., *Causal Inferences in Non-Experimental Research* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1964)· Arthur L. Stinchcombe, *Constructing Social Theories* (New York: Harcourt, Brace & World, 1968).

πραγματικό— ότι υφίστανται αιτίες οι οποίες, ως προς τις δράσεις, λειτουργούν αμετάβλητα στον χρόνο.

Δεν θα γνωρίζαμε *a priori* ποιο συγκεκριμένο συμβάν θα μπορούσε να αποτελεί την αιτία οποιασδήποτε συγκεκριμένης δράσης. Ο εμπειρισμός, όμως, θέλει να συσχετίζουμε διαφορετικές εμπειρίες σχετικά με ακολουθίες συμβάντων ως εμπειρίες που είτε επιβεβαιώνουν είτε διαψεύδουν η μία την άλλη. Και εάν αλληλοδιαψεύδονται, καλούμαστε να ανταποκριθούμε αναδιατυπώνοντας την αρχική υπόθεση. Για να το πράξουμε, όμως, πρέπει να υποθέσουμε ότι η λειτουργία των αιτίων ως τέτοιων παραμένει σταθερή μέσα στον χρόνο —και το να γνωρίζουμε ότι υπάρχουν αιτίες των δράσεων αποτελεί, ασφαλώς, γνώση για την πραγματικότητα των δράσεων.

Χωρίς μια τέτοια παραδοχή ως προς την ύπαρξη αιτίων καθαυτών, διαφορετικές εμπειρίες δεν μπορούν ποτέ να συσχετιστούν μεταξύ τους ως εμπειρίες που αλληλοεπιβεβαιώνονται ή αλληλοδιαψεύδονται. Αποτελούν απλώς ασύνδετες και ασύμμετρες παρατηρήσεις. Εδώ υπάρχει η μία και εκεί η άλλη· είναι ίδιες ή παρόμοιες ή είναι διαφορετικές. Κανένα άλλο συμπέρασμα δεν προκύπτει.²⁷

Επιπλέον, υπάρχει μία ακόμη αντίφαση, και η ανάδειξή της θα μας οδηγήσει αμέσως στην κεντρική ενόραση του Mises: ότι η σχέση μεταξύ θεωρίας και ιστορίας στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών είναι εντελώς διαφορετικής φύσης από την αντίστοιχη σχέση στις φυσικές επιστήμες.

Ποια είναι αυτή η αντίφαση; Εάν οι δράσεις μπορούσαν πράγματι να συλληφθούν ως καθοριζόμενες από αιτίες που λειτουργούν αμετάβλητα

²⁷ Για το σημείο αυτό και όσα ακολουθούν, βλ. Hoppe, *Kritik der kausalwissenschaftlichen Sozialforschung*, κεφάλαιο 2, και «Is Research Based on Causal Scientific Principles Possible in the Social Sciences?».

στον χρόνο, τότε θα ήταν ασφαλώς εύλογο να ρωτήσουμε: Πώς θα εξηγήσουμε εκείνους που παρέχουν τις εξηγήσεις; Τι ισχύει ως προς την αιτιακή πρόβλεψη των δικών τους δράσεων; Είναι, στο κάτω κάτω, τα πρόσωπα που διεξάγουν την ίδια τη διαδικασία διατύπωσης υποθέσεων, επαλήθευσης και διάψευσης.

Για να αφομοιώνει κανείς εμπειρίες που επιβεβαιώνουν ή διαφεύδουν —για να αντικαθιστά παλαιές υποθέσεις με νέες— πρέπει, κατά τεκμήριο, να είναι ικανός να μαθαίνει από την εμπειρία. Κάθε εμπειριστής είναι, ασφαλώς, αναγκασμένος να το παραδεχθεί αυτό. Διαφορετικά, για ποιον λόγο θα έπρεπε να ασχολείται κανείς με την εμπειρική έρευνα;

Εάν, όμως, μπορεί κανείς να μαθαίνει από την εμπειρία με τρόπους που δεν είναι ακόμη γνωστοί, τότε, κατά γενική ομολογία, δεν μπορεί να γνωρίζει σε οποιαδήποτε δεδομένη χρονική στιγμή τι θα γνωρίζει σε μια μεταγενέστερη στιγμή και, συνακόλουθα, πώς θα ενεργήσει βάσει αυτής της γνώσης. Μπορεί να ανασυγκροτήσει τις αιτίες των δράσεών του μόνο εκ των υστέρων, όπως μπορεί να εξηγήσει τη γνώση του μόνο αφού την έχει ήδη αποκτήσει.

Πράγματι, καμία επιστημονική πρόοδος δεν θα μπορούσε ποτέ να μεταβάλει το γεγονός ότι πρέπει να θεωρεί κανείς τη γνώση και τις δράσεις του απρόβλεπτες βάσει αιτίων που λειτουργούν με σταθερότητα. Θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει αυτή την αντίληψη περί ελευθερίας ψευδαίσθηση. Και θα μπορούσε κάλλιστα να έχει δίκιο από την οπτική γωνία ενός επιστήμονα με γνωστικές ικανότητες ουσιωδώς ανώτερες από κάθε ανθρώπινη διάνοια ή από την οπτική γωνία του Θεού. Δεν είμαστε, όμως, Θεός · και ακόμη και αν η ελευθερία μας είναι ψευδαίσθηση από τη δική Του οπτική και οι πράξεις μας ακολουθούν μια προβλέψιμη πορεία, για εμάς αυτή είναι αναγκαία και αναπόφευκτη

ψευδαίσθηση. Δεν μπορούμε, βάσει των προηγούμενων καταστάσεών μας, να προβλέψουμε εκ των προτέρων τις μελλοντικές καταστάσεις της γνώσης μας ή τις δράσεις μέσω των οποίων εκδηλώνεται αυτή η γνώση. Μπορούμε μόνο να τις ανασυγκροτήσουμε εκ των υστέρων.²⁸

Επομένως, η εμπειριστική μεθοδολογία είναι απλώς αντιφατική όταν εφαρμόζεται στο πεδίο της γνώσης και της δράσης —η οποία περιέχει τη γνώση ως αναγκαίο συστατικό της. Οι εμπειριστικά προσανατολισμένοι κοινωνικοί επιστήμονες που διατυπώνουν εξισώσεις πρόβλεψης για κοινωνικά φαινόμενα απλώς επιδίδονται σε παραλογισμούς. Η ίδια η δραστηριότητά τους —η συμμετοχή τους σε ένα εγχείρημα του οποίου την έκβαση οφείλουν να παραδεχθούν ότι δεν γνωρίζουν ακόμη— αποδεικνύει ότι αυτό που ισχυρίζονται πως κάνουν δεν μπορεί να γίνει. Όπως το διατυπώνει και το έχει επανειλημμένως υπογραμμίσει ο Mises: στο πεδίο της ανθρώπινης δράσης δεν υπάρχουν εμπειρικές αιτιακές σταθερές.²⁹

Μέσω *a priori* συλλογισμού, λοιπόν, θεμελιώθηκε η ακόλουθη ενόραση: Η κοινωνική ιστορία, σε αντίθεση με τη φυσική ιστορία, δεν παρέχει καμία γνώση η οποία να μπορεί να χρησιμοποιηθεί για προγνωστικούς σκοπούς. Αντιθέτως, η κοινωνική και η οικονομική ιστορία αναφέρονται αποκλειστικά στο παρελθόν. Το αποτέλεσμα της έρευνας για το πώς και γιατί έδρασαν οι άνθρωποι στο παρελθόν δεν έχει καμία συστηματική επίπτωση στο αν θα ενεργήσουν ή όχι με τον

²⁸ Είναι ενδιαφέρον ότι αυτό το εγχείρημα διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον Karl R. Popper στον πρόλογο του έργου του *The Poverty of Historicism* (London: Routledge & Kegan Paul, 1957). Ο Popper, ωστόσο, απέτυχε εντελώς να αντιληφθεί ότι ένα τέτοιο εγχείρημα αναιρεί στην πραγματικότητα τη δική του ιδέα περί μεθοδολογικού μονισμού (*Einheitswissenschaft*) και καταδεικνύει ότι η διαφευσοκρατία του δεν μπορεί να εφαρμοστεί στο πεδίο της ανθρώπινης δράσης και γνώσης. Σχετικά με αυτό, βλ. το έργο μου *Kritik der kausalwissenschaftlichen Sozialforschung*, σσ. 44–49 · Κ. Ο. Apel, *Die Erklären-Verstehen-Kontroverse in transzendental-pragmatischer Sicht* (Frankfurt am Main, 1979), σσ. 44–46, υποσημείωση 19.

²⁹ Mises, *Human Action*, σσ. 55–56.

ίδιο τρόπο στο μέλλον. Οι άνθρωποι μπορούν να μαθαίνουν. Είναι παράλογο να υποθέτει κανείς ότι μπορεί σήμερα να προβλέψει τι θα γνωρίζει αύριο και κατά ποιον τρόπο η αυριανή γνώση θα διαφέρει ή δεν θα διαφέρει από τη σημερινή.

Ένα πρόσωπο δεν μπορεί σήμερα να προβλέψει τη ζήτησή του για ζάχαρη σε έναν χρόνο περισσότερο απ' όσο μπορούσε ο Einstein να προβλέψει τη θεωρία της σχετικότητας προτού την αναπτύξει πράγματι. Ένα πρόσωπο δεν μπορεί να γνωρίζει σήμερα τι θα γνωρίζει για τη ζάχαρη σε έναν χρόνο από τώρα. Ούτε μπορεί να γνωρίζει όλα τα αγαθά που, σε έναν χρόνο, θα ανταγωνίζονται τη ζάχαρη για τη διάθεση των χρημάτων του.

Μπορεί, ασφαλώς, να προβεί σε μια εικασία. Επειδή όμως πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι μελλοντικές καταστάσεις της γνώσης δεν μπορούν να προβλεφθούν βάσει αιτίων που λειτουργούν με σταθερότητα, το πρόσωπο αυτό δεν μπορεί να ισχυρίζεται ότι διατυπώνει πρόβλεψη του ίδιου επιστημολογικού τύπου με μια πρόβλεψη που αφορά, λόγου χάριν, τη μελλοντική συμπεριφορά της Σελήνης, τον καιρό ή τις παλίρροιες. Αυτές είναι προβλέψεις οι οποίες θα μπορούσαν θεμιτά να χρησιμοποιήσουν την παραδοχή αιτίων που λειτουργούν αμετάβλητα στον χρόνο. Μια πρόβλεψη, όμως, σχετικά με τη μελλοντική ζήτηση ζάχαρης θα αποτελούσε κάτι εντελώς διαφορετικό.

Εφόσον η κοινωνική και η οικονομική ιστορία μπορεί να παράγει μόνο ανασυγκροτητικές εξηγήσεις και ποτέ εξηγήσεις με οποιαδήποτε συστηματική προγνωστική σημασία, προκύπτει μια ακόμη εξαιρετικά σημαντική ενόραση σχετικά με τη λογική της εμπειρικής κοινωνικής έρευνας. Και αυτή ισοδυναμεί με μία ακόμη αποφασιστική κριτική κατά του εμπειρισμού, τουλάχιστον ως προς τον ισχυρισμό του ότι αποτελεί κατάλληλη μεθοδολογία για την έρευνα των κοινωνικών επιστημών.

Ας θυμηθούμε όσα ανέφερα προηγουμένως σχετικά με τον λόγο για τον οποίο ο εμπειρισμός υπογραμμίζει τόσο έντονα την προγνωστική λειτουργία των εξηγητικών θεωριών. Για κάθε προς εξήγηση φαινόμενο υπάρχουν πολυάριθμα προγενέστερα συμβάντα και πολυάριθμες συναρτησιακές σχέσεις με αυτά τα συμβάντα, μέσω των οποίων θα μπορούσε ενδεχομένως να εξηγηθεί το υπό εξέταση φαινόμενο. Ποια, όμως, από αυτές τις ανταγωνιστικές εξηγήσεις είναι ορθή και ποιες δεν είναι; Η εμπειριστική απάντηση ήταν: Επιχειρήστε να προβλέψετε, και η επιτυχία ή η αποτυχία σας στην πρόβλεψη μελλοντικών συμβάντων θα σας δείξει ποια εξήγηση είναι ή δεν είναι ορθή.

Προφανώς, αυτή η συμβουλή είναι ανεφάρμοστη αν, ως προς τις δράσεις, δεν υπάρχουν αιτίες που λειτουργούν αμετάβλητα στον χρόνο. Τι απομένει τότε; Ο εμπειρισμός, ασφαλώς, δεν μπορεί να απαντήσει σε αυτό το ερώτημα.

Μολονότι όμως οι δράσεις δεν μπορούν να προβλεφθούν με οποιονδήποτε επιστημονικό τρόπο, αυτό δεν συνεπάγεται ότι μία ανασυγκροτητική ιστορική εξήγηση είναι εξίσου καλή με οποιαδήποτε άλλη. Θα θεωρούνταν παράλογο αν κάποιος εξηγούσε το γεγονός ότι μετακόμισα από τη Γερμανία στις Ηνωμένες Πολιτείες επισημαίνοντας, λόγου χάριν, ότι, πριν από την απόφασή μου, το καλαμπόκι στο Michigan περνούσε μια περίοδο απότομης ανάπτυξης και ότι αυτό προκάλεσε την απόφασή μου. Γιατί, όμως, να μην είναι έτσι, αν υποθέσουμε ότι το σχετικό με το καλαμπόκι του Michigan συμβάν πράγματι προηγήθηκε της απόφασής μου; Ο λόγος είναι, ασφαλώς, ότι θα σας έλεγα πως το καλαμπόκι του Michigan δεν είχε καμία σημασία για την απόφασή μου. Και στον βαθμό που είναι γενικά γνωστό οτιδήποτε για εμένα, μπορεί να αναγνωριστεί ότι αυτό πράγματι ισχύει.

Πώς, όμως, μπορείτε να το αναγνωρίσετε; Η απάντηση είναι: κατανοώντας τα κίνητρα και τα ενδιαφέροντά μου, τις πεποιθήσεις και τις επιδιώξεις μου, τους κανονιστικούς μου προσανατολισμούς και τις συγκεκριμένες αντιλήψεις μου, οι οποίες οδήγησαν σε αυτή τη δράση. Πώς κατανοούμε κάποιον και, επιπλέον, πώς επαληθεύουμε ότι η κατανόησή μας είναι πράγματι ορθή;

Ως προς το πρώτο σκέλος του ερωτήματος, κατανοούμε κάποιον μέσω της συμμετοχής σε μια οιονεί επικοινωνία και αλληλεπίδραση μαζί του. Λέω «οιονεί», επειδή προφανώς δεν μπορούμε να συμμετάσχουμε σε πραγματική επικοινωνία με τον Καίσαρα, ώστε να ανακαλύψουμε γιατί διέβη τον Ρουβίκωνα. Θα μπορούσαμε, όμως, να μελετήσουμε τα γραπτά του και να συγκρίνουμε τις πεποιθήσεις που εκφράζονται σε αυτά με τις πραγματικές πράξεις του· θα μπορούσαμε να μελετήσουμε τα γραπτά και τις πράξεις των συγχρόνων του και, μέσω αυτών, να επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε την προσωπικότητα του Καίσαρα, την εποχή του, καθώς και τον ιδιαίτερο ρόλο και τη θέση του μέσα στην εποχή του.³⁰

Ως προς το δεύτερο σκέλος του ερωτήματος —το πρόβλημα της επαλήθευσης των ιστορικών εξηγήσεων— πρέπει εξ αρχής να γίνει δεκτό ότι δεν υπάρχει κανένα απολύτως σαφές και κατηγορηματικό κριτήριο το οποίο θα επέτρεπε να αποφασιστεί ποια από δύο ανταγωνιστικές εξηγήσεις, που στηρίζονται εξίσου στην κατανόηση, είναι οριστικά ορθή και ποια όχι. Η ιστορία δεν αποτελεί ακριβή επιστήμη με την ίδια έννοια κατά την οποία οι φυσικές επιστήμες είναι ακριβείς επιστήμες ή με την πολύ διαφορετική έννοια κατά την οποία η οικονομική επιστήμη είναι ακριβής επιστήμη.

³⁰ Για τη λογική της ιστορίας, βλ. Mises, *Theory and History*, κεφάλαιο 14· *The Ultimate Foundation of Economic Science*, σσ. 45–51· *Human Action*, σσ. 47–51, 59–64.

Ακόμη και αν δύο ιστορικοί συμφωνούν ως προς την περιγραφή των γεγονότων και την αξιολόγηση των παραγόντων επιρροής για μια δεδομένη δράση που πρέπει να εξηγηθεί, θα μπορούσαν να διαφωνούν ως προς το βάρος που πρέπει να αποδοθεί σε αυτούς τους παράγοντες κατά την πρόκληση της δράσης. Και δεν θα υπήρχε τρόπος να επιλυθεί το ζήτημα με απολύτως μονοσήμαντο τρόπο.³¹

Ας μην παρερμηνευθώ, όμως, σε αυτό το σημείο. Υπάρχει παρ' όλα αυτά κάποιου είδους κριτήριο αλήθειας για τις ιστορικές εξηγήσεις. Πρόκειται για ένα κριτήριο το οποίο δεν εξαλείφει όλες τις πιθανές διαφωνίες μεταξύ των ιστορικών, αλλά εξακολουθεί να αποκλείει και να απορρίπτει ένα ευρύ φάσμα εξηγήσεων. Το κριτήριο είναι ότι κάθε αληθής ιστορική εξήγηση πρέπει να έχει τέτοια μορφή, ώστε ο δρων του οποίου οι πράξεις πρέπει να εξηγηθούν να μπορεί, κατ' αρχήν, να επαληθεύσει την εξήγηση και τους εξηγητικούς παράγοντες ως εκείνους που συνέβαλαν στο να ενεργήσει με τον συγκεκριμένο τρόπο.³²

Η κρίσιμη φράση εδώ είναι «καταρχήν». Φυσικά, ο Καίσαρας δεν θα μπορούσε να επαληθεύσει τη δική μας εξήγηση για τη διάβαση του Ρουβίκωνα. Επιπλέον, θα μπορούσε στην πραγματικότητα να έχει ισχυρούς λόγους να μην επαληθεύσει την εξήγηση, ακόμη και αν μπορούσε να το πράξει, εφόσον μια τέτοια επαλήθευση ενδεχομένως θα συγκρουόταν με κάποιους άλλους σκοπούς του.

Επίσης, το να λέμε ότι κάθε αληθής εξήγηση πρέπει να μπορεί να επαληθευθεί από τον υπό εξέταση δρώντα δεν σημαίνει ότι κάθε δρων είναι πάντοτε ο πλέον κατάλληλος να εξηγήσει τον εαυτό του. Ίσως ο

³¹ Mises, *Human Action*, σσ. 57–58.

³² Για τη λογική της ιστορικής και κοινωνιολογικής ανασυγκρότησης και επαλήθευσης, βλ. επίσης Hoppe, *Kritik der kausalwissenschaftlichen Sozialforschung*, σσ. 33–38.

Einstein να μπορούσε να εξηγήσει καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον γιατί και πώς συνέλαβε τη θεωρία της σχετικότητας τη συγκεκριμένη στιγμή. Ίσως, όμως, να μην ίσχυε αυτό. Πράγματι, είναι απολύτως πιθανό ένας ιστορικός της επιστήμης να μπορεί να κατανοήσει τον Einstein και τις επιδράσεις που οδήγησαν στην ανακάλυψή του καλύτερα από ό,τι τις κατανοούσε ή θα μπορούσε να τις κατανοήσει ο ίδιος. Και αυτό θα ήταν δυνατό επειδή οι παράγοντες επιρροής ή οι κανόνες που καθόρισαν τις πράξεις κάποιου ενδέχεται να ήταν μόνο υποσυνείδητοι.³³ Ή θα μπορούσαν να είναι τόσο προφανείς, ώστε κάποιος να μην τους παρατηρεί ακριβώς εξαιτίας της προφανούς φύσης τους.

Η ακόλουθη αναλογία μπορεί να βοηθήσει σημαντικά στην κατανόηση του παράδοξου γεγονότος ότι άλλοι ενδέχεται να κατανοούν ένα πρόσωπο καλύτερα από όσο το ίδιο κατανοεί τον εαυτό του. Ας πάρουμε, λόγου χάριν, μια δημόσια ομιλία. Ασφαλώς, σε μεγάλο βαθμό, το πρόσωπο που εκφωνεί την ομιλία μπορεί πιθανότατα να αιτιολογήσει γιατί λέει όσα λέει και να διατυπώσει τις επιδράσεις που το οδήγησαν να βλέπει τα πράγματα με τον συγκεκριμένο τρόπο. Πιθανότατα μπορεί να το πράξει καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον.

Και όμως, καθώς λέει όσα λέει, ακολουθεί από συνήθεια και ασυνείδητα κανόνες τους οποίους δύσκολα θα μπορούσε να διατυπώσει ρητά ή θα μπορούσε να διατυπώσει μόνο με μεγάλη δυσκολία. Ακολουθεί επίσης ορισμένους γραμματικούς κανόνες όταν λέει όσα λέει. Πολύ συχνά, όμως, θα ήταν εντελώς ανίκανος να διατυπώσει αυτούς τους κανόνες, παρόλο που αυτοί επηρεάζουν σαφώς τις πράξεις του.

³³ Για τη λογική της ψυχαναλυτικής εξήγησης και επαλήθευσης, βλ. A. MacIntyre, *The Unconscious* (London: Duckworth, 1958) · Jürgen Habermas, *Erkenntnis und Interesse* (Frankfurt am Main, 1968), κεφάλαιο 2. Για τη σημασία της ψυχανάλυσης, βλ. επίσης Mises, *Human Action*, σ. 12.

Ο ιστορικός που κατανοεί τις πράξεις κάποιου καλύτερα από όσο τις κατανοεί το ίδιο το πρόσωπο βρίσκεται σε θέση αρκετά ανάλογη προς εκείνη του γραμματικού που αναλύει τη συντακτική δομή των προτάσεων ενός δημόσιου ομιλητή. Και οι δύο ανασυγκροτούν και διατυπώνουν ρητά τους κανόνες που πράγματι ακολουθούνται, αλλά οι οποίοι δεν θα μπορούσαν να διατυπωθούν από τον ίδιο τον ομιλητή ή θα μπορούσαν να διατυπωθούν μόνο με εξαιρετική δυσκολία.³⁴

Ο ομιλητής ενδέχεται να μην μπορεί να διατυπώσει όλους τους κανόνες που ακολουθεί και να χρειάζεται τη βοήθεια ενός επαγγελματία ιστορικού ή γραμματικού. Είναι, όμως, εξαιρετικά σημαντικό να γίνει αντιληπτό ότι το κριτήριο αλήθειας για την εξήγηση του γραμματικού θα εξακολουθούσε να είναι ότι ο ομιλητής θα έπρεπε να μπορεί —κατ' αρχήν— να επαληθεύσει την ορθότητα της εξήγησης, αφότου καταστεί ρητό εκείνο που προηγουμένως ήταν μόνο άρρητα γνωστό.

Για να είναι ορθές οι εξηγήσεις του γραμματικού ή του ιστορικού, ο δρων θα έπρεπε να μπορεί να αναγνωρίσει αυτούς τους κανόνες ως εκείνους που πράγματι επηρέασαν τις πράξεις του. Αυτά ως προς τη λογική της ιστορικής έρευνας ως κατ' ανάγκην ανασυγκροτητικής έρευνας, θεμελιωμένης στην κατανόηση.³⁵

³⁴ Για τη λογική των γλωσσολογικών εξηγήσεων ως ανασυγκρότησης κανόνων που απαιτούν επιβεβαίωση μέσω της «διαισθητικής γνώσης» των «ικανών ομιλητών», βλ. Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1965)· επίσης Κ. Ο. Apel, «Noam Chomskys Sprachtheorie und die Philosophie der Gegenwart», στο Apel, *Transformation der Philosophie*, τόμ. 2 (Frankfurt am Main, 1973).

³⁵ Για σημαντικές κριτικές της εμπειριστικής-θετικιστικής φιλοσοφίας των εμπειρικών κοινωνικών επιστημών και για εξηγήσεις της κοινωνικής έρευνας ως θεμελιωμένης στην ανασυγκροτητική κατανόηση, βλ. επίσης Κ. Ο. Apel, *Transformation der Philosophie*· του ιδίου, *Die Erklären-Verstehen-Kontroverse in transzendental-pragmatischer Sicht*· Peter Winch, *The Idea of a Social Science and Its Relation to Philosophy* (Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press, 1970)· του ιδίου, *Ethics and Action* (London: Routledge and Kegan Paul, 1972)· Jürgen Habermas, *Zur Logik der Sozialwissenschaften* (Frankfurt am Main, 1970)· G. H. von Wright, *Explanation and Understanding* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1971).

Το επιχείρημα με το οποίο θεμελιώθηκε η αδυναμία αιτιακών προβλέψεων στο πεδίο της ανθρώπινης γνώσης και δράσης ενδέχεται να δημιούργησε την εντύπωση ότι, εφόσον έτσι έχουν τα πράγματα, η πρόβλεψη δεν μπορεί να είναι τίποτε περισσότερο από επιτυχημένη ή αποτυχημένη εικασία. Αυτή η εντύπωση, όμως, θα ήταν εξίσου εσφαλμένη με την αντίληψη ότι μπορεί κανείς να προβλέπει την ανθρώπινη δράση με τον ίδιο τρόπο που μπορεί να προβλέψει τα στάδια ανάπτυξης των μήλων. Σε αυτό ακριβώς το σημείο εισέρχεται στο προσκήνιο η μοναδική μιζεσιανή ενόραση σχετικά με την αλληλεπίδραση οικονομικής θεωρίας και ιστορίας.³⁶

Πράγματι, ο λόγος για τον οποίο το κοινωνικό και οικονομικό μέλλον δεν μπορεί να θεωρηθεί εξ ολοκλήρου και απολύτως αβέβαιο δεν θα έπρεπε να είναι ιδιαίτερα δύσκολο να γίνει κατανοητός: η αδυναμία αιτιακών προβλέψεων στο πεδίο της δράσης αποδείχθηκε μέσω ενός *a priori* επιχειρήματος. Και το επιχείρημα αυτό ενσωμάτωνε *a priori* αληθή γνώση σχετικά με τις δράσεις καθαυτές: ότι δεν μπορούν να συλληφθούν ως καθοριζόμενες από αιτίες που λειτουργούν αμετάβλητα στον χρόνο.

Επομένως, ενώ η οικονομική πρόβλεψη θα αποτελεί πράγματι πάντοτε μια τέχνη που δεν μπορεί να διδαχθεί συστηματικά, είναι συγχρόνως αληθές ότι όλες οι οικονομικές προβλέψεις πρέπει να θεωρούνται περιορισμένες από την ύπαρξη *a priori* γνώσης σχετικά με τις δράσεις καθαυτές.³⁷

³⁶ Για τη σχέση μεταξύ θεωρίας και ιστορίας, βλ. ειδικότερα Mises, *Human Action*, σσ. 51–59, και *Epistemological Problems of Economics*, κεφάλαια 2–3.

³⁷ Ο πρώην Αυστριακός και μετέπειτα νεοϊστορικιστής, ερμηνευτιστής και μηδενιστής Ludwig Lachmann, ο οποίος επαναλαμβάνει *ad nauseam* ότι οι μελλοντικές καταστάσεις της γνώσης είναι απρόβλεπτες —βλ. «From Mises to Shackle: An Essay on Austrian Economics and the Kaleidic Society», *Journal of Economic Literature* 14 (1976), και *The Market as an Economic Process* (New York: Basil Blackwell, 1986)— αποτυγχάνει εντελώς να αναγνωρίσει αυτό το τελευταίο σημείο. Στην πραγματικότητα, τα επιχειρήματά του είναι απλώς αυτοαναρούμενα. Διότι προφανώς ισχυρίζεται ότι γνωρίζει με βεβαιότητα πως η μελλοντική γνώση και, κατ' επέκταση, οι μελλοντικές δράσεις δεν μπορούν να γίνουν γνωστές. Τότε, όμως, γνωρίζει πράγματι κάτι για τη μελλοντική γνώση και δράση. Πρέπει να

Ας πάρουμε, λόγου χάριν, την ποσοτική θεωρία του χρήματος (ή θεωρία της ποσότητας του χρήματος), δηλαδή την πραξεολογική πρόταση ότι, εάν αυξηθεί η ποσότητα του χρήματος και η ζήτηση χρήματος παραμείνει σταθερή, τότε θα μειωθεί η αγοραστική δύναμη του χρήματος. Η *a priori* γνώση μας για τις δράσεις καθ'αυτές μάς πληροφορεί ότι είναι αδύνατον να προβλεφθεί επιστημονικά αν η ποσότητα του χρήματος θα αυξηθεί, θα μειωθεί ή θα παραμείνει αμετάβλητη.

Ούτε είναι δυνατόν να προβλεφθεί επιστημονικά αν, ανεξάρτητα από το τι θα συμβεί στην ποσότητα του χρήματος, η ζήτηση για τη διακράτηση χρήματος υπό μορφή ταμειακών διαθεσίμων θα αυξηθεί, θα μειωθεί ή θα παραμείνει σταθερή. Δεν μπορούμε να ισχυριζόμαστε ότι είμαστε σε θέση να προβλέψουμε τέτοια πράγματα, επειδή δεν μπορούμε να προβλέψουμε τις μελλοντικές καταστάσεις της γνώσης των ανθρώπων. Και όμως αυτές οι καταστάσεις επηρεάζουν προφανώς όσα συμβαίνουν ως προς την ποσότητα και τη ζήτηση του χρήματος. Επομένως, η θεωρία μας —η πραξεολογική γνώση που ενσωματώνεται στην ποσοτική θεωρία— έχει μάλλον περιορισμένη χρησιμότητα για το έργο της πρόβλεψης του οικονομικού μέλλοντος.

Η θεωρία δεν θα επέτρεπε σε κάποιον να προβλέψει μελλοντικά οικονομικά συμβάντα ακόμη και αν, λόγου χάριν, αποτελούσε αποδεδειγμένο γεγονός ότι η ποσότητα του χρήματος είχε αυξηθεί. Θα εξακολουθούσε να αδυνατεί να προβλέψει τι θα συνέβαινε στη ζήτηση χρήματος. Και μολονότι, ασφαλώς, τα ταυτόχρονα συμβάντα που αφορούν τη ζήτηση χρήματος επηρεάζουν τη μορφή των μελλοντικών

γνωρίζει κάτι για τη γνώση και τη δράση καθ'αυτές. Και αυτό ακριβώς ισχυρίζεται ότι είναι η πραξεολογία: γνώση σχετικά με τις δράσεις καθ'αυτές και —όπως έχω εξηγήσει στο «On Praxeology and the Praxeological Foundations of Epistemology and Ethics», σ. 49 κατωτέρω— γνώση σχετικά με τη δομή που πρέπει να διαθέτει κάθε μελλοντική γνώση, δυνάμει του γεγονότος ότι πρέπει πάντοτε να αποτελεί γνώση δρώντων προσώπων.

εξελίζεων —και εξουδετερώνουν, ενισχύουν, μειώνουν, επιταχύνουν ή επιβραδύνουν τα αποτελέσματα που προέρχονται από μια αυξημένη προσφορά χρήματος— τέτοιες ταυτόχρονες μεταβολές δεν μπορούν, κατ' αρχήν, ούτε να προβλεφθούν ούτε να διατηρηθούν πειραματικά σταθερές.

Είναι απροκάλυπτος παραλογισμός να θεωρείται ότι η υποκειμενική γνώση, κάθε μεταβολή της οποίας επηρεάζει τις δράσεις, μπορεί να προβλεφθεί βάσει προγενέστερων μεταβλητών και να διατηρηθεί σταθερή. Ο ίδιος ο πειραματιστής που θα επιθυμούσε να διατηρήσει τη γνώση σταθερή θα έπρεπε, στην πραγματικότητα, να προϋποθέσει ότι η δική του γνώση —και συγκεκριμένα η γνώση του σχετικά με το αποτέλεσμα του πειράματος— δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί σταθερή μέσα στον χρόνο.

Επομένως, η ποσοτική θεωρία του χρήματος δεν μπορεί, βάσει ενός τύπου που χρησιμοποιεί σταθερές πρόβλεψης, να καταστήσει οποιοδήποτε συγκεκριμένο οικονομικό συμβάν βέβαιο ή πιθανό. Παρ' όλα αυτά, η θεωρία θα περιόριζε το φάσμα των ενδεχομένως ορθών προβλέψεων. Και θα το έπραττε αυτό όχι ως εμπειρική θεωρία, αλλά ως πραξολογική θεωρία, λειτουργώντας ως λογικός περιορισμός της διατύπωσης των προβλέψεών μας.³⁸

Οι προβλέψεις που δεν συνάδουν με αυτή τη γνώση —στην προκειμένη περίπτωση, με την ποσοτική θεωρία— είναι συστηματικά εσφαλμένες, και η διατύπωσή τους οδηγεί σε συστηματικά αυξανόμενο αριθμό προγνωστικών σφαλμάτων. Αυτό δεν σημαίνει ότι κάποιος που βασίζει τις προβλέψεις του σε ορθό πραξολογικό συλλογισμό θα πρέπει

³⁸ Για τη λογική της κοινωνικής και οικονομικής πρόβλεψης, βλ. επίσης Hoppe, «In Defense of Extreme Rationalism», *Review of Austrian Economics* 3 (1988), ενότητες 3–4.

κατ' ανάγκην να προβλέπει τα μελλοντικά οικονομικά συμβάντα καλύτερα από κάποιον που καταλήγει στις προβλέψεις του μέσω λογικά εσφαλμένων σκέψεων και συλλογιστικών ακολουθιών. Σημαίνει ότι, μακροπρόθεσμα, ο πραξολογικά καταρτισμένος προγνώστης θα επιτυγχάνει κατά μέσο όρο καλύτερα αποτελέσματα από τους μη καταρτισμένους.

Είναι δυνατόν να διατυπωθεί εσφαλμένη πρόβλεψη, παρά το γεγονός ότι κάποιος έχει προσδιορίσει ορθά το συμβάν «αύξηση της προσφοράς χρήματος» και παρά τον πραξολογικά ορθό συλλογισμό του ότι ένα τέτοιο συμβάν συνδέεται με λογική αναγκαιότητα με το συμβάν «μείωση της αγοραστικής δύναμης του χρήματος». Μπορεί, όμως, να σφάλει ως προς την πρόβλεψη του τι θα συμβεί στη «ζήτηση χρήματος». Μπορεί να έχει προβλέψει σταθερή ζήτηση χρήματος, ενώ στην πραγματικότητα η ζήτηση ενδέχεται να αυξηθεί. Επομένως, ο προβλεφθείς πληθωρισμός ενδέχεται να μην εκδηλωθεί όπως αναμενόταν.

Από την άλλη πλευρά, είναι εξίσου πιθανό ένα πρόσωπο να διατυπώσει ορθή πρόβλεψη —ότι, δηλαδή, δεν θα υπάρξει μείωση της αγοραστικής δύναμης— παρά το γεγονός ότι πίστευε εσφαλμένα πως μια αύξηση της ποσότητας του χρήματος δεν έχει καμία σχέση με την αγοραστική δύναμη του χρήματος. Ενδέχεται να επήλθε μια άλλη ταυτόχρονη μεταβολή —η ζήτηση χρήματος αυξήθηκε— η οποία εξουδετέρωσε την εσφαλμένη εκτίμησή του για τα αίτια και τα αποτελέσματα και έτυχε να καταστήσει ορθή την πρόβλεψή του.

Ωστόσο —και αυτό με επαναφέρει στην άποψή μου ότι η πραξολογία περιορίζει λογικά τις προβλέψεις μας για τα οικονομικά συμβάντα— τι συμβαίνει αν υποθέσουμε ότι όλοι οι προγνώστες, τόσο εκείνοι που διαθέτουν έγκυρη πραξολογική γνώση όσο και εκείνοι που

δεν διαθέτουν, είναι κατά μέσο όρο εξίσου καλά προετοιμασμένοι να προβλέψουν άλλες ταυτόχρονες μεταβολές; Τι συμβαίνει αν είναι, κατά μέσο όρο, εξίσου τυχεροί στις εικασίες τους για το κοινωνικό και οικονομικό μέλλον; Προφανώς, τότε πρέπει να συμπεράνουμε ότι οι προγνώστες που διατυπώνουν προβλέψεις αναγνωρίζοντας και ακολουθώντας πραξολογικούς νόμους, όπως η ποσοτική θεωρία του χρήματος, θα είναι περισσότερο επιτυχημένοι από την ομάδα των προγνωστών που αγνοεί την πραξολογία.

Είναι αδύνατον να κατασκευαστεί ένας προγνωστικός τύπος ο οποίος θα χρησιμοποιεί την παραδοχή αιτίων που λειτουργούν αμετάβλητα στον χρόνο και θα μας επιτρέπει να προβλέπουμε επιστημονικά τις μεταβολές στη ζήτηση χρήματος. Η ζήτηση χρήματος εξαρτάται κατ' ανάγκην από τις μελλοντικές καταστάσεις της γνώσης των ανθρώπων, και η μελλοντική γνώση είναι απρόβλεπτη. Επομένως, η πραξολογική γνώση διαθέτει πολύ περιορισμένη προγνωστική χρησιμότητα.³⁹

Ωστόσο, μεταξύ όλων των προγνωστών που προβλέπουν ορθά ότι θα επέλθει μια μεταβολή όπως η αύξηση της ζήτησης χρήματος και οι οποίοι αντιλαμβάνονται εξίσου ορθά ότι πράγματι πραγματοποιήθηκε αύξηση της ποσότητας του χρήματος, μόνο εκείνοι που αναγνωρίζουν την ποσοτική θεωρία του χρήματος θα διατυπώσουν ορθή πρόβλεψη. Και εκείνοι των οποίων οι πεποιθήσεις αντιβαίνουν στην πραξολογία θα σφάλουν κατ' ανάγκην.

Το να κατανοούμε, λοιπόν, τη λογική της οικονομικής πρόβλεψης και την πρακτική λειτουργία του πραξολογικού συλλογισμού σημαίνει να

³⁹ Βλ. επίσης Murray N. Rothbard, *Power and Market* (Kansas City, Kansas: Sheed Andrews and McMeel, 1977), σσ. 256–258, σχετικά με τη διαφορετική λειτουργία της οικονομικής θεωρητικοποίησης σε ένα περιβάλλον ελεύθερης αγοράς, σε αντιδιαστολή προς ένα περιβάλλον που παρεμποδίζεται από την κρατική παρέμβαση.

θεωρούμε τα *a priori* θεωρήματα της οικονομικής επιστήμης λογικούς περιορισμούς των εμπειρικών προβλέψεων και λογικά όρια ως προς το τι μπορεί ή δεν μπορεί να συμβεί στο μέλλον.

Περί της Πραξεολογίας και της Πραξεολογικής Θεμελίωσης της Επιστημολογίας

I

Όπως οι περισσότεροι μεγάλοι και πρωτοπόροι οικονομολόγοι, έτσι και ο Ludwig von Mises ανέλυσε εντατικά και επανειλημμένα το πρόβλημα της λογικής υπόστασης των οικονομικών προτάσεων — δηλαδή το πώς τις γνωρίζουμε και πώς θεμελιώνουμε την εγκυρότητά τους. Πράγματι, ο Mises κατέχει εξέχουσα θέση μεταξύ εκείνων που υποστηρίζουν ότι η ενασχόληση με αυτό το ζήτημα είναι απολύτως αναγκαία για τη συστηματική πρόοδο της οικονομικής επιστήμης. Διότι οποιαδήποτε παρανόηση της απάντησης σε τόσο θεμελιώδη ερωτήματα ενός διανοητικού εγχειρήματος θα οδηγούσε φυσικά σε διανοητική καταστροφή — δηλαδή σε εσφαλμένα οικονομικά δόγματα.

Κατά συνέπεια, τρία από τα βιβλία του Mises είναι εξ ολοκλήρου αφιερωμένα στην αποσαφήνιση των λογικών θεμελίων της οικονομικής επιστήμης: το πρώιμο έργο του *Epistemological Problems of Economics*, το οποίο εκδόθηκε στα γερμανικά το 1933 · το *Theory and History* του 1957 · και το *The Ultimate Foundation of Economic Science* του 1962, το τελευταίο βιβλίο του Mises, το οποίο κυκλοφόρησε όταν εκείνος είχε ήδη υπερβεί κατά πολύ το ογδοηκοστό έτος της ηλικίας του. Και τα έργα του στο πεδίο της καθαυτό οικονομικής επιστήμης καταδεικνύουν επίσης ανεξαιρέτως τη σημασία που απέδιδε ο Mises στην ανάλυση των επιστημολογικών προβλημάτων. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί το αριστούργημά του, το *Human Action*: οι πρώτες εκατό και

πλέον σελίδες του πραγματεύονται αποκλειστικά τέτοια προβλήματα, ενώ οι υπόλοιπες σχεδόν οκτακόσιες σελίδες του βιβλίου διαποτίζονται από επιστημολογικές θεωρήσεις.

Σε πλήρη συμφωνία, λοιπόν, με την παράδοση του Mises, αντικείμενο αυτού του κεφαλαίου αποτελούν επίσης τα θεμέλια της οικονομικής επιστήμης. Έχω θέσει στον εαυτό μου έναν διττό στόχο. Πρώτον, θέλω να εξηγήσω τη λύση που προτείνει ο Mises στο πρόβλημα της έσχατης θεμελίωσης της οικονομικής επιστήμης — δηλαδή την ιδέα του περί μιας καθαρής θεωρίας της δράσης ή, όπως ο ίδιος την αποκαλεί, πραξεολογίας. Δεύτερον, θέλω να καταδείξω γιατί η λύση του Mises αποτελεί κάτι πολύ περισσότερο από μια απλώς αδιαμφισβήτητη ενόραση ως προς τη φύση της οικονομικής επιστήμης και των οικονομικών προτάσεων.

Η λύση αυτή παρέχει μια ενόραση που μας επιτρέπει επίσης να κατανοήσουμε το θεμέλιο πάνω στο οποίο εδράζεται τελικά η επιστημολογία. Πράγματι, όπως υποδηλώνει ο τίτλος του κεφαλαίου, θέλω να καταδείξω ότι η πραξεολογία πρέπει να θεωρηθεί το ίδιο το θεμέλιο της επιστημολογίας και, επομένως, ότι ο Mises, πέρα από τα μεγάλα επιτεύγματά του ως οικονομολόγου, συνεισέφερε επίσης πρωτοποριακές ενοράσεις σχετικά με τη δικαιολόγηση ολόκληρου του εγχειρήματος της ορθολογιστικής φιλοσοφίας.⁴⁰

Περί της Πραξεολογίας και της Πραξεολογικής Θεμελίωσης της Επιστημολογίας

II

⁴⁰ Για όσα ακολουθούν, βλ. επίσης το έργο μου *Kritik der kausalwissenschaftlichen Sozialforschung: Untersuchungen zur Grundlegung von Soziologie und Ökonomie* του ιδίου, «Is Research Based on Causal Scientific Principles Possible in the Social Sciences?» του ιδίου, «In Defense of Extreme Rationalism», *Review of Austrian Economics* 3 (1988).

Ας στραφώ τώρα στη λύση του Mises. Ποια είναι η λογική υπόσταση χαρακτηριστικών οικονομικών προτάσεων, όπως ο νόμος της οριακής χρησιμότητας —σύμφωνα με τον οποίο, κάθε φορά που η προσφορά ενός αγαθού, του οποίου οι μονάδες θεωρούνται από ένα πρόσωπο ως εξίσου κατάλληλες για την παροχή της ίδιας υπηρεσίας, αυξάνεται κατά μία πρόσθετη μονάδα, η αξία που αποδίδεται σε αυτή τη μονάδα πρέπει να μειωθεί, επειδή μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο ως μέσο για την επίτευξη ενός σκοπού ο οποίος θεωρείται λιγότερο πολύτιμος από τον λιγότερο πολύτιμο σκοπό που ικανοποιούνταν προηγουμένως από μία μονάδα αυτού του αγαθού— ή της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος —σύμφωνα με την οποία, κάθε φορά που αυξάνεται η ποσότητα του χρήματος, ενώ παραμένει αμετάβλητη η ζήτηση για διακράτηση χρήματος υπό μορφή διαθέσιμου ταμειακού αποθέματος, η αγοραστική δύναμη του χρήματος θα μειωθεί;

Κατά τη διατύπωση της απάντησής του, ο Mises βρέθηκε αντιμέτωπος με μια διπλή πρόκληση. Αφενός, υπήρχε η απάντηση που προσέφερε ο σύγχρονος εμπειρισμός. Η Βιέννη που γνώρισε ο Ludwig von Mises αποτελούσε πράγματι ένα από τα πρώτα κέντρα του εμπειριστικού κινήματος: ενός κινήματος που βρισκόταν τότε στα πρόθυρα της καθιέρωσής του ως κυρίαρχης ακαδημαϊκής φιλοσοφίας του δυτικού κόσμου επί αρκετές δεκαετίες και το οποίο, μέχρι και σήμερα, διαμορφώνει την αντίληψη που έχει για τον ίδιο της τον κλάδο η συντριπτική πλειονότητα των οικονομολόγων.⁴¹

⁴¹ Για τον Κύκλο της Βιέννης, βλ. V. Kraft, *Der Wiener Kreis* (Vienna: Springer, 1968). Για εμπειριστικές-θετικιστικές ερμηνείες της οικονομικής επιστήμης, βλ. αντιπροσωπευτικά έργα όπως Terence W. Hutchison, *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory*. Ο Hutchison, οπαδός της ποπεριανής εκδοχής του εμπειρισμού, έχει έκτοτε γίνει πολύ λιγότερο αισιόδοξος ως προς τις προοπτικές μιας οικονομικής επιστήμης διαμορφωμένης σύμφωνα με τον Popper —βλ., λόγου χάριν, το *Knowledge and Ignorance in Economics*—, αλλά εξακολουθεί να μη διακρίνει καμία εναλλακτική λύση και να προσκολλάται, παρά ταύτα, στη διαφεισοκρατία του Popper. Βλ. επίσης Milton Friedman, «The Methodology of Positive Economics», στο ίδιο, *Essays in Positive Economics*· Mark Blaug, *The Methodology of Economics*. Μια θετικιστική παρουσίαση από συμμετέχοντα στο ιδιωτικό σεμινάριο του Mises στη Βιέννη είναι το έργο του F. Kaufmann, *Methodology of the Social Sciences*. Η κυριαρχία του εμπειρισμού στην οικονομική επιστήμη

Ο εμπειρισμός λαμβάνει ως πρότυπό του τη φύση και τις φυσικές επιστήμες. Σύμφωνα με αυτόν, τα προαναφερθέντα παραδείγματα οικονομικών προτάσεων έχουν την ίδια λογική υπόσταση με τους φυσικούς νόμους: όπως οι φυσικοί νόμοι, διατυπώνουν υποθετικές σχέσεις μεταξύ δύο ή περισσότερων συμβάντων, ουσιαστικά υπό τη μορφή προτάσεων του τύπου «εάν-τότε». Και όπως οι υποθέσεις των φυσικών επιστημών, έτσι και οι προτάσεις της οικονομικής επιστήμης απαιτούν συνεχή έλεγχο σε αντιπαραβολή προς την εμπειρία.

Μια πρόταση σχετικά με τη σχέση μεταξύ οικονομικών συμβάντων δεν μπορεί ποτέ να επικυρωθεί οριστικά και με βεβαιότητα. Αντιθέτως, υπόκειται διαρκώς στην έκβαση ενδεχομενικών μελλοντικών εμπειριών. Μια τέτοια εμπειρία ενδέχεται να επιβεβαιώσει την υπόθεση. Αυτό, όμως, δεν θα αποδείκνυε ότι η υπόθεση είναι αληθής, διότι η οικονομική πρόταση θα είχε χρησιμοποιήσει γενικούς όρους —σύμφωνα με τη φιλοσοφική ορολογία, καθόλου— για την περιγραφή των σχετιζόμενων συμβάντων και, επομένως, θα εφαρμόζοταν σε απροσδιόριστο αριθμό περιπτώσεων, αφήνοντας πάντοτε περιθώριο για μελλοντικές εμπειρίες που θα μπορούσαν ενδεχομένως να τη διαψεύσουν. Το μόνο που θα αποδείκνυε μια επιβεβαίωση είναι ότι η υπόθεση δεν έχει ακόμη αποδειχθεί εσφαλμένη.

Από την άλλη πλευρά, η εμπειρία θα μπορούσε να διαψεύσει την υπόθεση. Αυτό ασφαλώς θα αποδείκνυε ότι υπήρχε κάποιο σφάλμα στην υπόθεση υπό την υφιστάμενη μορφή της. Δεν θα αποδείκνυε, όμως, ότι η υποτιθέμενη σχέση μεταξύ των συγκεκριμένων συμβάντων δεν θα μπορούσε ποτέ να παρατηρηθεί. Θα καταδείκνυε απλώς ότι, όταν κατά τις παρατηρήσεις λαμβάνονται υπόψη και ελέγχονται μόνο όσα είχαν

τεκμηριώνεται από το γεγονός ότι πιθανότατα δεν υπάρχει ούτε ένα διδακτικό εγχειρίδιο το οποίο να μην κατατάσσει ρητά την οικονομική επιστήμη —σε τι άλλο άραγε;— στις εμπειρικές, δηλαδή στις *a posteriori*, επιστήμες.

πράγματι ληφθεί υπόψη και ελεγχθεί μέχρι εκείνη τη στιγμή, η σχέση δεν είχε ακόμη εμφανιστεί. Δεν μπορεί, ωστόσο, να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να εμφανιστεί μόλις ελεγχθούν κάποιες άλλες περιστάσεις.

Η στάση που καλλιεργεί αυτή η φιλοσοφία και η οποία έχει πράγματι καταστεί χαρακτηριστική για τους περισσότερους σύγχρονους οικονομολόγους και για τον τρόπο με τον οποίο ασκούν το έργο τους είναι μια στάση σκεπτικισμού, με σύνθημα: «Στο πεδίο των οικονομικών φαινομένων τίποτε δεν μπορεί να γνωσθεί με βεβαιότητα ως αδύνατο». Ακόμη ακριβέστερα, επειδή ο εμπειρισμός αντιλαμβάνεται τα οικονομικά φαινόμενα ως αντικειμενικά δεδομένα τα οποία εκτείνονται στον χώρο και υπόκεινται σε ποσοτική μέτρηση —σε αυστηρή αναλογία προς τα φαινόμενα των φυσικών επιστημών—, ο ιδιαίτερος σκεπτικισμός του εμπειριστή οικονομολόγου μπορεί να περιγραφεί ως ο σκεπτικισμός ενός κοινωνικού μηχανικού που αρνείται να εγγυηθεί οτιδήποτε.⁴²

Η άλλη πρόκληση προερχόταν από την ιστορικιστική σχολή. Πράγματι, κατά τη διάρκεια της ζωής του Mises στην Αυστρία και την Ελβετία, η ιστορικιστική φιλοσοφία αποτελούσε την κυρίαρχη ιδεολογία των γερμανόφωνων πανεπιστημίων και του ακαδημαϊκού τους κατεστημένου. Με την άνοδο του εμπειρισμού, η προηγούμενη αυτή υπεροχή περιορίστηκε σημαντικά. Κατά την τελευταία περίπου δεκαετία, όμως, ο ιστορικισμός ανέκτησε τη δυναμική του στην ακαδημαϊκή κοινότητα του δυτικού κόσμου. Σήμερα είναι πανταχού παρών υπό τις ονομασίες της ερμηνευτικής, της ρητορικής, της αποδόμησης και του επιστημολογικού αναρχισμού.⁴³

⁴² Για τις σχετικιστικές συνέπειες του εμπειρισμού-θετικισμού, βλ. επίσης Hoppe, *A Theory of Socialism and Capitalism* (Boston: Kluwer Academic Publishers, 1989), κεφάλαιο 6 · του ιδίου, «The Intellectual Cover for Socialism».

⁴³ Βλ. Ludwig von Mises, *The Historical Setting of the Austrian School of Economics* (Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1984) · του ιδίου, *Erinnerungen* (Stuttgart: Gustav Fischer, 1978) · του ιδίου, *Theory and History*, κεφάλαιο 10 · Murray N. Rothbard, *Ludwig von Mises: Scholar, Creator, Hero* (Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1988). Για

Για τον ιστορικισμό —και εμφανέστερα για τις σύγχρονες εκδοχές του— πρότυπο δεν αποτελεί η φύση, αλλά το λογοτεχνικό κείμενο. Σύμφωνα με το ιστορικιστικό δόγμα, τα οικονομικά φαινόμενα δεν αποτελούν αντικειμενικά μεγέθη που μπορούν να μετρηθούν. Αντιθέτως, είναι υποκειμενικές εκφράσεις και ερμηνείες οι οποίες εκτυλίσσονται μέσα στην ιστορία και πρέπει να κατανοηθούν και να ερμηνευθούν από τον οικονομολόγο, όπως ακριβώς ένα λογοτεχνικό κείμενο εκτυλίσσεται ενώπιον του αναγνώστη του και ερμηνεύεται από αυτόν.

Ως αλληλουχία υποκειμενικών δημιουργημάτων, τα συμβάντα αυτά δεν ακολουθούν κανέναν αντικειμενικό νόμο. Τίποτε στο λογοτεχνικό κείμενο και τίποτε στην ακολουθία των ιστορικών εκφράσεων και ερμηνειών δεν διέπεται από σταθερές σχέσεις. Ασφαλώς, υπάρχουν πράγματι ορισμένα λογοτεχνικά κείμενα, όπως υπάρχουν και ορισμένες ακολουθίες ιστορικών συμβάντων. Αυτό, όμως, δεν συνεπάγεται επ' ουδενί ότι οτιδήποτε έπρεπε να συμβεί με τη σειρά με την οποία συνέβη. Απλώς συνέβη.

Κατά τον ίδιο τρόπο, ωστόσο, που μπορεί κανείς να επινοεί πάντοτε διαφορετικές λογοτεχνικές ιστορίες, έτσι και η ιστορία και η ακολουθία των ιστορικών συμβάντων θα μπορούσαν να έχουν εξελιχθεί με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Επιπλέον, σύμφωνα με τον ιστορικισμό —και αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές στη σύγχρονη ερμηνευτική εκδοχή του—, ούτε η διαμόρφωση αυτών των πάντοτε ενδεζόμενα συνδεδεμένων ανθρώπινων εκφράσεων και των ερμηνειών τους περιορίζεται από οποιονδήποτε αντικειμενικό νόμο. Στη λογοτεχνική παραγωγή μπορεί να

μια κριτική επισκόπηση των ιστορικιστικών ιδεών, βλ. επίσης Karl Popper, *The Poverty of Historicism*. Για έναν εκπρόσωπο της παλαιότερης εκδοχής της ιστορικιστικής ερμηνείας της οικονομικής επιστήμης, βλ. Werner Sombart, *Die drei Nationalökonomien* (Munich: Duncker & Humblot, 1930). Για τη σύγχρονη ερμηνευτική τροπή, βλ. Donald McCloskey, *The Rhetoric of Economics* (Madison: University of Wisconsin Press, 1985) · Ludwig Lachmann, «From Mises to Shackle: An Essay on Austrian Economics and the Kaleidic Society», *Journal of Economic Literature* (1976).

εκφραστεί ή να ερμηνευθεί οτιδήποτε για οτιδήποτε άλλο · και, κατά τον ίδιο τρόπο, τα ιστορικά και οικονομικά συμβάντα είναι οτιδήποτε εκφράζει ή ερμηνεύει κάποιος ότι είναι, ενώ η περιγραφή αυτών των παρελθόντων υποκειμενικών συμβάντων από τον ιστορικό και τον οικονομολόγο είναι οτιδήποτε εκείνος εκφράζει ή ερμηνεύει ότι υπήρξαν.

Η στάση που γεννά η ιστορικιστική φιλοσοφία είναι εκείνη του σχετικισμού. Το σύνθημά της είναι: «Τα πάντα είναι δυνατά». Καθώς δεν περιορίζονται από κανέναν αντικειμενικό νόμο, η ιστορία και η οικονομική επιστήμη, μαζί με τη λογοτεχνική κριτική, αποτελούν για τον ιστορικιστή-ερμηνευτιστή ζητήματα αισθητικής. Κατά συνέπεια, το έργο του προσλαμβάνει τη μορφή πραγματειών σχετικά με το τι αισθάνεται κάποιος για εκείνο που αισθάνεται ότι αισθάνθηκε κάποιος άλλος —μια λογοτεχνική μορφή την οποία γνωρίζουμε υπερβολικά καλά, ιδίως σε πεδία όπως η κοινωνιολογία και η πολιτική επιστήμη.⁴⁴

Πιστεύω ότι γίνεται διαισθητικά αντιληπτό πως κάτι δεν πάει καθόλου καλά τόσο με την εμπειριστική όσο και με την ιστορικιστική φιλοσοφία. Οι επιστημολογικές τους περιγραφές δεν φαίνεται καν να ανταποκρίνονται στα πρότυπα που οι ίδιες επέλεξαν: στη φύση, αφενός, και στα λογοτεχνικά κείμενα, αφετέρου. Σε κάθε περίπτωση, όσον αφορά οικονομικές προτάσεις όπως ο νόμος της οριακής χρησιμότητας ή η ποσοτική θεωρία του χρήματος, οι περιγραφές τους φαίνονται απλώς εσφαλμένες.

⁴⁴ Για τον ακραίο σχετικισμό του ιστορικισμού και της ερμηνευτικής, βλ. Hoppe, «In Defense of Extreme Rationalism», *Review of Austrian Economics* 3 (1988) · Murray N. Rothbard, «The Hermeneutical Invasion of Philosophy and Economics», *Review of Austrian Economics* (1988) · Henry Veatch, «Deconstruction in Philosophy: Has Rorty Made It the Denouement of Contemporary Analytical Philosophy?», *Review of Metaphysics* (1985) · Jonathan Barnes, «A Kind of Integrity», *Austrian Economics Newsletter* (Καλοκαίρι 1987) · David Gordon, *Hermeneutics vs. Austrian Economics* (Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, Occasional Paper Series, 1987). Για μια εξαιρετική κριτική της σύγχρονης κοινωνιολογίας, βλ. Stanislaw Andreski, *Social Science as Sorcery* (New York: St. Martin's Press, 1973).

Ο νόμος της οριακής χρησιμότητας ασφαλώς δεν μας δίνει την εντύπωση ενός υποθετικού νόμου, του οποίου η επικύρωση εξαρτάται για πάντα από επιβεβαιωτικές ή διαψευστικές εμπειρίες που εμφανίζονται εδώ ή εκεί. Και η αντίληψη ότι τα φαινόμενα στα οποία αναφέρεται ο νόμος αποτελούν ποσοτικώς μετρήσιμα μεγέθη φαίνεται απολύτως γελοία.

Ούτε η ιστορικιστική ερμηνεία φαίνεται καλύτερη. Η σκέψη ότι η σχέση μεταξύ των συμβάντων στα οποία αναφέρεται η ποσοτική θεωρία του χρήματος μπορεί να αναιρεθεί, αρκεί κάποιος να το επιθυμεί, φαίνεται παράλογη. Εξίσου παράλογη φαίνεται η ιδέα ότι έννοιες όπως το χρήμα, η ζήτηση χρήματος και η αγοραστική δύναμη διαμορφώνονται χωρίς κανέναν αντικειμενικό περιορισμό και αναφέρονται απλώς σε ιδιότροπα υποκειμενικά δημιουργήματα.

Αντιθέτως, κατά της εμπειριστικής διδασκαλίας, αμφότερα τα παραδείγματα οικονομικών προτάσεων φαίνεται να είναι λογικά αληθή και να αναφέρονται σε συμβάντα υποκειμενικής φύσης. Και, κατά του ιστορικισμού, φαίνεται ότι όσα διατυπώνουν δεν θα μπορούσαν να αναιρεθούν σε καμία ιστορική περίοδο, ότι περιέχουν εννοιολογικές διακρίσεις οι οποίες, μολονότι αναφέρονται σε υποκειμενικά συμβάντα, υπόκεινται παρ' όλα αυτά σε αντικειμενικούς περιορισμούς και ότι ενσωματώνουν γνώση καθολικής εγκυρότητας.

Όπως και οι περισσότεροι από τους γνωστότερους οικονομολόγους που προηγήθηκαν, ο Mises συμμερίζεται αυτές τις διαισθήσεις.⁴⁵ Κατά την αναζήτηση, όμως, των θεμελίων της οικονομικής επιστήμης,

⁴⁵ Για τις επιστημολογικές απόψεις προδρόμων όπως οι J. B. Say, Nassau W. Senior, J. E. Cairnes, John Stuart Mill, Carl Menger και Friedrich von Wieser, βλ. Ludwig von Mises, *Epistemological Problems of Economics*, σσ. 17–23· επίσης Murray N. Rothbard, «Praxeology: The Methodology of Austrian Economics», στο Edwin Dolan, επιμ., *The Foundations of Modern Austrian Economics* (Kansas City: Sheed and Ward, 1976).

προχωρεί πέρα από τη διαίσθηση. Αντιμετωπίζει την πρόκληση που θέτουν ο εμπειρισμός και ο ιστορικισμός, προκειμένου να ανασυγκροτήσει συστηματικά τη βάση πάνω στην οποία αυτές οι διαισθήσεις μπορούν να κατανοηθούν ως ορθές και δικαιολογημένες. Με αυτόν τον τρόπο δεν επιθυμεί να συμβάλει στη δημιουργία ενός νέου επιστημονικού κλάδου της οικονομικής επιστήμης. Εξηγώντας, όμως, όσα προηγουμένως είχαν γίνει αντιληπτά μόνο διαισθητικά, ο Mises προχωρεί πολύ πέρα από οτιδήποτε είχε επιχειρηθεί στο παρελθόν. Ανασυγκροτώντας τα ορθολογικά θεμέλια των διαισθήσεων των οικονομολόγων, μας διασφαλίζει την ορθή πορεία για κάθε μελλοντική εξέλιξη της οικονομικής επιστήμης και μας προστατεύει από το συστηματικό διανοητικό σφάλμα.

Ο Mises επισημαίνει, στην αρχή της ανασυγκρότησής του, ότι ο εμπειρισμός και ο ιστορικισμός αποτελούν αυτοαντιφατικά δόγματα.⁴⁶ Η εμπειριστική αντίληψη ότι όλα τα συμβάντα, είτε φυσικά είτε οικονομικά, συνδέονται μόνο υποθετικά μεταξύ τους αντιφάσκει προς το ίδιο το μήνυμα αυτής της θεμελιώδους εμπειριστικής πρότασης. Διότι, εάν η ίδια αυτή πρόταση θεωρούνταν απλώς υποθετικά αληθής —δηλαδή μια υποθετικά αληθής πρόταση σχετικά με υποθετικά αληθείς προτάσεις—, δεν θα πληρούσε καν τις προϋποθέσεις μιας επιστημολογικής απόφασης. Στην περίπτωση αυτή, δεν θα παρείχε καμία απολύτως δικαιολόγηση για τον ισχυρισμό ότι οι οικονομικές προτάσεις δεν είναι και δεν μπορούν να είναι κατηγορικά ή *a priori* αληθείς, όπως μας πληροφορεί η διαίσθησή μας ότι πράγματι είναι.

⁴⁶ Εκτός από τα έργα του Mises που παρατίθενται στην αρχή αυτού του κεφαλαίου και τη βιβλιογραφία που αναφέρεται στην υποσημείωση 40, βλ. Murray N. Rothbard, *Individualism and the Philosophy of the Social Sciences* (San Francisco: Cato Institute, 1979). Για μια εξαιρετική φιλοσοφική κριτική της εμπειριστικής οικονομικής επιστήμης, βλ. Martin Hollis και Edward Nell, *Rational Economic Man*. Για ιδιαίτερα αξιόλογες γενικές υπερασπίσεις του ορθολογισμού απέναντι στον εμπειρισμό και τον σχετικισμό —χωρίς, ωστόσο, αναφορά στην οικονομική επιστήμη—, βλ. Brand Blanshard, *Reason and Analysis* · F. Kambartel, *Erfahrung und Struktur*.

Εάν, ωστόσο, γινόταν δεκτό ότι η θεμελιώδης εμπειριστική προκείμενη είναι η ίδια κατηγορικά αληθής —δηλαδή εάν δεχόμασταν ότι μπορεί κανείς να διατυπώσει κάτι *a priori* αληθές σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται τα συμβάντα—, αυτό θα διέφευδε την ίδια της τη θέση ότι η εμπειρική γνώση πρέπει απαρεγκλίτως να αποτελεί υποθετική γνώση. Έτσι θα άνοιγε ο δρόμος για έναν κλάδο όπως η οικονομική επιστήμη, ο οποίος αξιώνει ότι παράγει εμπειρικά σημαίνουσα γνώση με *a priori* εγκυρότητα.

Επιπλέον, η εμπειριστική θέση ότι τα οικονομικά φαινόμενα πρέπει να γίνονται αντιληπτά ως παρατηρήσιμα και μετρήσιμα μεγέθη — ανάλογα προς εκείνα των φυσικών επιστημών— καθίσταται επίσης μη αποδεικτική βάσει των ίδιων της των προϋποθέσεων. Διότι ο εμπειρισμός θέλει προφανώς να μας παρέχει εμπειρική γνώση με νόημα όταν μας πληροφορεί ότι οι οικονομικές μας έννοιες θεμελιώνονται σε παρατηρήσεις. Και όμως, οι ίδιες οι έννοιες της παρατήρησης και της μέτρησης, τις οποίες ο εμπειρισμός πρέπει να χρησιμοποιήσει για να διατυπώσει τον ισχυρισμό του, προφανώς δεν προέρχονται από την παρατηρησιακή εμπειρία με τον τρόπο που προέρχονται έννοιες όπως οι κότες και τα αυγά ή τα μήλα και τα αχλάδια.

Δεν μπορεί κανείς να παρατηρήσει κάποιον να πραγματοποιεί μια παρατήρηση ή μια μέτρηση ως τέτοια. Αντιθέτως, πρέπει πρώτα να κατανοήσει τι είναι οι παρατηρήσεις και οι μετρήσεις, προκειμένου να είναι κατόπιν σε θέση να ερμηνεύσει ορισμένα παρατηρήσιμα φαινόμενα ως πραγματοποίηση μιας παρατήρησης ή μιας μέτρησης. Επομένως, σε αντίθεση με το ίδιο του το δόγμα, ο εμπειρισμός είναι αναγκασμένος να παραδεχθεί ότι υπάρχει εμπειρικά σημαίνουσα γνώση η οποία θεμελιώνεται στην κατανόηση —όπως ακριβώς, σύμφωνα με τις

διαισθήσεις μας, οι οικονομικές προτάσεις αξιώνουν ότι θεμελιώνονται στην κατανόηση— και όχι στις παρατηρήσεις.⁴⁷

Όσον αφορά τον ιστορικισμό, οι αυτοαντιφάσεις του δεν είναι λιγότερο εμφανείς. Διότι, εάν, όπως ισχυρίζεται ο ιστορικισμός, τα ιστορικά και οικονομικά συμβάντα —τα οποία αντιλαμβάνεται ως ακολουθίες υποκειμενικά κατανοούμενων και όχι παρατηρούμενων συμβάντων— δεν διέπονται από σταθερές, χρονικά αμετάβλητες σχέσεις, τότε ούτε η ίδια αυτή πρόταση μπορεί να αξιώνει ότι διατυπώνει κάτι διαρκώς αληθές για την ιστορία και την οικονομική επιστήμη.

Αντιθέτως, θα αποτελούσε μια πρόταση με, τρόπον τινά, φευγαλέα τιμή αλήθειας: μπορεί να είναι αληθής τώρα, εάν το επιθυμούμε, αλλά ενδεχομένως ψευδής μια στιγμή αργότερα, εάν δεν το επιθυμούμε, χωρίς κανείς να γνωρίζει ποτέ αν το επιθυμούμε ή όχι. Εάν, όμως, αυτή ήταν η υπόσταση της θεμελιώδους ιστορικιστικής προκείμενης, τότε και αυτή προφανώς δεν θα πληρούσε τις προϋποθέσεις μιας επιστημολογίας. Ο ιστορικισμός δεν θα μας είχε προσφέρει κανέναν λόγο για να πιστεύουμε οποιονδήποτε από τους ισχυρισμούς του.

Εάν, από την άλλη πλευρά, γινόταν δεκτό ότι η θεμελιώδης πρόταση του ιστορικισμού είναι αμετάβλητα αληθής, τότε μια τέτοια πρόταση σχετικά με τη σταθερή φύση των ιστορικών και οικονομικών φαινομένων θα αντέφασκε προς το ίδιο το δόγμα του ιστορικισμού, το οποίο αρνείται την ύπαρξη οποιωνδήποτε τέτοιων σταθερών.

Επιπλέον, ο ισχυρισμός του ιστορικιστή —και ακόμη περισσότερο του σύγχρονου διαδόχου του, του ερμηνευτιστή— ότι τα ιστορικά και

⁴⁷ Για μια εκτενή υπεράσπιση του επιστημολογικού διόρισμού, βλ. επίσης Κ. Ο. Apel, *Transformation der Philosophie*, 2 τόμοι, και Jürgen Habermas, *Zur Logik der Sozialwissenschaften*.

οικονομικά συμβάντα αποτελούν απλώς υποκειμενικά δημιουργήματα, τα οποία δεν περιορίζονται από κανέναν αντικειμενικό παράγοντα, αποδεικνύεται ψευδής από την ίδια την απόφαση μέσω της οποίας διατυπώνεται. Διότι, προφανώς, ένας ιστορικιστής πρέπει να θεωρεί ότι η ίδια αυτή απόφαση έχει νόημα και είναι αληθής · πρέπει να θεωρεί ότι λέει κάτι συγκεκριμένο για κάτι, αντί να παράγει απλώς ήχους χωρίς νόημα, όπως η λέξη «αμπρακατάμπρα».

Εάν, όμως, έτσι έχουν τα πράγματα, τότε η απόφασή του πρέπει σαφώς να θεωρηθεί ότι περιορίζεται από κάτι που βρίσκεται έξω από το πεδίο των αυθαίρετων υποκειμενικών δημιουργημάτων. Ασφαλώς, μπορώ να διατυπώσω όσα λέει ο ιστορικιστής στα αγγλικά, στα γερμανικά, στα κινεζικά ή σε οποιαδήποτε άλλη γλώσσα επιθυμώ, στον βαθμό που οι ιστορικές και οικονομικές εκφράσεις και ερμηνείες μπορούν κάλλιστα να θεωρηθούν απλώς υποκειμενικά δημιουργήματα. Οτιδήποτε, όμως, και αν πω, σε οποιαδήποτε γλώσσα επιλέξω, πρέπει να θεωρείται ότι περιορίζεται από κάποιο υποκείμενο προτασιακό νόημα της απόφασής μου, το οποίο είναι το ίδιο για κάθε γλώσσα και υπάρχει εντελώς ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη γλωσσική μορφή με την οποία εκφράζεται.

Και, σε αντίθεση με την ιστορικιστική πεποίθηση, η ύπαρξη ενός τέτοιου περιορισμού δεν έχει τέτοιο χαρακτήρα ώστε να μπορεί κανείς να τον καταργήσει κατά βούληση. Αντιθέτως, είναι αντικειμενικός, υπό την έννοια ότι μπορούμε να τον κατανοήσουμε ως λογικά αναγκαία προϋπόθεση για τη διατύπωση οποιασδήποτε απόφασης με νόημα, σε αντιδιαστολή προς την απλή παραγωγή ήχων χωρίς νόημα. Ο ιστορικιστής δεν θα μπορούσε να αξιώνει ότι λέει οτιδήποτε, αν οι εκφράσεις και οι ερμηνείες του δεν περιορίζονταν πράγματι από τους

νόμους της λογικής, οι οποίοι αποτελούν την ίδια την προϋπόθεση των αποφάνσεων με νόημα καθ'αυτών.⁴⁸

Με αυτή την ανασκευή του εμπειρισμού και του ιστορικισμού, επισημαίνει ο Mises, αποκαθίστανται επιτυχώς οι αξιώσεις της ορθολογιστικής φιλοσοφίας και θεμελιώνεται η δυνατότητα *a priori* αληθών αποφάνσεων, όπως φαίνεται ότι είναι οι προτάσεις της οικονομικής επιστήμης. Πράγματι, ο Mises θεωρεί ρητά τις δικές του επιστημολογικές έρευνες συνέχεια του έργου της δυτικής ορθολογιστικής φιλοσοφίας. Μαζί με τον Leibniz και τον Kant, αντιπαράτίθεται στην παράδοση του Locke και του Hume.⁴⁹

Συντάσσεται με τον Leibniz όταν απαντά στο περίφημο αξίωμα του Locke «τίποτε δεν υπάρχει στον νου που να μην υπήρξε προηγουμένως στις αισθήσεις» με το εξίσου περίφημο «εκτός από τον ίδιο τον νου». Και αντιλαμβάνεται το έργο του ως φιλοσόφου της οικονομικής επιστήμης ως αυστηρά ανάλογο προς το έργο του Kant ως φιλοσόφου του καθαρού λόγου —δηλαδή της επιστημολογίας. Όπως ο Kant, έτσι και ο Mises θέλει να καταδείξει την ύπαρξη αληθών συνθετικών *a priori* προτάσεων, δηλαδή προτάσεων των οποίων οι τιμές αλήθειας μπορούν να προσδιοριστούν οριστικά, μολονότι τα μέσα της τυπικής λογικής δεν επαρκούν για τον σκοπό αυτό και οι παρατηρήσεις δεν είναι αναγκαίες.

Η κριτική μου κατά του εμπειρισμού και του ιστορικισμού απέδειξε τη γενική ορθολογιστική θέση. Απέδειξε ότι διαθέτουμε πράγματι γνώση η οποία δεν προέρχεται από την παρατήρηση και, παρ' όλα αυτά, περιορίζεται από αντικειμενικούς νόμους. Πράγματι, η ανασκευή του

⁴⁸ Για το ζήτημα αυτό, βλ. ειδικότερα Hoppe, «In Defense of Extreme Rationalism», *Review of Austrian Economics* 3 (1988).

⁴⁹ Βλ. Mises, *The Ultimate Foundation of Economic Science*, σ. 12.

εμπειρισμού και του ιστορικισμού που παρουσιάσαμε περιέχει η ίδια τέτοια συνθετική *a priori* γνώση.

Τι ισχύει, όμως, για το θετικό έργο της κατάδειξης ότι οι προτάσεις της οικονομικής επιστήμης —όπως ο νόμος της οριακής χρησιμότητας και η ποσοτική θεωρία του χρήματος— ανήκουν σε αυτό το είδος γνώσης; Για να συμβεί αυτό, επισημαίνει ο Mises, και σύμφωνα με τους περιορισμούς που διατύπωσαν παραδοσιακά οι ορθολογιστές φιλόσοφοι, οι οικονομικές προτάσεις πρέπει να πληρούν δύο προϋποθέσεις.

Πρώτον, πρέπει να είναι δυνατόν να καταδειχθεί ότι δεν προέρχονται από παρατηρησιακά τεκμήρια, διότι τα παρατηρησιακά τεκμήρια μπορούν μόνο να αποκαλύψουν τα πράγματα όπως συμβαίνει να είναι· δεν υπάρχει σε αυτά τίποτε που να υποδεικνύει γιατί τα πράγματα πρέπει να είναι όπως είναι. Αντιθέτως, πρέπει να καταδειχθεί ότι οι οικονομικές προτάσεις θεμελιώνονται στην αναστοχαστική γνώση, στην κατανόηση του εαυτού μας ως υποκειμένου της γνώσης.

Δεύτερον, αυτή η αναστοχαστική κατανόηση πρέπει να αποδίδει ορισμένες προτάσεις ως αυταπόδεικτα υλικά αξιώματα. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα αξιώματα αυτά πρέπει να είναι αυταπόδεικτα με ψυχολογική έννοια —δηλαδή ότι θα πρέπει να έχουμε άμεση επίγνωσή τους ή ότι η αλήθεια τους εξαρτάται από ένα ψυχολογικό αίσθημα πεποίθησης. Αντιθέτως, όπως και ο Kant πριν από αυτόν, ο Mises υπογραμμίζει ιδιαίτερα το γεγονός ότι η ανακάλυψη τέτοιων αξιωμάτων είναι συνήθως πολύ πιο επίπονη από την ανακάλυψη κάποιας παρατηρησιακής αλήθειας, όπως ότι τα φύλλα των δέντρων είναι πράσινα ή ότι έχω ύψος έξι πόδια και δύο ίντσες.⁵⁰ Εκείνο που τα

⁵⁰

Βλ. Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, σ. 45· Mises, *Human Action*, σ. 38. Το ύψος των έξι ποδιών και δύο ιντσών αντιστοιχεί περίπου σε 1,88 μέτρα.

καθιστά αυταπόδεικτα υλικά αξιώματα είναι μάλλον το γεγονός ότι κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί την εγκυρότητά τους χωρίς να περιπέσει σε αυτοαντίφαση, διότι, επιχειρώντας να τα αρνηθεί, έχει ήδη προϋποθέσει την εγκυρότητά τους.

Ο Mises επισημαίνει ότι αμφότερες οι προϋποθέσεις πληρούνται από εκείνο που αποκαλεί αξίωμα της δράσης —δηλαδή από την πρόταση ότι οι άνθρωποι δρουν, ότι εκδηλώνουν σκόπιμη συμπεριφορά.⁵¹ Προφανώς, αυτό το αξίωμα δεν προέρχεται από την παρατήρηση —εκείνο που μπορεί να παρατηρηθεί είναι μόνο σωματικές κινήσεις και όχι κάτι τέτοιο όπως οι δράσεις— αλλά πηγάζει από την αναστοχαστική κατανόηση. Και αυτή η κατανόηση αφορά πράγματι μια αυταπόδεικτη πρόταση. Διότι η αλήθεια της δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, εφόσον η ίδια η άρνησή της θα έπρεπε να κατηγοριοποιηθεί ως δράση.

Δεν είναι, όμως, αυτό μια απλή κοινοτοπία; Και τι σχέση έχει με αυτό η οικονομική επιστήμη; Ασφαλώς, είχε ήδη αναγνωριστεί ότι οικονομικές έννοιες όπως οι τιμές, το κόστος, η παραγωγή, το χρήμα, η πίστωση κ.λπ. είχαν κάποια σχέση με το γεγονός ότι υπήρχαν δρώντες άνθρωποι. Το ότι, όμως, ολόκληρη η οικονομική επιστήμη θα μπορούσε να θεμελιωθεί και να ανασυγκροτηθεί βάσει μιας τόσο τετριμμένης πρότασης —και ο τρόπος με τον οποίο αυτό θα μπορούσε να γίνει— ασφαλώς κάθε άλλο παρά προφανές είναι.

Ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του Mises ήταν ότι κατέδειξε ακριβώς αυτό: ότι σε αυτό το, από ψυχολογική άποψη, τετριμμένο αξίωμα της δράσης εμπεριέχονται ενοράσεις οι οποίες δεν είναι και οι ίδιες ψυχολογικά αυταπόδεικτες· και ότι ακριβώς αυτές οι ενοράσεις

⁵¹ Για όσα ακολουθούν, βλ. ειδικότερα Mises, *Human Action*, κεφάλαιο 4· Murray N. Rothbard, *Man, Economy, and State* (Los Angeles: Nash, 1962), κεφάλαιο 1.

παρέχουν τη θεμελίωση των θεωρημάτων της οικονομικής επιστήμης ως αληθών συνθετικών *a priori* προτάσεων.

Ασφαλώς, δεν είναι ψυχολογικά προφανές ότι με κάθε δράση ένας δρων επιδιώκει έναν σκοπό · και ότι, όποιος και αν είναι ο σκοπός αυτός, το γεγονός ότι επιδιώχθηκε από έναν δρώντα αποκαλύπτει πως ο τελευταίος πρέπει να του απέδωσε σχετικά μεγαλύτερη αξία από ό,τι σε οποιονδήποτε άλλο σκοπό δράσης μπορούσε να συλλάβει κατά την έναρξη της δράσης του.

Δεν είναι προφανές ότι, για να επιτύχει τον σκοπό στον οποίο αποδίδει τη μεγαλύτερη αξία, ένας δρων πρέπει να παρέμβει ή να αποφασίσει να μην παρέμβει —κάτι που, ασφαλώς, αποτελεί επίσης σκόπιμη παρέμβαση— σε ένα προγενέστερο χρονικό σημείο, προκειμένου να επιφέρει ένα μεταγενέστερο αποτέλεσμα. Ούτε είναι προφανές ότι τέτοιες παρεμβάσεις συνεπάγονται απαρεγκλίτως τη χρησιμοποίηση κάποιων σπάνιων μέσων —τουλάχιστον του σώματος του δρώντος, του χώρου που αυτό καταλαμβάνει και του χρόνου που απορροφά η δράση.

Δεν είναι αυταπόδεικτο ότι αυτά τα μέσα πρέπει επίσης να έχουν αξία για τον δρώντα —μια αξία που απορρέει από εκείνη του σκοπού— επειδή ο δρων πρέπει να θεωρεί τη χρησιμοποίησή τους αναγκαία για την αποτελεσματική επίτευξη του σκοπού. Ούτε είναι αυταπόδεικτο ότι οι δράσεις μπορούν να εκτελούνται μόνο διαδοχικά και ότι συνεπάγονται πάντοτε μια επιλογή —δηλαδή την ανάληψη εκείνης της πορείας δράσης η οποία, σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, υπόσχεται στον δρώντα το αποτέλεσμα με τη μεγαλύτερη αξία, αποκλείοντας συγχρόνως την επιδίωξη άλλων σκοπών μικρότερης αξίας.

Δεν είναι αυτομάτως σαφές ότι, ως συνέπεια της ανάγκης επιλογής και προτίμησης ενός σκοπού έναντι κάποιου άλλου —της αδυναμίας ταυτόχρονης πραγματοποίησης όλων των σκοπών—, κάθε δράση ανεξαιρέτως συνεπάγεται την ανάληψη κόστους. Συνεπάγεται, δηλαδή, την παραίτηση από την αξία που αποδίδεται στον υψηλότερα κατατασσόμενο εναλλακτικό σκοπό, ο οποίος δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί ή του οποίου η πραγματοποίηση πρέπει να αναβληθεί, επειδή τα μέσα που είναι αναγκαία για την επίτευξή του έχουν δεσμευθεί για την παραγωγή ενός άλλου σκοπού ακόμη μεγαλύτερης αξίας.

Τέλος, δεν είναι προφανές ότι, κατά το σημείο εκκίνησής του, κάθε σκοπός της δράσης πρέπει να θεωρείται από τον δρώντα ότι αξίζει περισσότερο από το κόστος του και ότι είναι ικανός να αποφέρει κέρδος —δηλαδή ένα αποτέλεσμα του οποίου η αξία κατατάσσεται υψηλότερα από εκείνη της ευκαιρίας από την οποία παραιτήθηκε. Και όμως κάθε δράση απειλείται επίσης απαρεγκλίτως από το ενδεχόμενο ζημίας, εάν ο δρων διαπιστώσει εκ των υστέρων ότι, σε αντίθεση με τις προσδοκίες του, το αποτέλεσμα που πράγματι επιτεύχθηκε έχει χαμηλότερη αξία από εκείνη που θα είχε η εναλλακτική επιλογή από την οποία παραιτήθηκε.

Όλες αυτές οι κατηγορίες, οι οποίες γνωρίζουμε ότι βρίσκονται στην ίδια την καρδιά της οικονομικής επιστήμης —αξίες, σκοποί, μέσα, επιλογή, προτίμηση, κόστος, κέρδος και ζημία—, εμπεριέχονται στο αξίωμα της δράσης. Όπως και το ίδιο το αξίωμα, δεν προέρχονται από την παρατήρηση. Αντιθέτως, για να μπορεί κανείς να ερμηνεύσει τις παρατηρήσεις μέσω τέτοιων κατηγοριών, πρέπει να γνωρίζει ήδη τι σημαίνει το να δρα.

Κανείς που δεν είναι ο ίδιος δρων δεν θα μπορούσε ποτέ να τις κατανοήσει, διότι δεν είναι «δεδομένες», έτοιμες προς παρατήρηση.

αντιθέτως, η παρατηρησιακή εμπειρία προσλαμβάνει τη μορφή αυτών των εννοιών, καθώς ερμηνεύεται από έναν δρώντα. Και μολονότι οι κατηγορίες αυτές και οι μεταξύ τους σχέσεις δεν εμπεριέχονταν κατά τρόπο προφανή στο αξίωμα της δράσης, από τη στιγμή που καταδειχθεί ρητά ότι πράγματι εμπεριέχονται σε αυτό και με ποιον τρόπο, δεν υπάρχει πλέον καμία δυσκολία να αναγνωριστούν ως *a priori* αληθείς με την ίδια έννοια κατά την οποία είναι *a priori* αληθές και το ίδιο το αξίωμα.

Διότι κάθε απόπειρα ανασκευής της εγκυρότητας όσων ανασυγκρότησε ο Mises ως εμπεριεχόμενων στην ίδια την έννοια της δράσης θα έπρεπε να αποβλέπει σε έναν σκοπό, να απαιτεί μέσα, να αποκλείει άλλες πορείες δράσης, να συνεπάγεται κόστος και να εκθέτει τον δρώντα στο ενδεχόμενο επίτευξης ή μη επίτευξης του επιθυμητού σκοπού, οδηγώντας έτσι σε κέρδος ή ζημία.

Επομένως, είναι προδήλως αδύνατον να αμφισβητηθεί ή να διαψευστεί ποτέ η εγκυρότητα των ενοράσεων του Mises. Πράγματι, μια κατάσταση στην οποία οι κατηγορίες της δράσης θα έπαυαν να έχουν πραγματική ύπαρξη δεν θα μπορούσε ποτέ να παρατηρηθεί ούτε να αποτελέσει αντικείμενο λόγου, διότι τόσο η πραγματοποίηση μιας παρατήρησης όσο και η ομιλία αποτελούν οι ίδιες δράσεις.

Όλες οι αληθείς οικονομικές προτάσεις —και αυτό ακριβώς αποτελεί το αντικείμενο της πραξεολογίας και την ουσία της μεγάλης ενόρασης του Mises— μπορούν να συναχθούν μέσω της τυπικής λογικής από αυτή την αδιαμφισβήτητη αληθή υλική γνώση σχετικά με τη σημασία της δράσης και των κατηγοριών της.

Ακριβέστερα, όλα τα αληθή οικονομικά θεωρήματα συνίστανται στα ακόλουθα:

1. Στην κατανόηση της σημασίας της δράσης.

2. Σε μια κατάσταση ή σε μια μεταβολή κατάστασης, η οποία θεωρείται δεδομένη ή προσδιορίζεται ως δεδομένη και περιγράφεται μέσω των κατηγοριών της δράσης.
3. Στη λογική συναγωγή των συνεπειών —και πάλι μέσω τέτοιων κατηγοριών— οι οποίες πρέπει να προκύψουν για έναν δρώντα από αυτή την κατάσταση ή τη μεταβολή της κατάστασης.

Ο νόμος της οριακής χρησιμότητας, λόγου χάριν,⁵² απορρέει από την αδιαμφισβήτητη γνώση μας του γεγονότος ότι κάθε δρων προτιμά πάντοτε εκείνο που τον ικανοποιεί περισσότερο από εκείνο που τον ικανοποιεί λιγότερο, σε συνδυασμό με την παραδοχή ότι βρίσκεται αντιμέτωπος με την αύξηση κατά μία πρόσθετη μονάδα της προσφοράς ενός αγαθού —ενός σπάνιου μέσου—, τις μονάδες του οποίου θεωρεί ως εξίσου κατάλληλες για την παροχή της ίδιας υπηρεσίας.

Από αυτό συνάγεται με λογική αναγκαιότητα ότι η πρόσθετη αυτή μονάδα μπορεί πλέον να χρησιμοποιηθεί μόνο ως μέσο για την εξάλειψη μιας δυσφορίας η οποία θεωρείται λιγότερο επείγουσα από τον λιγότερο πολύτιμο σκοπό που ικανοποιούνταν προηγουμένως από μία μονάδα του συγκεκριμένου αγαθού.

Εφόσον δεν υπάρχει σφάλμα στη διαδικασία της συναγωγής, τα συμπεράσματα που παράγει η οικονομική θεωρητικοποίηση —και αυτό δεν διαφέρει στην περίπτωση οποιασδήποτε άλλης οικονομικής πρότασης από ό,τι στην περίπτωση του νόμου της οριακής χρησιμότητας— πρέπει να είναι έγκυρα *a priori*. Η εγκυρότητα αυτών

⁵² Για τον νόμο της οριακής χρησιμότητας, βλ. Mises, *Human Action*, σσ. 119–127, και Rothbard, *Man, Economy, and State*, σσ. 268–271.

των προτάσεων ανάγεται τελικά αποκλειστικά στο αδιαμφισβήτητο αξίωμα της δράσης.

Η αντίληψη του εμπειρισμού ότι αυτές οι προτάσεις χρειάζονται συνεχή εμπειρικό έλεγχο για την επικύρωσή τους είναι παράλογη και αποτελεί ένδειξη απροκάλυπτης διανοητικής σύγχυσης. Εξίσου παράλογη και συγκεχυμένη είναι η ιστορικιστική πεποίθηση ότι η οικονομική επιστήμη δεν έχει τίποτε να πει σχετικά με σταθερές και αμετάβλητες σχέσεις, αλλά πραγματεύεται απλώς ιστορικά συμπτωματικά συμβάντα. Το να διατυπώνει κανείς αυτή την άποψη με τρόπο που να έχει νόημα ισοδυναμεί με την απόδειξη ότι η ίδια είναι εσφαλμένη, διότι η διατύπωση οποιασδήποτε απόφασης με νόημα προϋποθέτει ήδη τη δράση και τη γνώση της σημασίας των κατηγοριών της δράσης.

Σημείωση για την προέλευση του κειμένου

Το παρόν δοκίμιο προέρχεται από το έργο του Hans-Hermann Hoppe, *The Economics and Ethics of Private Property* (Kluwer Academic Publishers, 1993), σσ. 141–164, και αναδημοσιεύεται εδώ με την άδεια του Kluwer Academic Publishers.

Περί της Πραξεολογίας και της Πραξεολογικής Θεμελίωσης της Επιστημολογίας

III

Τα παραπάνω αρκούν εδώ ως εξήγηση της απάντησης του Mises στο ζήτημα της αναζήτησης των θεμελίων της οικονομικής επιστήμης. Θα στραφώ τώρα στον δεύτερο στόχο μου: στην εξήγηση του γιατί και του πώς η πραξεολογία παρέχει επίσης τη θεμελίωση της επιστημολογίας. Ο Mises είχε επίγνωση αυτού του γεγονότος και ήταν

πεπεισμένος για τη μεγάλη σημασία που είχε αυτή η ενόραση για την ορθολογιστική φιλοσοφία. Ωστόσο, δεν πραγματεύτηκε το ζήτημα με συστηματικό τρόπο. Σε ολόκληρο το ογκώδες συγγραφικό του έργο δεν υπάρχουν παρά ελάχιστες σύντομες παρατηρήσεις σχετικά με αυτό το πρόβλημα.⁵³ Συνεπώς, σε όσα ακολουθούν θα πρέπει να επιχειρήσω να ανοίξω νέους δρόμους.

Θα αρχίσω την εξήγησή μου εισάγοντας ένα δεύτερο *a priori* αξίωμα και αποσαφηνίζοντας τη σχέση του με το αξίωμα της δράσης. Η κατανόηση αυτής της σχέσης αποτελεί το κλειδί για την επίλυση του προβλήματός μας. Το δεύτερο αξίωμα είναι το λεγόμενο «*a priori* της επιχειρηματολογίας», το οποίο ορίζει ότι οι άνθρωποι είναι ικανοί να επιχειρηματολογούν και, ως εκ τούτου, γνωρίζουν τη σημασία της αλήθειας και της εγκυρότητας.⁵⁴

Όπως και στην περίπτωση του αξιώματος της δράσης, αυτή η γνώση δεν προέρχεται από την παρατήρηση: εκείνο που μπορεί να παρατηρηθεί είναι μόνο λεκτική συμπεριφορά, ενώ απαιτείται μια προγενέστερη αναστοχαστική γνώση προκειμένου η συμπεριφορά αυτή να ερμηνευθεί ως επιχειρηματολογία με νόημα. Και η εγκυρότητα αυτού του αξιώματος, όπως και εκείνη του αξιώματος της δράσης, είναι αδιαμφισβήτητη. Είναι αδύνατον να αρνηθεί κανείς ότι μπορεί να

⁵³ Ο Mises γράφει: «Η γνώση είναι εργαλείο της δράσης. Η λειτουργία της είναι να συμβουλεύει τον άνθρωπο ως προς το πώς πρέπει να προχωρήσει στην προσπάθειά του να εξαλείψει τη δυσφορία του... Η κατηγορία της δράσης αποτελεί τη θεμελιώδη κατηγορία της ανθρώπινης γνώσης. Εμπεριέχει όλες τις κατηγορίες της λογικής, καθώς και την κατηγορία της κανονικότητας και της αιτιότητας. Εμπεριέχει την κατηγορία του χρόνου και εκείνη της αξίας... Κατά τη δράση, ο νους του ατόμου αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως διακριτό από το περιβάλλον του, τον εξωτερικό κόσμο, και επιχειρεί να μελετήσει αυτό το περιβάλλον, προκειμένου να επηρεάσει την πορεία των συμβάντων που εκτυλίσσονται εντός του» (*The Ultimate Foundation of Economic Science*, σσ. 35–36). Επίσης: «Τόσο η *a priori* σκέψη και ο συλλογισμός, αφενός, όσο και η ανθρώπινη δράση, αφετέρου, αποτελούν εκδηλώσεις του νου... Ο λόγος και η δράση είναι ομογενή και ομοειδή, δύο όψεις του ίδιου φαινομένου» (στο ίδιο, σ. 42). Ωστόσο, ουσιαστικά σταματά στο σημείο αυτό και καταλήγει ότι «δεν εμπίπτει στο πεδίο της πραξεολογίας η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ σκέψης και δράσης» (*Human Action*, σ. 25).

⁵⁴ Για το *a priori* της επιχειρηματολογίας, βλ. επίσης Κ. Ο. Apel, *Transformation der Philosophie*, τόμ. 2.

επιχειρηματολογεί, διότι η ίδια η άρνηση θα αποτελούσε επιχείρημα. Πράγματι, κανείς δεν θα μπορούσε ούτε καν να πει σιωπηρά στον εαυτό του «δεν μπορώ να επιχειρηματολογήσω» χωρίς να περιπέσει με αυτόν τον τρόπο σε αυτοαντίφαση. Δεν μπορεί κανείς να επιχειρηματολογήσει ότι δεν μπορεί να επιχειρηματολογήσει. Ούτε μπορεί να αμφισβητήσει ότι γνωρίζει τι σημαίνει η προβολή μιας αξίωσης αλήθειας ή εγκυρότητας, χωρίς να αξιώνει εμμέσως ότι η άρνηση αυτής της πρότασης είναι αληθής.

Δεν είναι δύσκολο να διαπιστωθεί ότι τα δύο *a priori* αξιώματα —της δράσης και της επιχειρηματολογίας— συνδέονται στενά μεταξύ τους. Αφενός, οι δράσεις είναι θεμελιωδέστερες από τις επιχειρηματολογίες, με την ύπαρξη των οποίων αναδύεται η ιδέα της εγκυρότητας, διότι η επιχειρηματολογία αποτελεί απλώς μια υποκατηγορία της δράσης. Αφετέρου, η αναγνώριση όσων μόλις αναγνωρίστηκαν σχετικά με τη δράση, την επιχειρηματολογία και τη μεταξύ τους σχέση προϋποθέτει επιχειρηματολογία. Υπό αυτή την έννοια, λοιπόν, η επιχειρηματολογία πρέπει να θεωρηθεί θεμελιωδέστερη από τη δράση: χωρίς επιχειρηματολογία δεν θα μπορούσε να ειπωθεί ότι γνωρίζουμε οτιδήποτε για τη δράση.

Αλλά τότε, δεδομένου ότι μέσω της επιχειρηματολογίας αποκαλύπτεται η ενόραση ότι —μολονότι αυτό ενδέχεται να μην είναι γνωστό πριν από οποιαδήποτε επιχειρηματολογία— η δυνατότητα της επιχειρηματολογίας προϋποθέτει πράγματι τη δράση, καθόσον οι αξιώσεις εγκυρότητας μπορούν να συζητηθούν ρητά στο πλαίσιο μιας επιχειρηματολογίας μόνο εάν τα άτομα που συμμετέχουν σε αυτή γνωρίζουν ήδη τι σημαίνει να δρουν και να διαθέτουν την εμπεριεχόμενη στη δράση γνώση, τόσο η σημασία της δράσης εν γένει όσο και εκείνη

της επιχειρηματολογίας ειδικότερα πρέπει να θεωρούνται λογικά αναγκαία και αλληλοπλεκόμενα νήματα *a priori* γνώσης.

Η ενόραση αυτή ως προς τη σχέση μεταξύ του *a priori* της δράσης και του *a priori* της επιχειρηματολογίας υποδηλώνει τα ακόλουθα: Παραδοσιακά, το έργο της επιστημολογίας γινόταν αντιληπτό ως η διατύπωση τόσο εκείνων που μπορούν να γνωσθούν ως *a priori* αληθή όσο και εκείνων για τα οποία μπορεί να γνωσθεί *a priori* ότι δεν είναι δυνατόν να αποτελέσουν αντικείμενο *a priori* γνώσης.

Αναγνωρίζοντας, όπως μόλις πράξαμε, ότι οι γνωστικές αξιώσεις εγείρονται και κρίνονται στο πλαίσιο της επιχειρηματολογίας και ότι αυτό ισχύει αδιαμφισβήτητα, μπορούμε πλέον να ανασυγκροτήσουμε το έργο της επιστημολογίας με μεγαλύτερη ακρίβεια: συνίσταται στη διατύπωση εκείνων των προτάσεων που είναι επιχειρηματολογικά αδιαμφισβήτητες, υπό την έννοια ότι η αλήθεια τους εμπεριέχεται ήδη στο ίδιο το γεγονός της προβολής ενός επιχειρήματος και, ως εκ τούτου, δεν μπορούν να απορριφθούν επιχειρηματολογικά· καθώς και στην οριοθέτηση του πεδίου μιας τέτοιας *a priori* γνώσης από το πεδίο των προτάσεων των οποίων η εγκυρότητα δεν μπορεί να θεμελιωθεί με αυτόν τον τρόπο, αλλά απαιτεί πρόσθετες, ενδεχόμενες πληροφορίες για την επικύρωσή της, ή των προτάσεων που δεν μπορούν να επικυρωθούν καθόλου και, επομένως, αποτελούν απλώς μεταφυσικές αποφάνσεις με την υποτιμητική σημασία του όρου «μεταφυσικός».

Τι εμπεριέχεται, όμως, στο ίδιο το γεγονός της επιχειρηματολογίας; Στο ερώτημα αυτό απαντά η ενόρασή μας για την άρρηκτη σύνδεση μεταξύ του *a priori* της επιχειρηματολογίας και του *a priori* της δράσης. Σε ένα πολύ γενικό επίπεδο, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί επιχειρηματολογικά ότι η επιχειρηματολογία προϋποθέτει τη δράση και

ότι τα επιχειρήματα, καθώς και η γνώση που ενσωματώνεται σε αυτά, ανήκουν σε δρώντα πρόσωπα.

Ειδικότερα, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η ίδια η γνώση αποτελεί κατηγορία της δράσης · ότι η δομή της γνώσης πρέπει να περιορίζεται από την ιδιάζουσα λειτουργία που επιτελεί η γνώση στο πλαίσιο των κατηγοριών της δράσης · και ότι η ύπαρξη τέτοιων δομικών περιορισμών δεν μπορεί ποτέ να διαφευστεί μέσω οποιασδήποτε γνώσης.

Υπό αυτή την έννοια πρέπει να θεωρηθεί ότι οι ενοράσεις που περιέχονται στην πραξεολογία παρέχουν τα θεμέλια της επιστημολογίας. Η γνώση αποτελεί κατηγορία σαφώς διακριτή από εκείνες που εξήγησα προηγουμένως —τους σκοπούς και τα μέσα. Τόσο οι σκοποί που επιδιώκουμε να επιτύχουμε μέσω των δράσεών μας όσο και τα μέσα που χρησιμοποιούμε για να το πράξουμε αποτελούν σπάνιες αξίες. Οι αξίες που αποδίδονται στους σκοπούς μας υπόκεινται σε κατανάλωση και εξαλείφονται ή καταστρέφονται κατά την κατανάλωση · επομένως, πρέπει διαρκώς να παράγονται εκ νέου. Και τα χρησιμοποιούμενα μέσα πρέπει επίσης να υπόκεινται σε οικονομική διαχείριση.

Δεν ισχύει, όμως, το ίδιο για τη γνώση —ανεξάρτητα από το αν τη θεωρούμε μέσο ή αυτοσκοπό. Ασφαλώς, η απόκτηση γνώσης απαιτεί σπάνια μέσα —τουλάχιστον το σώμα και τον χρόνο κάποιου. Από τη στιγμή, όμως, που αποκτάται, η γνώση δεν είναι πλέον σπάνια. Δεν μπορεί ούτε να καταναλωθεί ούτε οι υπηρεσίες που μπορεί να προσφέρει ως μέσο υπόκεινται σε εξάντληση. Από τη στιγμή που υπάρχει, αποτελεί ανεξάντλητο πόρο και ενσωματώνει διαρκή αξία, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα λησμονηθεί απλώς.⁵⁵

⁵⁵ Για αυτή τη θεμελιώδη διαφορά μεταξύ των οικονομικών —δηλαδή των σπάνιων— μέσων και της γνώσης, βλ. επίσης Mises, *Human Action*, σσ. 128, 661.

Η γνώση, ωστόσο, δεν αποτελεί ελεύθερο αγαθό με την ίδια έννοια που ο αέρας, υπό κανονικές συνθήκες, αποτελεί ελεύθερο αγαθό. Αντιθέτως, αποτελεί κατηγορία της δράσης. Σε αντίθεση με τον αέρα, δεν είναι απλώς ένα νοητικό συστατικό κάθε δράσης ανεξαιρέτως· το σημαντικότερο είναι ότι η γνώση, και όχι ο αέρας, υπόκειται σε επικύρωση. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να αποδεικνύεται πως επιτελεί θετική λειτουργία για έναν δρώντα εντός των αμετάβλητων περιορισμών του κατηγορικού πλαισίου της δράσης. Έργο της επιστημολογίας είναι να αποσαφηνίσει ποιοι είναι αυτοί οι περιορισμοί και τι μπορούμε, ως εκ τούτου, να γνωρίζουμε για τη δομή της γνώσης καθαυτήν.

Μολονότι αυτή η αναγνώριση των πραξεολογικών περιορισμών που διέπουν τη δομή της γνώσης ενδέχεται εκ πρώτης όψεως να μη φαίνεται καθαυτή ιδιαίτερα σημαντική, έχει ορισμένες εξαιρετικά σπουδαίες συνεπαγωγές. Κατ' αρχάς, υπό το φως αυτής της ενόρασης, βρίσκει την απάντησή της μια επανεμφανιζόμενη δυσκολία της ορθολογιστικής φιλοσοφίας. Μια συνήθης ένσταση κατά του ορθολογισμού της παράδοσης Leibniz-Kant ήταν ότι φαινόταν να συνεπάγεται κάποιο είδος ιδεαλισμού.

Αντιλαμβανόμενος ότι οι *a priori* αληθείς προτάσεις δεν θα μπορούσαν να προέρχονται από παρατηρήσεις, ο ορθολογισμός απάντησε στο ερώτημα πώς είναι δυνατή η *a priori* γνώση υιοθετώντας το πρότυπο ενός ενεργητικού νου, σε αντιδιαστολή προς το εμπειριστικό πρότυπο ενός παθητικού, κατοπτρικού νου της παράδοσης του Locke και του Hume. Σύμφωνα με την ορθολογιστική φιλοσοφία, οι *a priori* αληθείς προτάσεις θεμελιώνονταν στη λειτουργία αρχών της σκέψης τις οποίες κανείς δεν θα μπορούσε να συλλάβει ως λειτουργούσες διαφορετικά· θεμελιώνονταν στις κατηγορίες ενός ενεργητικού νου.

Όπως, όμως, έσπευσαν να επισημάνουν οι εμπειριστές, η προφανής κριτική μιας τέτοιας θέσης είναι ότι, εάν πράγματι ίσχυε, δεν θα μπορούσε να εξηγηθεί γιατί αυτές οι νοητικές κατηγορίες θα έπρεπε να αντιστοιχούν στην πραγματικότητα. Αντιθέτως, θα ήμασταν αναγκασμένοι να αποδεχθούμε την παράλογη ιδεαλιστική παραδοχή ότι η πραγματικότητα πρέπει να συλληφθεί ως δημιούργημα του νου, προκειμένου να υποστηρίξουμε ότι η *a priori* γνώση μπορεί να ενσωματώνει οποιαδήποτε πληροφορία σχετικά με τη δομή της πραγματικότητας. Και μια τέτοια αιτίαση φαινόταν σαφώς δικαιολογημένη όταν ερχόταν αντιμέτωπη με προγραμματικές διατυπώσεις ορθολογιστών φιλοσόφων, όπως η ακόλουθη του Kant:

Μέχρι τώρα θεωρούνταν δεδομένο ότι η γνώση μας έπρεπε να συμμορφώνεται προς την πραγματικότητα.

Αντιθέτως, θα έπρεπε να θεωρηθεί:

ότι η παρατηρησιακή πραγματικότητα πρέπει να συμμορφώνεται προς τον νου μας.⁵⁶

Η αναγνώριση ότι η γνώση περιορίζεται δομικά από τον ρόλο της στο πλαίσιο των κατηγοριών της δράσης παρέχει τη λύση σε αυτή την ένσταση. Μόλις γίνει αυτό αντιληπτό, κάθε ιδεαλιστική συνδήλωση της ορθολογιστικής φιλοσοφίας εξαφανίζεται και μια επιστημολογία που

⁵⁶ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft*, σ. 25. Το αν μια τέτοια ερμηνεία της επιστημολογίας του Kant είναι πράγματι ορθή αποτελεί, ασφαλώς, εντελώς διαφορετικό ζήτημα. Η αποσαφήνιση αυτού του προβλήματος, ωστόσο, δεν μας απασχολεί εδώ. Για μια ακτιβιστική ή κονστρουκτιβιστική ερμηνεία της καντιανής φιλοσοφίας, βλ. F. Kambartel, *Erfahrung und Struktur*, κεφάλαιο 3· επίσης Hoppe, *Handeln und Erkennen* (Bern: Lang, 1976).

υποστηρίζει ότι υπάρχουν *a priori* αληθείς προτάσεις μετατρέπεται σε ρεαλιστική επιστημολογία.

Όταν η γνώση κατανοείται ως περιοριζόμενη από τις κατηγορίες της δράσης, γεφυρώνεται το φαινομενικά αγεφύρωτο χάσμα μεταξύ, αφενός, του νοητικού και, αφετέρου, του πραγματικού, εξωτερικού φυσικού κόσμου. Υποκείμενη σε αυτούς τους περιορισμούς, η *a priori* γνώση πρέπει να αποτελεί τόσο νοητικό φαινόμενο όσο και αντανάκλαση της δομής της πραγματικότητας, διότι μόνο μέσω των δράσεων έρχεται, κατά κάποιον τρόπο, ο νους σε επαφή με την πραγματικότητα. Η δράση αποτελεί γνωστικά καθοδηγούμενη προσαρμογή ενός φυσικού σώματος εντός της φυσικής πραγματικότητας.

Επομένως, δεν μπορεί να υπάρχει αμφιβολία ότι η *a priori* γνώση, νοούμενη ως ενόραση των δομικών περιορισμών που επιβάλλονται στη γνώση ως γνώση δρώντων προσώπων, πρέπει πράγματι να αντιστοιχεί στη φύση των πραγμάτων. Ο ρεαλιστικός χαρακτήρας αυτής της γνώσης θα εκδηλωνόταν όχι μόνο στο γεγονός ότι δεν θα μπορούσε κανείς να συλλάβει τα πράγματα διαφορετικά, αλλά και στο γεγονός ότι δεν θα μπορούσε να αναιρέσει την αλήθεια της.

Η αναγνώριση της πραξεολογικής θεμελίωσης της επιστημολογίας έχει και ειδικότερες συνεπαγωγές —πέρα από τη γενική συνέπεια ότι, αντικαθιστώντας το παραδοσιακό ορθολογιστικό πρότυπο του ενεργητικού νου με το πρότυπο του νου ενός δρώντος προσώπου, το οποίο δρα μέσω ενός φυσικού σώματος, η *a priori* γνώση μετατρέπεται αμέσως σε ρεαλιστική γνώση, και μάλιστα τόσο ρεαλιστική ώστε μπορεί να γίνει αντιληπτή ως κυριολεκτικά μη αναιρέσιμη.

Ειδικότερα, υπό το φως αυτής της ενόρασης παρέχεται αποφασιστική υποστήριξη σε εκείνους τους θλιβερά ολιγάριθμους ορθολογιστές φιλοσόφους οι οποίοι —ενάντια στο εμπειριστικό πνεύμα της εποχής— υποστηρίζουν επίμονα, σε διάφορα φιλοσοφικά μέτωπα, ότι είναι δυνατές *a priori* αληθείς προτάσεις σχετικά με τον πραγματικό κόσμο.⁵⁷ Επιπλέον, υπό το φως της αναγνώρισης των πραξολογικών περιορισμών που διέπουν τη δομή της γνώσης, αυτές οι διάφορες ορθολογιστικές προσπάθειες ενσωματώνονται συστηματικά σε ένα ενιαίο σώμα ορθολογιστικής φιλοσοφίας.

Μόλις η γνώση, όπως εκδηλώνεται στην επιχειρηματολογία, γίνει ρητά κατανοητή ως ιδιάζουσα κατηγορία της δράσης, καθίσταται αμέσως σαφές γιατί είναι πράγματι ορθός ο διαχρονικός ορθολογιστικός ισχυρισμός ότι οι νόμοι της λογικής —αρχίζοντας εδώ από τους πλέον θεμελιώδεις, δηλαδή τους νόμους της προτασιακής λογικής, των λογικών συνδετικών («και», «ή», «εάν-τότε», «όχι») και των ποσοδεικτών («υπάρχει», «όλα», «μερικά») — αποτελούν *a priori* αληθείς προτάσεις για την πραγματικότητα και όχι απλώς λεκτικές συμβάσεις σχετικά με τους κανόνες μετασχηματισμού αυθαίρετα επιλεγμένων σημείων, όπως θα ήθελαν οι εμπειριστές-φορμαλιστές.

Αποτελούν νόμους της σκέψης στον ίδιο βαθμό που αποτελούν νόμους της πραγματικότητας, διότι είναι νόμοι των οποίων η έσχατη θεμελίωση βρίσκεται στη δράση και οι οποίοι δεν θα μπορούσαν να αναιρεθούν από κανέναν δρώντα. Σε κάθε δράση ανεξαιρέτως, ο δρων

⁵⁷ Εκτός από τα έργα που αναφέρονται στην υποσημείωση 46, βλ. Brand Blanshard, *The Nature of Thought* (London: Allen and Unwin, 1921) · M. Cohen, *Reason and Nature* (New York: Harcourt, Brace, 1931) · του ιδίου, *Preface to Logic* (New York: Holt, 1944) · A. Pap, *Semantics and Necessary Truth* (New Haven: Yale University Press, 1958) · S. Kripke, «Naming and Necessity», στο D. Davidson και G. Harman, επιμ., *Semantics of Natural Language* (New York: Reidel, 1972) · H. Dingler, *Die Ergreifung des Wirklichen* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1969) · του ιδίου, *Aufbau der exakten Fundamentalwissenschaft* (Munich: Eidos, 1964) · W. Kamlah και P. Lorenzen, *Logische Propädeutik* (Mannheim: Bibliographisches Institut, 1968) · P. Lorenzen, *Methodisches Denken* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968) · του ιδίου, *Normative Logic and Ethics* (Mannheim: Bibliographisches Institut, 1969) · K. O. Apel, *Transformation der Philosophie*.

προσδιορίζει κάποια συγκεκριμένη κατάσταση και την κατηγοριοποιεί με έναν τρόπο αντί για κάποιον άλλον, προκειμένου να μπορέσει να επιλέξει. Αυτό εξηγεί τελικά τη δομή ακόμη και των στοιχειωδέστερων προτάσεων —όπως «ο Σωκράτης είναι άνθρωπος»— οι οποίες αποτελούνται από ένα κύριο όνομα ή κάποια προσδιοριστική έκφραση για την ονομασία ή την ταυτοποίηση κάποιου πράγματος και από ένα κατηγορήμα για την κατάφαση ή την άρνηση κάποιας συγκεκριμένης ιδιότητας του κατονομαζόμενου ή προσδιοριζόμενου αντικειμένου. Το ίδιο εξηγεί επίσης τους ακρογωνιαίους λίθους της λογικής: τους νόμους της ταυτότητας και της μη αντίφασης.

Και αυτό το καθολικό χαρακτηριστικό της δράσης και της επιλογής εξηγεί επίσης την κατανόηση των κατηγοριών «υπάρχει», «όλα» και, κατά συνεπαγωγή, «μερικά», καθώς και των «και», «ή», «εάν-τότε» και «όχι».⁵⁸ Μπορεί κανείς, ασφαλώς, να πει ότι κάτι μπορεί να είναι

⁵⁸ Για ορθολογιστικές ερμηνείες της λογικής, βλ. Blanshard, *Reason and Analysis*, κεφάλαια 6 και 10 · P. Lorenzen, *Einführung in die operative Logik und Mathematik* (Frankfurt am Main: Akademische Verlagsgesellschaft, 1970) · K. Lorenz, *Elemente der Sprachkritik* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970) · του ιδίου, «Die dialogische Rechtfertigung der effektiven Logik», στο F. Kambartel και J. Mittelstrass, επιμ., *Zum normativen Fundament der Wissenschaft* (Frankfurt am Main: Athenäum, 1973).

Για τον προτασιακό χαρακτήρα της γλώσσας και της εμπειρίας ειδικότερα, βλ. W. Kamlah και P. Lorenzen, *Logische Propädeutik*, κεφάλαιο 1 · P. Lorenzen, *Normative Logic and Ethics*, κεφάλαιο 1. Ο Lorenzen γράφει: «Αποκαλώ μια χρήση σύμβαση, εάν γνωρίζω κάποια άλλη χρήση την οποία θα μπορούσα να αποδεχθώ αντ' αυτής ... Ωστόσο, δεν γνωρίζω κάποια άλλη συμπεριφορά η οποία θα μπορούσε να αντικαταστήσει τη χρήση στοιχειωδών προτάσεων. Εάν δεν αποδεχόμουν κύρια ονόματα και κατηγορήματα, δεν θα γνώριζα καθόλου πώς να μιλήσω ... Κάθε κύριο όνομα αποτελεί σύμβαση ..., αλλά η χρήση κύριων ονομάτων εν γένει δεν αποτελεί σύμβαση: είναι ένα μοναδικό πρότυπο γλωσσικής συμπεριφοράς. Γι' αυτό θα το αποκαλέσω "λογικό". Το ίδιο ισχύει και για τα κατηγορήματα. Κάθε κατηγορήμα αποτελεί σύμβαση. Αυτό καταδεικνύεται από την ύπαρξη περισσότερων της μίας φυσικών γλωσσών. Όλες οι γλώσσες, όμως, χρησιμοποιούν κατηγορήματα» (στο ίδιο, σ. 16). Βλ. επίσης J. Mittelstrass, «Die Wiederkehr des Gleichen», *Ratio* (1966).

Για τον νόμο της ταυτότητας και της μη αντίφασης ειδικότερα, βλ. B. Blanshard, *Reason and Analysis*, σσ. 276 επ., 423 επ.

Για μια κριτική αξιολόγηση των τρίτιμων ή πολυτιμότερων λογικών ως είτε συμβολικών φορμαλισμών χωρίς νόημα είτε συστημάτων που προϋποθέτουν λογικά την κατανόηση της παραδοσιακής δίτιμης λογικής, βλ. W. Stegmüller, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie*, τόμ. 2 (Stuttgart: Kröner, 1975), σσ. 182–191 · B. Blanshard, *Reason and Analysis*, σσ. 269–275. Όσον αφορά, λόγου χάριν, την πολυτιμιά ή ανοικτής υψής λογική που πρότεινε ο F. Waismann, ο Blanshard παρατηρεί: «Μπορούμε μόνο να συμφωνήσουμε με τον δρ Waismann —και με τον Hegel— ότι οι ασπρόμαυρες διακρίσεις της τυπικής λογικής είναι εντελώς ανεπαρκείς για τη ζωντανή σκέψη. Γιατί, όμως, θα έπρεπε να πει κανείς, όπως ο δρ Waismann, ότι υιοθετώντας μια περισσότερο διαφοροποιημένη λογική υιοθετεί ένα

συγχρόνως «α» και «μη α» ή ότι το «και» σημαίνει αυτό αντί για κάτι άλλο. Δεν μπορεί, όμως, να αναιρέσει τον νόμο της μη αντίφασης· ούτε μπορεί να αναιρέσει τον πραγματικό ορισμό του «και». Διότι, απλώς και μόνο επειδή δρούμε μέσω ενός φυσικού σώματος μέσα στον φυσικό χώρο, καταφάσκουμε αναπόφευκτα τον νόμο της μη αντίφασης και εκδηλώνουμε αναπόφευκτα την αληθή κατασκευαστική γνώση μας για τη σημασία του «και» και του «ή».

Ομοίως, καθίσταται πλέον διακριτός ο έσχατος λόγος για τον οποίο η αριθμητική αποτελεί *a priori* και συγχρόνως εμπειρική επιστήμη, όπως ανέκαθεν αντιλαμβάνονταν οι ορθολογιστές. Η κυρίαρχη εμπειριστική-φορμαλιστική ορθοδοξία αντιλαμβάνεται την αριθμητική ως χειρισμό αυθαίρετα ορισμένων σημείων σύμφωνα με αυθαίρετα καθορισμένους κανόνες μετασχηματισμού και, επομένως, ως κάτι που στερείται εντελώς οποιουδήποτε εμπειρικού νοήματος.

Για την άποψη αυτή, η οποία προφανώς μετατρέπει την αριθμητική σε απλό παιχνίδι, όσο επιδέξιο και αν είναι αυτό, η επιτυχής εφαρμογή της αριθμητικής στη φυσική αποτελεί διανοητική αμηχανία. Πράγματι, οι εμπειριστές-φορμαλιστές θα ήταν υποχρεωμένοι να εξηγήσουν αυτό το γεγονός απλώς ως θαυματουργό συμβάν. Ότι, ωστόσο, δεν πρόκειται για θαύμα καθίσταται σαφές μόλις γίνει κατανοητός ο πραξολογικός ή —για να χρησιμοποιήσουμε εδώ την ορολογία του σημαντικότερου ορθολογιστή φιλοσόφου και μαθηματικού Paul Lorenzen και της σχολής του— ο εγχειρηματικός ή κονστρουκτιβιστικός χαρακτήρας της αριθμητικής.

εναλλακτικό σύστημα ασυμβίβαστο με την ασπρόμαυρη λογική: Αυτό που πράγματι έκανε είναι να αναγνωρίσει έναν αριθμό διαβαθμίσεων εντός της παλαιότερης σημασίας της λέξης “όχι”. Δεν αμφιβάλλουμε ότι υπάρχουν τέτοιες διαβαθμίσεις, και μάλιστα όσες ακόμη θα ήθελε εκείνος να διακρίνει. Η εκλέπτυνση, όμως, της παλαιότερης λογικής δεν αποτελεί εγκατάλειψή της. Εξακολουθεί να είναι αληθές ότι το χρώμα που είδα χθες ήταν είτε μια ορισμένη απόχρωση του κίτρινου είτε δεν ήταν, παρόλο που το “δεν ήταν” μπορεί να καλύπτει πλήθος προσεγγίσεων και παρόλο που δεν θα μάθω ποτέ ποια ήταν η απόχρωση που είδα» (στο ίδιο, σσ. 273–274).

Η αριθμητική και ο χαρακτήρας της ως *a priori* συνθετικού διανοητικού κλάδου έχουν τις ρίζες τους στην κατανόηση της επανάληψης, δηλαδή της επανάληψης της δράσης. Ακριβέστερα, εδράζονται στην κατανόηση της σημασίας της οδηγίας: «Κάνε αυτό — και κάνε το ξανά, ξεκινώντας από το παρόν αποτέλεσμα». Η αριθμητική πραγματεύεται, επομένως, πραγματικά πράγματα: κατασκευασμένες ή κατασκευαστικά προσδιορισμένες μονάδες κάποιου πράγματος. Καταδεικνύει ποιες σχέσεις πρέπει να ισχύουν μεταξύ αυτών των μονάδων, εξαιτίας του γεγονότος ότι έχουν κατασκευαστεί σύμφωνα με τον κανόνα της επανάληψης.

Όπως κατέδειξε λεπτομερώς ο Paul Lorenzen, δεν μπορούν όλα όσα εμφανίζονται σήμερα ως μαθηματικά να θεμελιωθούν κατασκευαστικά —και τα μέρη εκείνα θα πρέπει, ασφαλώς, να αναγνωριστούν ως αυτό που πράγματι είναι: επιστημολογικά άνευ αξίας συμβολικά παιχνίδια. Όλα, όμως, τα μαθηματικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται πράγματι στη φυσική —δηλαδή τα εργαλεία της κλασικής ανάλυσης— μπορούν να συναχθούν κατασκευαστικά. Δεν αποτελούν εμπειρικά κενούς συμβολισμούς, αλλά αληθείς προτάσεις για την πραγματικότητα.

Εφαρμόζονται σε οτιδήποτε, στον βαθμό που αυτό αποτελείται από μία ή περισσότερες διακριτές μονάδες και στον βαθμό που οι μονάδες αυτές κατασκευάζονται ή προσδιορίζονται ως μονάδες μέσω μιας διαδικασίας του τύπου: «Κάνε το ξανά · κατασκεύασε ή προσδιόρισε μία ακόμη μονάδα επαναλαμβάνοντας την προηγούμενη πράξη».⁵⁹ Και

⁵⁹ Για μια ορθολογιστική ερμηνεία της αριθμητικής, βλ. Blanshard, *Reason and Analysis*, σσ. 427–431. Για την κονστрукτιβιστική θεμελίωση της αριθμητικής ειδικότερα, βλ. Lorenzen, *Einführung in die operative Logik und Mathematik* · του ίδιου, *Methodisches Denken*, κεφάλαια 6 και 7 · του ίδιου, *Normative Logic and Ethics*, κεφάλαιο 4. Για την κονστрукτιβιστική θεμελίωση της κλασικής ανάλυσης, βλ. P. Lorenzen, *Differential und Integral: Eine konstruktive Einführung in die klassische Analysis* (Frankfurt am Main: Akademische Verlagsgesellschaft, 1965). Για μια εξαιρετική γενική κριτική του μαθηματικού φορμαλισμού, βλ. Kambartel, *Erfahrung und Struktur*, κεφάλαιο 6, ιδίως σσ. 236–242. Για το ότι το περίφημο θεώρημα του Gödel δεν έχει σημασία για μια κατασκευαστικά θεμελιωμένη αριθμητική, βλ. P. Lorenzen, *Metamathematik* (Mannheim: Bibliographisches Institut, 1962) · επίσης Ch. Thiel, «Das Begründungsproblem

πάλι, μπορεί κανείς ασφαλώς να πει ότι δύο συν δύο ισούνται άλλοτε με τέσσερις και άλλοτε με δύο ή πέντε μονάδες —και στην παρατηρησιακή πραγματικότητα, στην περίπτωση λεόντων και αμνών ή κουνελιών, αυτό ενδέχεται ακόμη και να είναι αληθές.⁶⁰ Στην πραγματικότητα της δράσης, όμως, κατά τον προσδιορισμό ή την κατασκευή αυτών των μονάδων μέσω επαναληπτικών πράξεων, η αλήθεια ότι δύο συν δύο δεν ισούνται ποτέ με τίποτε άλλο παρά με τέσσερα δεν είναι δυνατόν να αναιρεθεί.

Επιπλέον, υπό το φως της ενόρασής μας σχετικά με τους πραξολογικούς περιορισμούς της γνώσης, ενισχύεται και ο παλαιός ορθολογιστικός ισχυρισμός ότι η γεωμετρία —δηλαδή η ευκλείδεια γεωμετρία— είναι *a priori* και συγχρόνως ενσωματώνει εμπειρική γνώση για τον χώρο.

Μετά την ανακάλυψη των μη ευκλείδειων γεωμετριών και, ιδίως, μετά τη σχετικιστική θεωρία της βαρύτητας του Einstein, η κυρίαρχη θέση σχετικά με τη γεωμετρία είναι για άλλη μία φορά εμπειριστική και φορμαλιστική. Αντιλαμβάνεται τη γεωμετρία είτε ως μέρος της εμπειρικής, *a posteriori* φυσικής είτε ως σύνολο εμπειρικά κενών φορμαλισμών. Ωστόσο, η άποψη ότι η γεωμετρία αποτελεί είτε απλό

der Mathematik und die Philosophie», στο F. Kambartel και J. Mittelstrass, επιμ., *Zum normativen Fundament der Wissenschaft*, ιδίως σσ. 99–101.

Η απόδειξη του K. Gödel —η οποία, ως απόδειξη, παρεμπιπτόντως υποστηρίζει μάλλον παρά υπονομεύει τον ορθολογιστικό ισχυρισμό περί της δυνατότητας *a priori* γνώσης— καταδεικνύει μόνο ότι το πρώιμο φορμαλιστικό πρόγραμμα του Hilbert δεν μπορεί να ολοκληρωθεί επιτυχώς, διότι, για να καταδειχθεί η συνέπεια ορισμένων αξιωμάτων θεωριών, πρέπει να διαθέτουμε μια μεταθεωρία με ακόμη ισχυρότερα μέσα από εκείνα που έχουν τοποποιηθεί στην ίδια τη θεωρία-αντικείμενο. Είναι αρκετά ενδιαφέρον ότι οι δυσκολίες του φορμαλιστικού προγράμματος είχαν οδηγήσει ήδη τον γηραιό Hilbert, αρκετά χρόνια πριν από την απόδειξη του Gödel το 1931, να αναγνωρίσει την αναγκαιότητα επανεισαγωγής μιας ουσιαστικής ερμηνείας των μαθηματικών κατά τον τρόπο του Kant, η οποία θα παρείχε στα αξιώματά τους θεμελίωση και δικαιολόγηση εντελώς ανεξάρτητη από οποιεσδήποτε τυπικές αποδείξεις συνέπειας. Βλ. Kambartel, *Erfahrung und Struktur*, σσ. 185–187.

⁶⁰ Παραδείγματα αυτού του είδους χρησιμοποιεί ο Karl Popper για να «ανασκεύασει» την ορθολογιστική ιδέα ότι οι κανόνες της αριθμητικής αποτελούν νόμους της πραγματικότητας. Βλ. Karl Popper, *Conjectures and Refutations* (London: Routledge and Kegan Paul, 1969), σ. 211.

παιχνίδι είτε κάτι που υπόκειται διαρκώς σε εμπειρικό έλεγχο φαίνεται ασυμβίβαστη με το γεγονός ότι η ευκλείδεια γεωμετρία αποτελεί το θεμέλιο της μηχανικής και των κατασκευών και ότι κανείς σε αυτούς τους κλάδους δεν θεωρεί ποτέ τέτοιες προτάσεις απλώς υποθετικά αληθείς.⁶¹

Η αναγνώριση ότι η γνώση υπόκειται σε πραξολογικούς περιορισμούς εξηγεί γιατί η εμπειριστική-φορμαλιστική άποψη είναι εσφαλμένη και γιατί η εμπειρική επιτυχία της ευκλείδειας γεωμετρίας δεν αποτελεί απλό τυχαίο γεγονός. Η χωρική γνώση εμπεριέχεται επίσης στη σημασία της δράσης. Η δράση είναι η χρήση ενός φυσικού σώματος μέσα στον χώρο. Χωρίς δράση δεν θα μπορούσε να υπάρχει γνώση των χωρικών σχέσεων ούτε μέτρηση.

Το να μετρά κανείς σημαίνει ότι συσχετίζει κάτι με ένα πρότυπο. Χωρίς πρότυπα δεν υπάρχει μέτρηση· και, συνεπώς, δεν υπάρχει μέτρηση η οποία θα μπορούσε ποτέ να διαψεύσει το πρότυπο. Προφανώς, το έσχατο πρότυπο πρέπει να παρέχεται από τους κανόνες που διέπουν την κατασκευή των σωματικών κινήσεων μέσα στον χώρο και την κατασκευή οργάνων μέτρησης μέσω του σώματός μας και σύμφωνα με τις αρχές της χωρικής κατασκευής που ενσωματώνονται σε αυτό.

Η ευκλείδεια γεωμετρία, όπως έχει εξηγήσει και πάλι ιδίως ο Paul Lorenzen, δεν είναι τίποτε περισσότερο ούτε τίποτε λιγότερο από την ανασυγκρότηση των ιδεατών κανόνων που διέπουν την κατασκευή τέτοιων ομοιογενών βασικών μορφών όπως τα σημεία, οι γραμμές, τα επίπεδα και οι αποστάσεις. Οι κανόνες αυτοί ενσωματώνονται ή

πραγματούνονται, με περισσότερο ή λιγότερο τέλειο αλλά πάντοτε επιδεκτικό τελειοποίησης τρόπο, ακόμη και στα πιο πρωτόγονα όργανα χωρικής μέτρησης, όπως ένας μετρητικός κανόνας.

Φυσικά, αυτοί οι κανόνες και οι κανονιστικές συνεπαγωγές τους δεν μπορούν να διαφευστούν από το αποτέλεσμα οποιασδήποτε εμπειρικής μέτρησης. Αντιθέτως, η γνωστική εγκυρότητά τους τεκμηριώνεται από το γεγονός ότι αυτοί ακριβώς καθιστούν δυνατές τις φυσικές μετρήσεις μέσα στον χώρο. Κάθε πραγματική μέτρηση πρέπει ήδη να προϋποθέτει την εγκυρότητα των κανόνων που οδηγούν στην κατασκευή των προτύπων μέτρησής μας. Υπό αυτή την έννοια, η γεωμετρία αποτελεί *a priori* επιστήμη· και, συγχρόνως, πρέπει να θεωρείται εμπειρικά σημαίνων κλάδος, επειδή δεν αποτελεί μόνο την ίδια την προϋπόθεση κάθε εμπειρικής χωρικής περιγραφής, αλλά και την προϋπόθεση κάθε ενεργού προσανατολισμού μέσα στον χώρο.⁶²

Υπό το φως της αναγνώρισης του πραξολογικού χαρακτήρα της γνώσης, αυτές οι ενοράσεις σχετικά με τη φύση της λογικής, της αριθμητικής και της γεωμετρίας ενσωματώνονται σε ένα σύστημα

⁶² Για τον απριωριστικό χαρακτήρα της ευκλείδειας γεωμετρίας, βλ. Lorenzen, *Methodisches Denken*, κεφάλαια 8 και 9· του ιδίου, *Normative Logic and Ethics*, κεφάλαιο 5· H. Dingle, *Die Grundlagen der Geometrie* (Stuttgart: Enke, 1933). Για την ευκλείδεια γεωμετρία ως αναγκαία προϋπόθεση αντικειμενικών —δηλαδή διυποκειμενικά κοινοποιήσιμων— μετρήσεων και, ειδικότερα, κάθε εμπειρικής επαλήθευσης των μη ευκλείδειων γεωμετριών —σε τελική ανάλυση, οι φακοί των τηλεσκοπίων που χρησιμοποιούνται για την επιβεβαίωση της θεωρίας του Einstein σχετικά με τη μη ευκλείδεια δομή του φυσικού χώρου πρέπει οι ίδιοι να κατασκευαστούν σύμφωνα με ευκλείδειες αρχές— βλ. Kambartel, *Erfahrung und Struktur*, σσ. 132–133· P. Janich, *Die Protophysik der Zeit* (Mannheim: Bibliographisches Institut, 1969), σσ. 45–50· του ιδίου, «Eindeutigkeit, Konsistenz und methodische Ordnung», στο F. Kambartel και J. Mittelstrass, επιμ., *Zum normativen Fundament der Wissenschaft*.

Ακολουθώντας την κατεύθυνση που χάραξε ο Hugo Dingle, ο Paul Lorenzen και άλλα μέλη της λεγόμενης Σχολής του Erlangen ανέπτυξαν ένα σύστημα πρωτοφυσικής, το οποίο περιλαμβάνει όλες τις απριωριστικές προϋποθέσεις της εμπειρικής φυσικής, μεταξύ των οποίων, εκτός από τη γεωμετρία, περιλαμβάνονται επίσης η χρονομετρία και η υλομετρία —δηλαδή η κλασική μηχανική χωρίς τη βαρύτητα ή η «ορθολογική» μηχανική. «Η γεωμετρία, η χρονομετρία και η υλομετρία είναι *a priori* θεωρίες οι οποίες καθιστούν “δυνατές” τις εμπειρικές μετρήσεις του χώρου, του χρόνου και της ύλης. Πρέπει να θεμελιωθούν προτού μπορέσει να αρχίσει η φυσική, με τη σύγχρονη έννοια των πεδίων δυνάμεων. Γι’ αυτό θα ήθελα να αποκαλέσω αυτούς τους κλάδους με μία κοινή ονομασία: πρωτοφυσική»· Lorenzen, *Normative Logic and Ethics*, σ. 60.

επιστημολογικού δυϊσμού.⁶³ Η έσχατη δικαιολόγηση αυτής της δυϊστικής θέσης —δηλαδή του ισχυρισμού ότι υπάρχουν δύο πεδία διανοητικής έρευνας τα οποία μπορεί να γίνει κατανοητό *a priori* ότι απαιτούν κατηγορικά διαφορετικές μεθόδους πραγμάτευσης και ανάλυσης— βρίσκεται επίσης στην πραξολογική φύση της γνώσης. Αυτή εξηγεί γιατί πρέπει να διακρίνουμε μεταξύ ενός πεδίου αντικειμένων που κατηγοριοποιείται αιτιακά και ενός πεδίου που κατηγοριοποιείται, αντιθέτως, τελεολογικά.

Έχω ήδη επισημάνει εν συντομία, κατά την εξέταση της πραξολογίας, ότι η αιτιότητα αποτελεί κατηγορία της δράσης. Η ιδέα της αιτιότητας —ότι υπάρχουν σταθερά αίτια, τα οποία λειτουργούν αμετάβλητα στον χρόνο και μας επιτρέπουν να προεκτείνουμε στο μέλλον προηγούμενες παρατηρήσεις σχετικά με τις σχέσεις μεταξύ συμβάντων— είναι κάτι που, όπως έχει επισημάνει ο εμπειρισμός από την εποχή του Hume, δεν διαθέτει καμία απολύτως παρατηρησιακή βάση.

Δεν μπορεί κανείς να παρατηρήσει τον συνδετικό κρίκο μεταξύ των παρατηρήσεων. Ακόμη και αν μπορούσε, μια τέτοια παρατήρηση δεν θα αποδείκνυε ότι πρόκειται για σύνδεση αμετάβλητη στον χρόνο. Αντιθέτως, η αρχή της αιτιότητας πρέπει να γίνει αντιληπτή ως εμπειρεχόμενη στην κατανόηση της δράσης ως παρέμβασης στον παρατηρήσιμο κόσμο, η οποία πραγματοποιείται με την πρόθεση να εκτρέψει τη «φυσική» πορεία των γεγονότων, προκειμένου να επιφέρει μια διαφορετική, προτιμώμενη κατάσταση πραγμάτων —δηλαδή να προκαλέσει πράγματα τα οποία διαφορετικά δεν θα συνέβαιναν— και η

⁶³

Για τη θεμελιώδη φύση του επιστημολογικού δυϊσμού, βλ. επίσης Mises, *Theory and History*, σσ. 1–2.

οποία, επομένως, προϋποθέτει την έννοια συμβάντων που συνδέονται μεταξύ τους μέσω αιτίων τα οποία λειτουργούν αμετάβλητα στον χρόνο.

Ένας δρων μπορεί να σφάλει ως προς τις συγκεκριμένες παραδοχές του σχετικά με το ποια προγενέστερη παρέμβαση προκάλεσε ποιο μεταγενέστερο αποτέλεσμα. Επιτυχής ή μη, όμως, κάθε δράση —είτε μεταβλήθηκε είτε παρέμεινε αμετάβλητη υπό το φως της προηγούμενης επιτυχίας ή αποτυχίας της— προϋποθέτει ότι υπάρχουν συμβάντα τα οποία συνδέονται σταθερά μεταξύ τους ως τέτοια, ακόμη και αν κανένα συγκεκριμένο αίτιο ενός συγκεκριμένου συμβάντος δεν μπορεί ποτέ να είναι εκ των προτέρων γνωστό σε οποιονδήποτε δρώντα.

Χωρίς μια τέτοια παραδοχή, θα ήταν αδύνατον να κατηγοριοποιηθούν ποτέ δύο ή περισσότερες παρατηρησιακές εμπειρίες ως εμπειρίες που αλληλοδιαφεύδονται ή αλληλοεπιβεβαιώνονται, αντί να ερμηνεύονται ως λογικά ασύμμετρα συμβάντα. Μόνον επειδή η ύπαρξη αιτίων που λειτουργούν αμετάβλητα στον χρόνο έχει ήδη προϋποτεθεί μπορεί κανείς να συναντήσει συγκεκριμένες περιπτώσεις παρατηρησιακών τεκμηρίων που επιβεβαιώνουν ή απορρίπτουν μια υπόθεση · ή μπορεί να υπάρξει ένας δρων ικανός να μάθει οτιδήποτε από την προηγούμενη εμπειρία, ταξινομώντας τις δράσεις του ως επιτυχείς και ως επιβεβαιωτικές κάποιας προγενέστερης γνώσης ή ως ανεπιτυχείς και ως διαψευδτικές της.

Απλώς και μόνο δυνάμει της δράσης και της διάκρισης μεταξύ επιτυχιών και αποτυχιών θεμελιώνεται η *a priori* εγκυρότητα της αρχής της αιτιότητας · ακόμη και αν κάποιος το επιχειρούσε, δεν θα μπορούσε να ανασκευάσει επιτυχώς την εγκυρότητά της.⁶⁴

⁶⁴ Για τον απριωριστικό χαρακτήρα της κατηγορίας της αιτιότητας, βλ. Mises, *Human Action*, κεφάλαιο 1 · Hoppe, *Kritik der kausalwissenschaftlichen Sozialforschung* · του ιδίου, «Is Research Based on Causal Scientific Principles Possible in the Social Sciences?». Για την αρχή της αιτιότητας ως αναγκαία προϋπόθεση, ειδικότερα, και της αρχής της απροσδιοριστίας

Με την κατανόηση της αιτιότητας ως αναγκαίας προϋπόθεσης της δράσης συνεπάγεται επίσης άμεσα ότι το πεδίο εφαρμογής της πρέπει να οριοθετηθεί *a priori* από το πεδίο εφαρμογής της κατηγορίας της τελεολογίας. Πράγματι, οι δύο κατηγορίες είναι αυστηρά αμοιβαίως αποκλειόμενες και συμπληρωματικές.

Η δράση προϋποθέτει μια αιτιακά δομημένη παρατηρησιακή πραγματικότητα· η πραγματικότητα, όμως, της δράσης, την οποία μπορούμε να κατανοήσουμε ως απαιτούσα μια τέτοια δομή, δεν είναι η ίδια αιτιακά δομημένη. Αντιθέτως, είναι μια πραγματικότητα που πρέπει να κατηγοριοποιηθεί τελεολογικά, ως σκόπιμη συμπεριφορά με νόημα.

Πράγματι, δεν μπορεί κανείς ούτε να αρνηθεί ούτε να αναιρέσει την άποψη ότι υπάρχουν δύο κατηγορικά διαφορετικά πεδία φαινομένων, διότι τέτοιες απόπειρες θα έπρεπε να προϋποθέτουν τόσο αιτιακά συνδεδεμένα συμβάντα ως δράσεις που λαμβάνουν χώρα εντός της παρατηρησιακής πραγματικότητας όσο και την ύπαρξη φαινομένων συνδεδεμένων με προθετικό και όχι αιτιακό τρόπο, προκειμένου τα εν λόγω παρατηρησιακά συμβάντα να ερμηνευθούν ως έχοντα την πρόθεση να αρνηθούν κάτι.

Ούτε ένας αιτιακός ούτε ένας τελεολογικός μονισμός θα μπορούσε να δικαιολογηθεί χωρίς να περιπέσει σε απροκάλυπτη αντίφαση: διατυπώνοντας φυσικά οποιαδήποτε από τις δύο θέσεις και αξιώνοντας ότι με αυτή τη διατύπωση λέγεται κάτι που έχει νόημα, θεμελιώνεται

της κβαντικής φυσικής, καθώς και για τη θεμελιώδη παρανόηση που εμπεριέχεται στην ερμηνεία της αρχής του Heisenberg ως αναίρεσης της αρχής της αιτιότητας, βλ. Kambartel, *Erfahrung und Struktur*, σσ. 138–140· επίσης Hoppe, «In Defense of Extreme Rationalism», *Review of Austrian Economics* 3 (1988), υποσημείωση 36.

Πράγματι, ακριβώς το αδιαμφισβήτητο πραξολογικό γεγονός ότι οι χωριστές πράξεις μέτρησης μπορούν να εκτελούνται μόνο διαδοχικά εξηγεί τη δυνατότητα εγγενώς πιθανολογικών —και όχι αιτιοκρατικών— προβλέψεων, όπως είναι χαρακτηριστικές της κβαντικής φυσικής. Και όμως, για να πραγματοποιηθεί οποιοδήποτε πείραμα στο πεδίο της κβαντικής μηχανικής και, ειδικότερα, για να επαναληφθούν δύο ή περισσότερα πειράματα και να διατυπωθεί ότι πράγματι επαναλήφθηκαν, πρέπει προφανώς να έχει ήδη προϋποτεθεί η εγκυρότητα της αρχής της αιτιότητας.

στην πραγματικότητα η αδιαμφισβήτητη συμπληρωματικότητα των δύο πεδίων —ενός πεδίου αιτιακών και ενός πεδίου τελεολογικών φαινομένων.⁶⁵

Οτιδήποτε δεν αποτελεί δράση πρέπει κατ' ανάγκην να κατηγοριοποιείται αιτιακά. Δεν υπάρχει τίποτε άλλο που να μπορεί να γίνει γνωστό *a priori* για αυτό το πεδίο φαινομένων, πέρα από το ότι είναι δομημένο αιτιακά —και ότι είναι δομημένο σύμφωνα με τις κατηγορίες της προτασιακής λογικής, της αριθμητικής και της γεωμετρίας.⁶⁶ Οτιδήποτε άλλο μπορεί να γίνει γνωστό για αυτό το πεδίο φαινομένων πρέπει να προέλθει από ενδεχόμενες παρατηρήσεις και, επομένως, αποτελεί *a posteriori* γνώση.

Ειδικότερα, κάθε γνώση σχετικά με το αν δύο ή περισσότερα συγκεκριμένα παρατηρησιακά συμβάντα συνδέονται ή όχι αιτιακά αποτελεί *a posteriori* γνώση. Προφανώς, το πεδίο των φαινομένων που περιγράφεται με αυτόν τον τρόπο συμπίπτει, λίγο-πολύ, με εκείνο που συνήθως θεωρείται πεδίο των εμπειρικών φυσικών επιστημών.

Αντιθέτως, οτιδήποτε αποτελεί δράση πρέπει να κατηγοριοποιείται τελεολογικά. Αυτό το πεδίο φαινομένων υπόκειται επίσης στους νόμους της λογικής και της αριθμητικής. Δεν υπόκειται, όμως, στους νόμους της γεωμετρίας, όπως αυτοί ενσωματώνονται στα όργανα με τα οποία μετράμε αντικείμενα που εκτείνονται στον χώρο, διότι οι δράσεις δεν υπάρχουν ανεξάρτητα από τις υποκειμενικές ερμηνείες των

⁶⁵ Για την αναγκαία συμπληρωματικότητα των κατηγοριών της αιτιότητας και της τελεολογίας, βλ. Mises, *Human Action*, σ. 25· του ιδίου, *The Ultimate Foundation of Economic Science*, σσ. 6–8· Hoppe, *Kritik der kausalwissenschaftlichen Sozialforschung*· του ιδίου, «Is Research Based on Causal Scientific Principles Possible in the Social Sciences?»· επίσης G. H. von Wright, *Norm and Action* (London: Routledge and Kegan Paul, 1963)· του ιδίου, *Explanation and Understanding* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1971)· K. O. Apel, *Die Erklären-Verstehen-Kontroverse in transzendental-pragmatischer Sicht* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979).

⁶⁶ Ακόμη ακριβέστερα, είναι δομημένο σύμφωνα με τις κατηγορίες της λογικής, της αριθμητικής και της πρωτοφυσικής —συμπεριλαμβανομένης της γεωμετρίας. Βλ. ανωτέρω υποσημείωση 62.

παρατηρήσιμων πραγμάτων· επομένως, πρέπει να προσδιορίζονται μέσω αναστοχαστικής κατανόησης και όχι μέσω χωρικών μετρήσεων. Ούτε οι δράσεις αποτελούν αιτιακά συνδεδεμένα συμβάντα· είναι συμβάντα που συνδέονται νοηματικά εντός ενός κατηγορικού πλαισίου μέσων και σκοπών.

Δεν μπορεί κανείς να γνωρίζει *a priori* ποιες είναι ή ποιες θα είναι οι συγκεκριμένες αξίες, οι επιλογές και τα κόστη κάποιου δρώντος. Αυτό εμπίπτει εξ ολοκλήρου στο πεδίο της εμπειρικής, *a posteriori* γνώσης. Πράγματι, η συγκεκριμένη δράση την οποία πρόκειται να αναλάβει ένας δρων θα εξαρτηθεί από τη γνώση του σχετικά με την παρατηρησιακή πραγματικότητα και/ή με την πραγματικότητα των δράσεων άλλων δρώντων. Και θα ήταν προδήλως αδύνατον να θεωρηθούν τέτοιες καταστάσεις γνώσης προβλέψιμες βάσει αιτίων που λειτουργούν αμετάβλητα στον χρόνο.

Ένας δρων που διαθέτει γνώση δεν μπορεί να προβλέψει τη μελλοντική γνώση του προτού την αποκτήσει πράγματι· και, απλώς και μόνο επειδή διακρίνει μεταξύ επιτυχών και ανεπιτυχών προβλέψεων, καταδεικνύει ότι πρέπει να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως ικανό να μαθαίνει από άγνωστες εμπειρίες με τρόπους που δεν είναι ακόμη γνωστοί.

Επομένως, η γνώση σχετικά με τη συγκεκριμένη πορεία των δράσεων είναι μόνο *a posteriori*. Και επειδή μια τέτοια γνώση θα έπρεπε να περιλαμβάνει τη γνώση του ίδιου του δρώντος —ως αναγκαίο συστατικό κάθε δράσης, κάθε μεταβολή του οποίου μπορεί να επηρεάσει την επιλογή μιας συγκεκριμένης δράσης—, η τελεολογική γνώση πρέπει επίσης κατ' ανάγκην να είναι ανασυγκροτητική ή ιστορική γνώση.

Θα παρείχε μόνο *ex post* εξηγήσεις, οι οποίες δεν θα είχαν καμία συστηματική σημασία για την πρόβλεψη μελλοντικών δράσεων, επειδή, κατ' αρχήν, οι μελλοντικές καταστάσεις της γνώσης δεν θα μπορούσαν ποτέ να προβλεφθούν βάσει σταθερά λειτουργούντων εμπειρικών αιτίων. Προφανώς, αυτή η οριοθέτηση ενός κλάδου *a posteriori* και ανασυγκροτητικής επιστήμης της δράσης αντιστοιχεί στη συνήθη περιγραφή επιστημονικών κλάδων όπως η ιστορία και η κοινωνιολογία.⁶⁷

Εκείνο που γνωρίζουμε ως *a priori* αληθές σχετικά με το πεδίο της δράσης και το οποίο θα πρέπει, επομένως, να περιορίζει κάθε ιστορική ή κοινωνιολογική εξήγηση είναι το ακόλουθο:

Πρώτον, κάθε τέτοια εξήγηση, η οποία θα έπρεπε ουσιαστικά να ανασυγκροτεί τη γνώση ενός δρώντος, θα έπρεπε πάντοτε να αποτελεί ανασυγκρότηση διατυπωμένη με όρους γνώσης των σκοπών και των μέσων, των επιλογών και του κόστους, των κερδών και των ζημιών κ.ο.κ.

Δεύτερον, εφόσον αυτές αποτελούν προφανώς τις κατηγορίες της πραξεολογίας όπως τη συνέλαβε ο Mises, κάθε τέτοια εξήγηση πρέπει επίσης να περιορίζεται από τους νόμους της πραξεολογίας. Και επειδή αυτοί οι νόμοι είναι, όπως έχω ήδη εξηγήσει, *a priori* νόμοι, πρέπει επίσης να λειτουργούν ως λογικοί περιορισμοί κάθε μελλοντικής πορείας δράσης. Ισχύουν ανεξάρτητα από οποιαδήποτε συγκεκριμένη κατάσταση γνώσης που ενδέχεται να έχει αποκτήσει ένας δρων, απλώς και μόνο δυνάμει του γεγονότος ότι, όποια και αν είναι αυτή η κατάσταση, πρέπει να περιγράφεται μέσω των κατηγοριών της δράσης.

⁶⁷ Για τη λογική της ιστορίας και της κοινωνιολογίας ως ανασυγκροτητικών κλάδων, εκτός από τα έργα του Mises που αναφέρθηκαν στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, βλ. Hoppe, *Kritik der kausawissenschaftlichen Sozialforschung*, κεφάλαιο 2.

Καθώς αναφέρονται στις δράσεις καθαυτές, οι νόμοι της πραξεολογίας πρέπει, επομένως, να έχουν το ίδιο πεδίο εφαρμογής με το σύνολο της προγνωστικής γνώσης που είναι δυνατόν να υπάρχει στο πεδίο της επιστήμης της δράσης. Πράγματι, εάν παραβλέψουμε προς στιγμήν ότι η υπόσταση της γεωμετρίας ως *a priori* επιστήμης θεμελιώθηκε τελικά στην κατανόηση της δράσης και ότι, στον βαθμό αυτό, η πραξεολογία θα έπρεπε να θεωρηθεί ο θεμελιωδέστερος γνωστικός κλάδος, ο ιδιάζων ρόλος της καθαυτό πραξεολογίας εντός του συνολικού συστήματος της επιστημολογίας μπορεί να γίνει αντιληπτός ως κατά κάποιον τρόπο ανάλογος με εκείνον της γεωμετρίας.

Η πραξεολογία είναι για το πεδίο της δράσης ό,τι είναι η ευκλείδεια γεωμετρία για το πεδίο των παρατηρήσεων —δηλαδή των μη δράσεων. Όπως η γεωμετρία που ενσωματώνεται στα όργανα μέτρησής μας περιορίζει τη χωρική δομή της παρατηρησιακής πραγματικότητας, έτσι και η πραξεολογία περιορίζει το φάσμα των πραγμάτων που μπορούν ενδεχομένως να αποτελέσουν αντικείμενο εμπειρίας στο πεδίο των δράσεων.⁶⁸

Περί της Πραξεολογίας και της Πραξεολογικής Θεμελίωσης της Επιστημολογίας

IV

Προσδιορίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη θέση της καθαυτό πραξεολογίας, έχω ολοκληρώσει τον κύκλο της σκιαγράφησης του συστήματος της ορθολογιστικής φιλοσοφίας ως ενός συστήματος που θεμελιώνεται, σε τελική ανάλυση, στο αξίωμα της δράσης. Σκοπός μου

⁶⁸ Για την κατηγορική ιδιαιτερότητα της πραξεολογικής θεωρίας έναντι της ιστορίας και της κοινωνιολογίας, καθώς και για τους λογικούς περιορισμούς που επιβάλλει η πραξεολογία στην ιστορική και κοινωνιολογική έρευνα αλλά και στις κοινωνικές και οικονομικές προβλέψεις, βλ. Mises, *Human Action*, σσ. 51–59, 117–118 · Hoppe, «In Defense of Extreme Rationalism», *Review of Austrian Economics* 3 (1988).

εδώ ήταν να επαναβεβαιώσω τον ισχυρισμό του Mises ότι η οικονομική επιστήμη είναι πραξολογία · ότι τα επιχειρήματα υπέρ της πραξολογίας είναι αδιαμφισβήτητα · και ότι οι εμπειριστικές ή ιστορικιστικές-ερμηνευτικές προσεγγίσεις της οικονομικής επιστήμης αποτελούν αυτοαντιφατικά δόγματα. Επιδίωξή μου ήταν επίσης να καταδείξω ότι η μιζεσιανή ενόραση ως προς τη φύση της πραξολογίας παρέχει και το ίδιο το θεμέλιο πάνω στο οποίο μπορεί να ανασυγκροτηθεί επιτυχώς και να ενοποιηθεί συστηματικά η παραδοσιακή ορθολογιστική φιλοσοφία.

Για τον ορθολογιστή φιλόσοφο, αυτό φαίνεται να συνεπάγεται ότι οφείλει να λάβει υπόψη του την πραξολογία. Διότι ακριβώς η ενόραση των πραξολογικών περιορισμών που διέπουν τη δομή της γνώσης παρέχει τον ελλείποντα κρίκο στη διανοητική του υπεράσπιση απέναντι στον σκεπτικισμό και τον σχετικισμό. Για τον οικονομολόγο που εντάσσεται στην παράδοση του Mises, αυτό σημαίνει, κατά την άποψή μου, ότι οφείλει να αναγνωρίσει ρητά τη θέση του εντός της ευρύτερης παράδοσης του δυτικού ορθολογισμού · και ότι πρέπει να μάθει να ενσωματώνει τις ενοράσεις που παρέχει αυτή η παράδοση, προκειμένου να οικοδομήσει μια ακόμη πιο επιβλητική και βαθυστόχαστη επιχειρηματολογία υπέρ της πραξολογίας και της Αυστριακής οικονομικής επιστήμης από εκείνη που ανέπτυξε ο ίδιος ο μεγάλος Mises.

Προτεινόμενη Βιβλιογραφία

- Block, Walter. «On Robert Nozick's "On Austrian Methodology"». *Inquiry* 23 (1980).
- Hollis, Martin, και Edward Nell. *Rational Economic Man: A Philosophical Critique of Neo-Classical Economics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

- Hoppe, Hans-Hermann. *Kritik der kausalwissenschaftlichen Sozialforschung: Untersuchungen zur Grundlegung von Soziologie und Ökonomie*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1983.
- Hoppe, Hans-Hermann. «Is Research Based on Causal Scientific Principles Possible in the Social Sciences?». *Ratio* 25, αρ. 1 (1983).
- Hoppe, Hans-Hermann. «In Defense of Extreme Rationalism». *Review of Austrian Economics* 3 (1988).
- Hoppe, Hans-Hermann. *A Theory of Socialism and Capitalism*. Kluwer Academic Publishers, 1989.
- Hoppe, Hans-Hermann. «On Praxeology and the Praxeological Foundations of Epistemology and Ethics». Στο Llewellyn H. Rockwell, Jr., επιμ., *The Meaning of Ludwig von Mises*. Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1989.
- Hoppe, Hans-Hermann. *The Economics and Ethics of Private Property*. Kluwer Academic Publishers, 1993.
- Kirzner, Israel M. *The Economic Point of View*. Kansas City, Kansas: Sheed and Ward, 1976.
- Lavoie, Don. «From Hollis and Nell to Hollis and Mises». *Journal of Libertarian Studies* 1, αρ. 4 (1977).
- Mises, Ludwig von. *Epistemological Problems of Economics*. New York: New York University Press, 1981.
- Mises, Ludwig von. *Human Action: A Treatise on Economics*. Chicago: Henry Regnery, 1966.

- Mises, Ludwig von. *Theory and History*. Washington, D.C.: Ludwig von Mises Institute, [1969](#) 1985.
- Mises, Ludwig von. *The Ultimate Foundation of Economic Science*. Kansas City, Kansas: Sheed Andrews and McMeel, 1978.
- Rizzo, Mario. «Praxeology and Econometrics: A Critique of Positivist Economics». Στο Louis M. Spadaro, επιμ., *New Directions in Austrian Economics*. Kansas City, Kansas: Sheed Andrews and McMeel, 1978.
- Robbins, Lionel. *The Nature and Significance of Economic Science*. New York: New York University Press, 1984.
- Rothbard, Murray N. «Praxeology: Reply to Mr. Schuller». *American Economic Review*, Δεκέμβριος 1951.
- Rothbard, Murray N. «In Defense of Extreme Apriorism». *Southern Economic Journal* 23, αρ. 3 (Ιανουάριος 1957).
- Rothbard, Murray N. *Man, Economy, and State*. Ludwig von Mises Institute, 1993.
- Rothbard, Murray N. «Praxeology: The Methodology of Austrian Economics». Στο Edwin Dolan, επιμ., *The Foundations of Modern Austrian Economics*. Kansas City, Kansas: Sheed and Ward, 1976.
- Rothbard, Murray N. *Individualism and the Philosophy of the Social Sciences*. San Francisco: Cato Institute, 1979.

- Selgin, George. «Praxeology and Understanding: An Analysis of the Controversy in Austrian Economics». *Review of Austrian Economics* 2 (1987).
- Strigl, Richard von. *Die ökonomischen Kategorien und die Organisation der Wirtschaft*. Jena: Gustav Fischer, 1923.